

6-58976

דבורה הכהן

1

תכנית המיליון

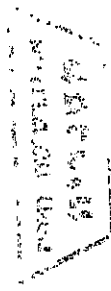
תכניתו של דוד בן-גוריון לעלייה המונית
בשנים 1942 - 1945

משרד הבטחון - הוצאה לאור

JV
8779
18/11/87

Dvora Hacoheh 1984

From Fantasy to Reality
Ben-Gurions' Plan for
Mass Immigration, 1942-1945

תוכן העניינים

9	פתח דבר
11	מבוא
16	פרק ראשון: מעלייה סלקטיבית לעלייה המונית
31	פרק שני: מרחב למדינה
43	פרק שלישי: מול אירופה הנוערת: הצלה או מאבק על ארץ-ישראל
58	פרק רביעי: הוויכוח על "בושר הקליטה" של ארץ-ישראל
85	פרק חמישי: "טרנספר" לארץ-ישראל
117	פרק שישי: תכנית לקליטת מיליון עולים
175	פרק שביעי: המקורות למימון קליטת המיליון
205	פרק שמיני: מהיכן יבוא העולים
219	פרק תשיעי: "תכנית המיליון" במערכה הפוליטית ובתחום המעשה
234	סוף דבר: יישומה של "תכנית המיליון"

243 הערות

252	רשימת קיצורים
257	נספחים - תעודות
317	מפתח

עטיפה: רות בית-אור

מס' 6-0756-05-965 ISBN

כל הזכויות שמורות למשרד הבטחון - ההוצאה לאור
הודפס בישראל, תשנ"ה--1994
סדר: ההוצאה לאור - משרד הכתונ. ארית מנה
לוחות והדפסה: דפוס חידקל כע"מ
All rights reserved to the Ministry of Defence, Israel

פתח דבר

העלייה ההמונית שבאה ארצה בשנות הבראשית של המדינה גרמה למהפכה ביישוב היהודי בארץ. היו שראו בה נס, והיו שראו בה קטסטרופה: מחנות אוהלים עם רבבות עולים חסרי דיוק, עבודות דחק, מערכת כריאות קורסת, ובצדם - תנופת בניין והתיישבות בכל רחבי הארץ. מקובל לחשוב שהכול בא במפתיע: מאות אלפים הגיעו מקצות תבל, ומהלך קליטתם - כולו נבע מהחלטות של רגע, אלתור על גבי אלתור.

במחקרי על העלייה הגדולה שהגיעה לארץ כשנים הראשונות למדינה ודרכי קליטתה, מצאתי שתכניות רבות, ויבוכים, דעות של אישים ורעיונות שונים ומשונים - כל אלה לא היו חדשים. רבות מהסוגיות שהעסיקו את הממשלה ותנהלת הסוכנות באותה עת, היו מעין המשך לדיונים שהחלו הרבה לפני כן: האם להביא עלייה המונית? מהיכן יבואו העולים - משארית הפליטה באירופה או מארצות האסלאם? ואיך יקלטו את המוני העולים, מניין יימצאו להם דיוק ותעסוקה? ואיך יתגברו על בעיות הבריאות החמורות שיביאו אלה עמם?

עיון במאות מסמכים שטרם נחשפו העלה שתכניות רבות - הקמת מחנות אוהלים ברחבי הארץ; העסקת עולים בעבודות יזומות - נטיעת עצים, סלילת כבישים ועבודה חקלאית; בצד מפעלי פיתוח גדולים - בניית "המוביל הארצי", הקמת מאות יישובי עולים; ואפילו חביעת השילומים מגרמניה, שעוררה סערת רוחות במדינה כאשר הובאה לאישור הכנסת (בינואר 1952) - כל התכניות האלה, ועוד רבות אחרות, היו קיימות זה כבר. וכן נדרשו לפרטי פרטים ורגובש ב"תכנית המליון".

בשנים 1942-1945, ביוזמתו ובניצוחו של דוד בן-גוריון, שכיהן אז כיושב ראש ההנהלה הציונית. הוא התכוון להביא את המוני העולים לארץ כבר באותן שנים.

כידוע, העלייה הגדולה לא באה בימי השואה. היא החלה לידום ארצה שלוש שנים לאחר תום המלחמה - עם הקמת מדינת ישראל. או שלף כך גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון, את אלפי הורפים של "תכנית

המליון, וחקר כאנשי התכנון ובעוסקים במלאכת הקליטה להוציא לפועל. חלק מהתכניות החלו להתכצע עוד טרם הקמת המדינה, והוא דרש למהר ולהרחיב את העבודה. "תכנית המליון" נועדה להניח את המסד למדינה בתחום החברתי והכלכלי.

רבים המחקרים שנעשו על אודות הביטחון, על היערכות היישוב לבניית בוח המגן בשנים של טרם-מדינה, ועל הנחת התשתית להקמתו של צה"ל, כדי שיוכל להדוף את פלישתם של צבאות ערב לישראל. לעומת זאת נותרו במעט עלומים כל אותם פרקים על הכנת תשתית כלכלית וחברתית למדינה העתידה לקום. "תכנית המליון" חושפת אותו פרק מרתק ומראשית שנות הארבעים, את תכניות הפיתוח הגדולות ותכנון העלייה ההמונית ודרכי קליטתה במשק ובתורה הישראלית.

* * *

במהלך המחקר נעזרתי רבות על-ידי עמיתיי וחברי, עמהם נועצתי בסוגיות שונות. תודתי לפרופסור משה ליסק ולפרופסור ארנסט קראוס - חברים נאמנים ומעוררים; לדידו חיי ד"ר דינה פורת והגב' רות בונדי, שקראו את כתב היד והעירו הערות חשובות; למד חיים ישראלי על עודתו, ולבני אביעד הזכור על הערותיו ועצותיו הנכונות.

יבואו על הברכה עובדי הארכיונים שלא חסכו מאמץ וסייעו לי באיתור אלפי התעודות שהיו הבסיס למחקר - חבריי בארכיון ברגרין בשדה בוקר ומנהלו ד"ר טוביה פרילינג; ידידי בארכיון התק"ם, בארכיון צה"ל, ובארכיון "העבודה", לגב' נחמה פרידמן ואנשי הספרייה העירונית ברמת-גן, ספריית הבית שלי; תודה מיוחדת לעובדי הארכיון הציוני המרכזי שבו עשיתי ימים רבים, למנהלו מר יורם מירוק ולגב' שרה פלמור, על אדיבותם ועזרתם.

תודתי הדבה לאנשי ההוצאה לאור של משרד הביטחון, לישי קורדובה על טרחתו הרבה. לד"ר רפי על עריכתו לשונית והנבאה לדפוס. ולאפרת מועלם שהזפיסה את כתב היד.

ואחרונים חביבים - בעלי מנחם, וילדיי האהובים מירון וקרולין, אביעד ואלישבע, חגית ואהוד - תודה על התעניינותם ועידודם, להם מוקדש ספר זה באהבה.

ד"ר

מבוא

ימה לעשות כיר להביא הנה בומן אחי.

על-ידי זה שיגישו אלף אניות כבוד-אחת.

וככל אחת מאלף האניות אלף יהודים עם

המוון שלחם... מה צריך לעשות כשביל

העבורם, כללחם והשרשתם במשק...

דוד בן-גוריון, 24.11.42

ב-24 בנובמבר 1942 נשא דוד בן-גוריון דברים בכנס שהתקיים במכון לחקר הכלכלה בדחובות. הנושא: העלאה מיידית של מיליוני יהודים לארץ-ישראל. למתכונן מן הצד עשוי היה הנאום להישמע כמנותק מכל קשר למציאות. יום קודם לכן התפרסמה בעיתונות הודעתה של הנהלת הסוכנות על ההשמה השיטתית של יהודי אירופה. סמוך לכותרות הופיעה בעיתון "דבר" ידיעה: "הנאצים התחילו בהשמה בזק של היהודים", באותיות קטנות - באילו ביקש עורך הידיעה להצניע מידע בלתי מתקבל על הדעת - נאמד: "בכמה נקודות בפולין אורגנו קרימאטוריות".

קבוצת האנשים שבפניה הציג בן-גוריון את השאלה 'מה לעשות כדי להביא לכאן בבת אחת כמיליון יהודים' - כללה את טובי המומחים של אותה תקופה בתחומי הפיננסים, הכלכלה, ההתיישבות והתעשייה. היו כיניהם ארתור רופין, מקברניטי ההתיישבות החקלאית בארץ-ישראל; מנהל המחלקה הכלכלית של הסוכנות, דוד הורוביץ; מנהל הקרן הקיימת, ד"ר אברהם גרנובסקי (גרנות); גובר הסוכנות, אליעזר קפלן; ראש המחלקה למסחר ותעשייה של הסוכנות, ד"ר אמיל שמורק; ומנהל בנק אנגלר-פלשתרניה והמומחה הראשון במעלה של ההסתדרות הציונית

בעניינים כלכליים, אליעזר זיגפריד הופין.
בן-גוריון ובני שיחו ידעו בעת הדיון על היקף פעולת ההרג של היטלר יוחר משידעו על כך קוראי העיתונים של ארץ-ישראל הקטנה באותה תקופה. מידע מפורט בדבר השואה המחוללת באירופה הגיע ארצה נדון בהנהלת הסוכנות. כאחד הדיונים אמר בן-גוריון לחברי

מליון אנשים צדיקים לאכול דבר מה, ואז יפנו אל וילקנסקי (פרופ' יצחק אלעזר וולקני, מחלוצי חקר החקלאות) ויאמרו לו: "... כמה אנשים ליישב על הקרקע כדי להצמיח אה החיטה הדרושה, את הענבניות, את הירקות והביצים בשביל מיליון אנשים אלה?" ...

וכך יתבקשו המומחים האחרים, כל אחד בתחום התמחותו, למצוא פתרונות לקליטת המליון: דוד הכהן, מראשי "סולל בונה", נדרש להכין תכנית לשכן את האנשים; דוד הורוביץ נתבקש לבדוק את האפשרויות הטמונות בפיתוח תעשייה (שתוכל להיכנות אולי מן ההרס הצפוי של התעשייה הגרמנית); מומחי הקרקע נתבקשו לבדוק את כל הקרקעות בארץ ולבחון כמה מתוכן ניתנות לעיבוד; מומחי המים – לספק פתרונות להשקאת שטחי האדמה המעורברים; וכך יתר המומחים – לתברואה, לתחבורה, לאתרי תיירות. כן גוריון ביקש מהם להגיש לו תכניות מפורטות – "כמה כסף, כמה אניות, כמה מזון אפשר לעשות בארץ, כמה בניינים, כמה חומרי בניין אפשר לעשות בארץ, כמה מים ישנם וכמה צריך להביא" ... ולאחר שיימצאו הפתרונות הללו, והמליון הראשון של היהודים אשר יצאו מן המתנות הזמניים וייקלט בארץ, "יהיה מקום לעוד מליון יהודים אשר יצאו לבוא לארץ-ישראל".

כדי להביא את תכניתו אל קצה הגבול האוטופי שלה, כוחו כן גוריון גם מה תהיה דמות המדינה לאחר שייקלטו בה המיליונים: "כאשר יהיו שני מיליון יהודים פה, יהיה צורך גם באידיאולוגיה; לא זו שעוסקים בה עכשיו, אלא אידיאולוגיה אחרת: איך לקיים מדינה, באיזה תנאים, באיזו צורה, מה הם היחסים של שני המיליונים והערבים סביבנו".

דוד כן גוריון לא היה איש של אוטופיות, הכורח מן המציאות. ההפך הוא הנכון. אך הוא לא רצה להשלים עם המציאות הקיימת. הוא חתר לשנות את מהלך הדברים וליצור מציאות חדשה. מה הייתה אותה מציאות שבה התווה כן גוריון את התכנית המהפכנית לשנייה? היישוב היהודי בארץ-ישראל מצא את עצמו בשלהי שנות השלושים על פרשת דרכים קיומית. "חספר הלכן" (מא 1939), שפורסם בעקבות חמדי הערבי, סתם סופית את הגולל על התחייבות בריטניה לבונן בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל. משמעות "חספר הלכן" הייתה בלימת התפתחותו של היישוב וניתוקו מעורק החיים שלו – העלייה. חוק הקרקעות (1940), שהגביל את יכולת היישוב לרכוש קרקעות ולהתיישב בחבלי ארץ נוספים, הידק עוד יותר את טבעת החנק סביב המפעל הציוני.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה (ספטמבר 1939) נדמה היה כי כל

הוועד הפועל הציוני: "מי שאיננו רואה בפני מה היהדות עומדת עכשיו הוא עיוור ואינו יהודי ואינו אדם... יכולים לרצוח את כולם. אינני יודע אם יישארו יהודים אחרי השלח".²

בדיון עם המומחים בדחובות לא האריך כן גוריון בנושא השמדת יהודי אירופה. כפתח דבריו אמר: "המוני אנשים – גם יהודים הם אנשים – נעקרו מהמקומות שהם חיו שם; קיומם הכלכלי נהרס לפי שעה, אם הם ייהרגו בשעת המלחמה – גם זה אפשרי, זה פותר את כל השאלות, אבל אנחנו רוצים לקוות שהם לא ייהרגו" ... בהמשך הוסיף ואמר: "יש פרובלמה של שישה מיליונים יהודים באירופה: אומרים אולי היטלר ישמיד שני מיליונים, אבל בכל אופן תישאר פרובלמה של איקס מיליונים". מייד לאחר מכן ניגש כן גוריון לדיון העיקרי – איך לתבנן את הבאתם, את היישובם ואת קליטתם של המיליונים. כיצוע התכנית לעליית המיליונים לא נועד להיעשות כמשך שנים רבות, אלא בבת אחת. כן גוריון ביקש לכצעה בחוך שמונה-עשר חודשים בלבד. גורם הזמן היה גורלי בעיניו.

כן גוריון ביקש מן המומחים שכינוס להתעלם מאילווצים פוליטיים וכלכליים, להניח כי "יש שלטון ויש בסף", להניח שיש בידי הציונות כל הכספים הדרושים – "יהיה לנו הכסף, ונוכל לתת כל הצ'ק שהוא, אפילו למיליארדים דולרים"; להניח כאילו יש בידי העם היהודי השלטון בארץ והכוח לפתוח את שעריה, ואף לאלץ את הערבים לקבל תכנית פיתוח שתכליתה, יצירת רוב יהודי בארץ-ישראל. במובלע משתמע מדברי כן גוריון כי על המומחים להתעלם גם מן השואה.

הדיון בדחובות עוסק כולו, תוך ירידה לפרטי הפרטים, בדרכים האפשריות למימוש תכנית המיליונים, שנואחה דמיונית וחסרת תוחלת נובח ענני העשן העולים מן המשרפוח באירופה. בלשון קרה ותכליתית פורט כן גוריון את החזון האוטופי לשלל מרכיבים מעשיים, וקובע את תכנית המימון למימוש הנבוע. הוא מנתח את המצב הצפוי בתום

המלחמה: מיליוני עקורים אינם יכולים עוד לחזור למקומות מגוריהם מלפני המלחמה. אחת המעצמות הגדולות, ארצות-הברית או אנגליה, תיקח "מיליונים אנשים שנעקרו ממקומותיהם, ישלחו אותם כאניות במשך עשרה ימים לארץ-ישראל, ויחד עם אניות אלו ישלחו עוד אניות עם מזון, כמו שעושים עם צבא שישולחים אותו מאמריקה".

מנקודת מוצא אוטופית זו מציג כן גוריון לפני המומחים את הנעוץ שיצוצו בשיגיעו המיליונים לחופי הארץ: "קורם בול שאלת המזון –

תקוותיו וחלומותיו של העם היהודי לתקומה יורדים למימן. אירופה, שבה התרבו רוב מניינו ובנינו של העם היהודי, ובה צמחה התנועה הציונית, הפכה לגיא הרגינה. בארץ התכנס היישוב בתוך עצמו, מסרב להאמין לדיעות הנוראות על ממדי הרצח, המגיעות מאירופה טיפין טיפין מראשית שנת 1942, ומלא חרדה לגורל עצמו עם התקרב צבאות רומל למצרים.

ההנהגה הציונית הייתה נתונה בתחושות של זעם, תסכול, חוסר אונים וחיפוש נואש אחר פתרונות למצוקה הכוללת וגוברת. כיצד להגיב על "הספר הלבד" ועל גזירת הקרקעות לנוכח אירופה העולה בלהבות? האם להיאבק בבריטים הנלחמים באויב הנאצי המשותף, או להקפיא כל מאבק ולהמתין עד סיום המלחמה? האם לאמץ את כל הכוחות לארגון הצלה מאירופה, או להיערך לקראת הסכנות שאיימו על היישוב עצמו? בקרב הנהגת היישוב היו שהמשיכו לחזיק כעמדות שכוח החזיק לפני המלחמה. הנטייה הטבעית של אלה הייתה למנוע כל זעזוע בארץ, להימנע מעימות עם הבריטים, להשלים עם גזירות החנק שלהם, לשמור על הקיים ולהמתין עד יעבור זעם.

בך גורדיון קרא לגיבוש מדיניות ציונית חדשה ודרכי פעולה חדשים, שנועדו לפרוץ דרך ולחלץ את היישוב ואת המפעל הציוני מקיפאון ומסכנת הכליון שאיימה עליהם. התמורה שביקש בך גורדיון לחול במדיניות הציונית התגבשה אצלו עוד לפני פרוץ המלחמה, והיא התייחסה לשני חתומים: אופי המאבק הפוליטי בשלטונות המנדט והדרכים לקביעת עובדות בתוך ארץ-ישראל. בשני החתומים עבר בך גורדיון מן התפיסה האבולוציונית של הציונות, הגישה של "עוד דונם ועוד עז", לתפיסה מהפכנית של "הכול ועכשיר".

למחרת בגישתו של בך גורדיון התגבש נוכח ההכרה שגורם הזמן הופך להיות קריטי לעתידם של המפעל הציוני ושל העם היהודי. הכדה זו התחזקה לאחר פרוץ המלחמה, כאשר כל יום שחלף קרע איברים מגופו של העם היהודי, ונפד-נפדה של ממשלת-המנדט איננה לתכנית כל סיכוי לעלייה מאירופה. מול המנהיגים הציונים והמומחים למיניהם שהתחשבו במציאות וכמגבלותיה, חתר בך גורדיון למהפכה שתשנה את המציאות וגם היתן מענה למציאות המשתנה. במוקד כל אלה עמדה התכנית לעלייה המונית.

"עליית המיליונים" לא הייתה אמירה שנשחררבה באקראי לדרוריקה של בך גורדיון. האיש שהעיד על עצמו שהוא בעל מלאכה אחת, השקיע

במשך מספר שנים את מירב זמנו ומרצו בנושא העלייה. עיסוקו התבטא בגיבוש התכנית לפדטי פרטיה וכמגיעים פוליטיים שנועדו להכשיר את הקרקע להגשמתה. בך גורדיון האמין כי לא התנאים הפוליטיים ישפיעו על מהלך האירועים, אלא יצירת המציאות בשטח היא שתחרוץ את ההתפתחות הפוליטית. יצירתה של המציאות הרצויה, טען בך גורדיון, נתונה בידינו ותלויה בנחישות רצינונו.

עיקרו של ספר זה הוא תיאור תכנית עליית המיליונים, שנראתה בשעתה דמיונית, יומדנית וחסרת סיכוי - נוכח אירופה הבורעת ונוכח מדיניות ממשלת המנדט. היסטוריונים וחקרי התקופה, ואף מחבדי ביוגרפיות על בך גורדיון, לא הוכירו תכנית זו, או הוכירה ככדוך אגב, ולא ייחסו לה משמעות רבה. לכל היותר ראו בה עבודת הכנה של חזכירים שחוברו לצרכים פוליטיים. גם בשעתו היו רבים מחכריו של בך גורדיון, כולל אלה שהיו מעודכים בהכנת תכנית המיליון, שהתייחסו אליה כאל חלק מן המאמץ ההסברתי של ההנהלה הציונית. ייתכן שהסיבה לכך היא שבך גורדיון שמר בסודיות רבה על העבודה שנעשתה; אפילו המומחים שהשתתפו בהכנת התכנית לא ידעו על כל חלקיה ועל היקפה - עשרות תכניות מפורטות שהכילו יותר מאלפיים דפים. וייתכן כי ביצוע התכנית הגרנדיוזית נראה כל כך רחוק מן המציאות כאותן נסיבות, שלא התייחסו אליה ברצינות.

במהלך אחד הוויכוחים הסוערים, שהתעוררו סביב התנגדותו של בך גורדיון לשיתוף פעולה עם ממשלת המנדט ב"תכנית השיקום" שנועדה להנציח את מדיניות "הספר הלבד", כתב יוליוס סימון מכתב לבך גורדיון והציג בו את עמדת המתנגדים למדיניותו. סימון, חבר הנהלת הסוכנות, אומד במכתבו כי בך גורדיון מכים זה בלבבות, "אבל כעניין זה אין לנו חרשות לקבוע את מדיניותנו על-פי קול הלבבות, אלא על-פי שיקול הגיוני ומיזוש של המצב כמו שהוא במציאות. ברנדז שאו אמר פעם: 'מי שהוא ברדעת משתדל להסתגל אל המציאות כמו שהיא, בעוד שמי שאינו ברדעת מתקומם לעתים קרובות נגדה'". בך גורדיון לא הסתגל

למציאות כמו שהיא; הוא חתר לשנותה וזאת על-ידי עלייה המונית. העלייה הגדולה והדימוניות המדינית על ארץ-ישראל יבואו כדוכים יחדיו, טען בך גורדיון, כי הא בהא תליא.

תכנית המיליון כאה לקדם את פני הבאות; היא נועדה לעצב את פני ממשק המחבבה לקבצת מקמת המדינה.

סלקטיבית ואליטיסטית של חלוצים, שיוכלו לשמש כסיס איתן לכניית החברה החדשה הנשאפת. אולם זמן קצר לאחר מכן חלה תמורה בעמדתו של ברגוריון. תכניתו לעלייה גדולה ומהירה, עליית מיליונים, באה לכיטוי מלא בדבריו בשנת 1938: "זה יהיה משגה פטאלי ואסון היסטורי אם נותרת בשעה זו על עלייה גדולה, המונית?". זו הייתה מהפכה כתשיבתו של ברגוריון. והוא משקפת את תגובתו לאירועים שניעו את העולם היהודי ואת היישוב בארץ ישראל, מעליית הנאצים לשלטון וכמהלך שנות השלושים. גנזם המרד הערבי בארץ ישראל (1936-1939). בדיונים שהתקיימו בנהלת הסוכנות היהודית בדצמבר 1938 כבר הציג ברגוריון את העלייה ההמונית כחזות הכול.

עלייה המונית או עלייה מבוקרת
 השאלה אם לחייב עלייה המונית או להעדיף עלייה מבוקרת הייתה שנויה במחלוקת זה שנים. מראשית הקמתה של התנועה הציונית היה קיים המחח בין החזון להגשמה: אתום העלייה היה הדגל המטרה והאמצעי של התנועה הציונית בכואה לפתור את הבעיה היהודית כגולה. החזון הגדול היה השיבה לציון, קיבוץ הגלויות ונידחי ישראל בארץ ישראל, אולם בכואה להגשים את החזון עמדה התנועה הציונית מול אילוצי המציאות.

עוד בשני העשורים הראשונים לתנועה הציונית, כשמיליוני יהודים ממרח אירופה נהרו מערבה והיה סיכוי לעלייה גדולה, נדחנה מנהיגיה מלעודד עלייה המונית. ההתנגדות, או ליתר דיוק - החשש של ההנהגה הציונית באותם ימים מעלייה גדולת ממדים, נבע מן ההכרה שבישולן בקליטה וירידת עולים יוצאו שם רע למפעל המתפתח בארץ ויטבנו את המפעל הציוני כולו.

גם לאחר הכיבוש הבריטי והצהרת בלפור, כאשר שערי הארץ נפתחו לנגמח ונבנה בית שאנין מחסום להגשמת התלום הציוני. יצאה ההסתדרות הציונית ב"קול קורא" וכאזורה מפני עלייה המונית ונחפזת. רוב מנהיגי התנועה הציונית סברו כי יש לחת עדיפות לעלייתם של בעלי הון ובעלי מקצוע נדרשים וכן לצעירים בעלי כושר עבודה. הכולטת כתביעתה לעלייה אליטיסטית סלקטיבית הייתה התנועה הציונית הסוציאליסטית, שחתרה לשילוב המתפכה הציונית במתפכה חברתית של העם היהודי, ברוח האידיאלים הסוציאליסטיים.

פרק ראשון

מעלייה סלקטיבית לעלייה המונית

"ארץ ישראל זקוקה היום לא למהגרים סתם אלא לחלוצים. ההבדל ביניהם פשוט: המהגר בא לקחת מן הארץ, החלוץ בא לתת לארץ. לפיכך, אנו תובעים זכות כבודה לעלייה החלוצית. כעלייה חלוצית כזאת אנו רואים תנאי מוקדם להגשמת הציונות" - הכריז ברגוריון בקונגרס הציוני בשנת 1933. גישתו זו לנושא העלייה לא הייתה שונה מעמדתם המסורתית של רוב מנהיגי התנועה הציונית. עמדה זו גרסה עלייה

ברגוריון נושא קונגרס הציוני הי"ט, 1935

היישוב היהודי נקלע למשבר מול התמורות שהתחוללו באידופה מאז עליית הנאצים לשלטון; ונוכח המדיניות הבריטית בארץ-ישראל, שנעלה את שערי הארץ והגבילה את ההתיישבות, נקלעה התנועה הציונית למצב פדוקסלי: התחזית שלה על הצורך בהקמת מקלט ליהודים בארץ-ישראל התאמתה, אבל אי אפשר היה להגשים את הפתרון המינה יהודית, החלוקה של "ועדת פיל" (1937) הפיחה תקווה להקמת מדינה יהודית, ובגוריון היה מדאשי המצודים בתכנית החלוקה. קסם לו הסיכוי להקמת מדינה יהודית, ולו גם על שטח מצומצם. מול המתנגדים לתכנית, שהזהירו מפני הסכנה הצפויה מביטול המנדט הבריטי ללא חלופה מבוססת ומפני הצטמקות המפה של היישוב היהודי - ראה בגוריון את הסיכוי, את האפשרות לתת תנופה מחודשת לדינמיקה הציונית.

בגודל התקווה כך היה עומק האכזבה עם נסיגת הבריטים מתכנית פיל. "ועדת וודהד" שהקימו הבריטים בניסיון לרכך את המכה שהנתיתו על היישוב, ושנועדה כביכול לבחון את הצעות החלוקה, סתמה למעשה את הגלל על התכנית. כ-21 בנובמבר 1938 פירסמה הוועדה את הד"ת, שנזמן ליטוי סופי להתנכרות הבריטים למחויבותם להקים בית לאומי ליהודים בארץ-ישראל. פחות משבועיים קודם לכן, ב-9 בנובמבר 1938, התחולל "ליל הבדולח" - הפוגרום ההיסטריסטי המאורגן, שהאיר באור בלחות את המתחולל שם. "מה שנעשה עכשיו בגרמניה", הבזיז בגוריון בשיבת הנהלת הסוכנות ב-11 בדצמבר 1938, "איננו סוף אלא התחלה. מדרכי היסלר ילמדו מדינות אנטישמיות אחרות... וגורל יהודי גרמניה צפוי גם ליהודי פולין. מיליוני יהודים עומדים עכשיו לפני כליין גופני".

"מורד עלייה" - מלחמה על-ידי עלייה

סמכות הפרשיות בין "ליל הבדולח" לבין פרסום דו"ח וודהד הייתה יותר מסמלית, והוותה ככל הנראה מאיץ חשוב בתמורה שחלה בעמדתו של בגוריון. קודם לכן לא נראה עליו המנטל אלא גם הסתייג מעלייה בלתי לגאלית. הוא האמין כסיכוי להשיג הסכם עם הבריטים להגדלת העלייה, וחשש שעלייה בלתי לגאלית תפגע בחיבורות עמם. עכשיו, כשהגיע למסקנה שאין לצפות להכנה עם הבריטים, תבע לצאת נגדם בגלוי, למרוד במדיניות הבריטית, כשהתמנף לכך הוא העלייה. מעתה ראה בעלייה המונית פעולה מלחמתית. ובניסוחו של בגוריון: "לא מלחמה על עלייה, אלא על-ידי עלייה, מורד עלייה".

בגוריון חזר מלונדון לארץ-ישראל ב-5 בדצמבר 1938, לעשרה ימים, כדי להציג את תכניתו ולבכוש את לבם של ראשי היישוב שיאמצו אותה. בגוריון תיאר את האווירה במסדרונות השלטון באנגליה, שם

גבור הנטיות האנטי-ציוניות בגלל הלחץ ערבי, ונתמעת מספרם של ידידי הציונות בקרב הממשלה הבריטית. הערבים יודעים כי במציאות שנוצרה הם יכולים להפחיד את בריטניה ב"שנטאז" פוליטי ולהביא בכך לחיסול המדיניות הציונית של בריטניה. אנגליה רוצה להחזיק במורח הקרוב ושום נימוק מוסרי, כמו למשל התביעה להעלאת ילדים יהודים לארץ, אינו יכול לשכנע את הבריטים... אם אנגליה עומדת בפני לחץ כזה מצד הערבים, אני סבור שאין אנו יכולים להסתפק מבאן ולתבא בדרכי הפעולה המדינית שלנו עד היום. בלי לחץ חדש מצדנו תבריע אנגליה את הכף נגדנו.³

שאלת היהודים כבר איננה מה שהייתה, טען בגוריון; היא הפכה לשאלת הפליטים, שהיא שאלה עולמית. ההיקף האיום של בעיית הפליטים מחייב פתרון טריטוריאלי מהיר "ואם ארץ-ישראל אינה קולטת מוכרחים להפש טריטוריות אחרות, והציונות עומדת עכשיו בסכנה". הציונות עלולה לרדת מעל הפרק, והקיר בגוריון, לא רק בדעת הקהל באנגליה ובאמריקה, אלא גם בדעת הקהל היהודית. "ונתחייב כנפש הציונות אם ניתן להפריך בין בעיית הפליטים ובין הבעיה הארצישראלית". מול סכנה זו לא יעזרו מלים ואידיאולוגיות אלא מעשים, טען בגוריון.

בגוריון הזהיר מפני החיסול ההדרגתי הצפוי למפעל הציוני כתוצאה מן המדיניות הבריטית כפי שנוסחה בדו"ח וודהד. העלייה תצומצם רק לממדים הדרושים להכנסות האוצר הבריטי ולטובת הערבים, רכישת קרקעות תצומצם, ותיאטר החיישבות יהודית באזורים שונים. שום גורם לא יכול לעכב את ממשלת המנדט ממדיניות כזו - העריך בגוריון - אם תרצה תוכל לטעון כי זהו פירוש חדש למנדט שקיבלה מתבר הלאומים; אם תרצה תשיג בנקל אישור למדיניותה מתבר הלאומים. מסקנתו של בגוריון מכך הייתה חד-משמעית: "המאורעות בעולם מחייבים אותנו למלחמה חדשה, למלחמת תנופה למען עלייה המונית לארץ".

שיטת ההסברה שהציע בן־גוריון הייתה מתוחכמת, אגרסיבית ובלתי שגרתית: "מיטוד חדש של מלחמה פוליטית". לא עוד חיזור על פתחיהם של מדינאים, לא עוד שתדלנות סבלנית. השיטה החדשה שהתכוון אליה הייתה הסתערות של עלייה גדולה על חופי הארץ, מול הכיזונים הבריטיים:

מוד עלייה - הטרדת הממשלה האנגלית על־ידי סיודור עלייה ברשותנו אנו, בגלוי, בפומבי. לא עלייה נסתרת למען הרבות כמה שאפשר יהודים בארץ, אלא עלייה כמיטוד של מלחמה פוליטית, שלא תיתן מנוח לממשלה האנגלית... אם תהיה עלייה גדולה איני חושש לגזירות על הקרקע... ואם יהיו לנו מאות אלפים צעירים בארץ - הארץ תהיה שלנו. ומשום כך אין אני נכון להסכים לשום פשרה בענין העלייה. לא אסכים גם לעלייה של 30,000 לשנה. בעלייה זו נפסיד את הארץ. זה יהיה משגה פטלי ואסון היסטורי אם נוותר בשעה זו על עלייה גדולה, המונית.⁵

בישיבת מרכז מפא"י כ־15 בדצמבר 1938, ארבעה ימים לאחר נאומו בהנהלת הסוכנות, תיאר בן־גוריון את תבניתו למרד עליית־שיחפתח לכלל מרי אורחי ולכיבוש בכוח של חיפה, אליה יועברו במהירות עשרות אלפי יהודים. שיאה של תוכנית לכיבוש חיפה נועד להיות הכרזה על הקמת מדינה יהודית בחלק מן הארץ, ופתיחת נמל חיפה בפני המוני הפליטים ללא מעצור.

הפעולות הקיצוניות שהציע בן־גוריון נבעו מאכזבתו מן הגישה המסורתית של שתדלנות בפרוזודורי השלטונות. הוא האמין שחייבים לאמץ דרכים קיצוניות ובעלות תהודה חזקה בדעת הקהל. הנקודה השנייה שהגיש שוב ושוב הייתה הכרזה לפעול במהירות, משום שהזמן פועל לרעתנו. הוא דיבר על השינוי שהתחולל ביורה הפוליטית הבינלאומית ודרש לחזול משיטת הפעולה המסורתית השמרנית שבה נקטו מנהיגי התנועה הציונית בעבר. אין עוד סיבוי לעורר את דעת הקהל בעולם לתביעה מוסרית, לתמוך בתביעות היישוב היהודי בארץ. הצביעות והאנוכיות שבאו לכיטוי בתפורת צ'וקסולובקיה בהסכם מינכן (29 בספטמבר 1938) היוו לעתו הוכחה ניצחת שזו חקופה שבה "נפסלו

מלחמה כמו במלחמה - הייתה גישתו של בן־גוריון. הוא קרא להסיר את הכפפות ולהפסיק עם הגינונים: הבריטים אינם חדלים להצמיד קדימה את מדיניותם בארץ־ישראל, למרות ענני המלחמה ההולכים ומכסים את האופק. לכן גם היישוב היהודי אינו צריך לדחות את מאבקו לימים יבואו - אז כבר יהיה מאוחד מדי, הבריטים כבר יקבעו בשטח עובדות שלא ניתן יהיה להזיזן עוד. הוא קרא להיאבק בלי חשבונות, להקים חזית גדולה ומלוכדת שתכלול גם את יהודי ארצות־הכרית. "עלינו לנקוט בפוליטיקה חדשה ובדרכי פעולה חדשים... נכנס כינוס יהודי עולמי באמריקה ונכריז ונגשים מלחמת עלייה. נסדר עלייה לארץ־ישראל על אחידותנו ונעמיד את אנגליה בפני הכרזת ההילחם נגד העלייה בכוח". בן־גוריון ידע מה חשיבותם של אמצעי ההסברה. הוא ראה לנגד עיניו פעולה גדולה, ראווהנית, שתזעזע את דעת הקהל בארצות־הכרית ובבריטניה:

אנחנו לא יכולים ללכת כדרכי הערבים. לא נעשה מרד, לא נשתמש בטרוח. אבל נבדו קבל עולם שארץ־ישראל היא ארצנו, שאנגליה עצמה ואיחה עוד חמישים ושתים מדינות אישרו זכותנו זו... ואנו מארגנים שיבת המונים לארצנו. ויילחם הצי האנגלי והצבא האנגלי נגד אלפי ודבבות נוער שיבואו מכל הארצות ומכל נמלי אירופה (ואולי גם מאמריקה) לחופי ארץ־ישראל ונמליה. עלייה זו נארגן בגלוי. זו חהיה מלחמתנו הפוליטית על מולדתנו. כפעולה זו נרכזו סביבנו את כל העם היהודי, את כל היישוב בארץ, את דעת הקהל באמריקה, את דעת הקהל בארצות אירופה וגם באנגליה. אני בטוח שיימצאו הדבה אנשים שיעזרו לנו במלחמה זו. אין אנו חיים בזמן דגיל. זוהי חקופה קטטורפולית ודרושים אמצעי מלחמה קטטורפוליים. זהו הלחץ הריאלי שנוכל ליצור נגד התכחשותה של הממשלה האנגלית. אני מקווה שדעת הקהל באנגליה תתקומם או נגד הממשלה ותכריח אותה לשינוי מדיניותה... כל פעולה פוליטית לא תצלית. בהסברה, בשיחות, באסיפות מחאה, בכל האמצעים שהשתמשנו בהם עד היום - לא נצלית, כי יותר מדי חזק הלחץ מצד הערבים...⁴

יש ציונות אנגלית שתיכבה אימת מוות מפני תכניות אלה.

ההתנגדות לכ"ר גוררין נבעה מנימוקים שונים: גם בשלב זה היו שהתנגדו לעלייה כלתי סלקטיבית וביקשו להעדיף צעירים חלוצים - זו הייתה עמדתו הכלתי מתפשרת של השומר הצעיר; והיו שהתנגדו לכל פעילות שיש בה משום סיכון חיייהם של מעפילים. גם האקטיביסטים מאנשי-הקיבוץ המאוחד פיקפקו אם תכנית מרד העלייה של כ"ר גוררין תניב את הפירות המדיניים שצפה. ישראל גלילי סבר כי "שערי העלייה לא ייפתחו בעקבות מכצע ספקולטרי חד-פעמי". אף אנשי ההגנה העדיפו להמשיך בהעפלה. אליהו גולומב ניסה לשכנע את כ"ר גוררין כי "עלייה חשאית עדיפה על פני אימפרוביזציה של התנגדות כוח".⁷

גם במועצה ה"ג של מפא"י, שהתקיימה ב-14 באפריל 1939, צידדו מרבית הדוברים בעלייה כלתי לגאלית בנוסח הישן. כ"ר גוררין ניסה לנער את השגרה: "עכשיו ימי היטלר, והעלייה היא היום שאלת חיים ומוות כשכיל מאות אלפים יהודים", אמר, אך לא הצליח לגייס את תמיכתם כתבניתו.⁸

כ"ר גוררין לא הרפה; הוא ניסה לפעול בחוץ. באמצע דצמבר 1938 יצא לארצות-הברית בניסיון להשיג תמיכה מספית ומוסרית אצל היהודים. הוא הציע לארגן שם כינוס יהודי עולמי ולהפעיל באמצעותו לחץ על ממשלת לונדון. הוא האמין שהצלחתו בקרב יהודי ארצות-הברית תסייע לו לשכנע גם את חבריו בהנהגת היישוב לימוזש תכניתו למרד עלייה, אולם מבוקשו לא עלה בידו. הוא היה מאובזב: "הכינוס נתקל בקשיים מצד הלא-ציונים ובחוסר החלהבות מצד הציונים. הראשונים מפתחים מהקינוס, האחרונים מפתחים מהפתחים".⁹

ההתנגדות שבה נתקל כ"ר גוררין לא ריפתה את ידיו. הוא חזר שוב ושבו על עמדותיו, בתקווה שהסבריו יחדרו לתודעתם של האנשים וירכבו את התנגדותם בהדרגה. הביטולנות לשכנעם לא הרחיעו אותו, וזוהי ארוב לכל הודמנות לחזור ולהעלות את הצעותיו.

הספר הלבן - "ספר המעל"

ב-15 בפברואר 1939 נפתחה בלונדון ועידת סנטי גיימס. בארמון מפואר, מוקף גנים מטופחים רחבי ידים, ישבו סביב השולחן נציגים מן הסוכנות, מממשלת בריטניה וממספר מדינות ערביות. הנוף הפסטורלי בחוץ היה נאיב חד למתח ששרר בקרב חברי המשלחת היהודית. הדיון התמקד

הערכים המוסריים, ניטל כוחן של תכיעות היושר והצדק. הדרך היחידה האפקטיבית לחולל פריצה במאבק בארץ-ישראל, היא נקיטת פעולה גדולה, כלתי שגרתית, שתגרום ועזוע ותפנה ככות את הזקקרים לנעשה כאן.⁶

כ"ר גוררין הציג את התסריט הבא: "מאירופה יפליגו עשרות אניות ועל סיפונן אלפי צעירים מגרמניה, אוסטריה וארצות אחרות, ובריטניה חשומד בפני ההכרח לידות כפליטים או להחזירם... אם נגזר עליהם ועלינו למות, ימותו פה. ואם נגזר עליהם להילחם - יילחמו פה. כי זהו המקום היחיד למלחמתנו... נזמין צלמים שיצלמו כיצד האנגלים יורים על האניות המכביאות לארץ פליטים". במקביל ביקש כ"ר גוררין לארגן כינוס יהודי עולמי שבו יחלט על ארגון "שיבה המונית לארצנו". כינוסו כתב: "אם נקיים תכנית זו ויהיה לנו הכוח להמשיך במרד העלייה, אם נדע להמשיך במלחמתנו באותה העקשנות שגילו הערכים - תוכרת אנגליה להיכנע".

תכנית הייתה נועזת, וכ"ר גוררין ניסה להעריך את הסיכוי לאישורה במוסדות. כינוסו כחן את הלכי הרוחות בהנהלת הסוכנות. הוא קיווה שלפחות תלק מתבריו יתמוכו בה: "איני יודע אם יהיה העוץ בכל חברי ההנהלה [הציונית] לקבל זאת, מלבטחני בעזרת גדינבונים וקפלן. חיים [ויצמן] יסכים להלכה, אך איני בטוח אם לא יירתע ברגע המכריע... פישמן כלי ספק יתמוך בה".

נערכתו הייתה מוטעית. גם הנהלת הסוכנות וגם חבריו למפלגה דחו את תכניתה - הם העדיפו גישה מציאנותית - התמקדות בתכיעה שהועלתה או להעלות מאה אלף ילדים מגרמניה - במקום הסתככות באיזו הרפתקה מטורפת, כפי שהגדירה שפריצק. אפילו בלד כנגלסון, ידידו הקרוב של כ"ר גוררין, ביטל את התכנית מבול וכול: "איני יודע כמה ספינות תבואנה. תבואנה אניות אחדות וכהן אילו אלפים איש ויעמדו ליד החוף ולא יתנו להם להיכנס לארץ. נדמה לי שצערתי אלפים הילדים,

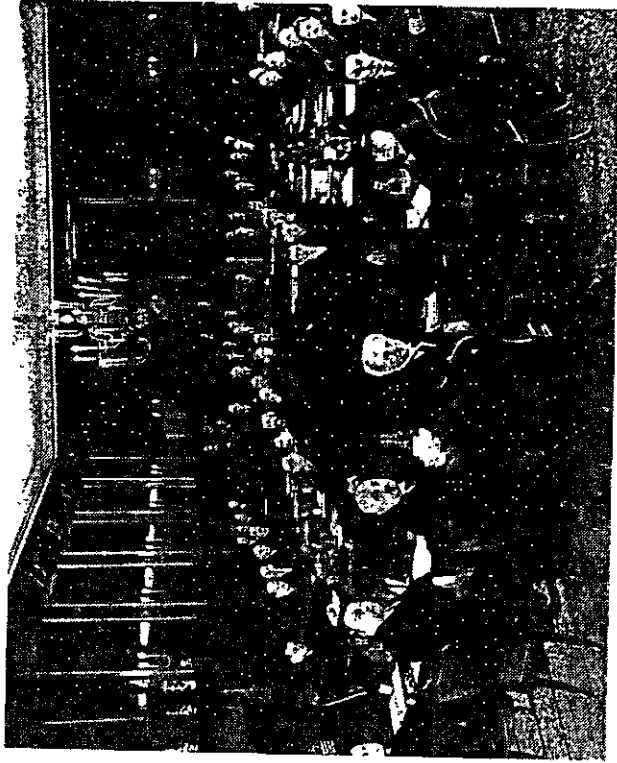
אשר היישוב רוצה לקבל ואין נותנים לנו הרשויות לכניסתם ארצה בגלל אמתלה פורמלית - זו הודמנות יותר טובה למרד מאשר אניות עם אלפי אנשים אשר יגיעו לארץ ולא יתנו להם להיכנס". ברל, כעמיתו, חשש מפעולה קיצונית שתשרוף את הגשרים עם הבריטים: "איני לווט אחרי קונפליקט עם אנגליה, אני מוכן לדחות אותו כל כמה שאפשר. יודע אני כמה אפסי הכוח בעולם אשר יתמוך בנו כקונפליקט הזה", אמר. הוא קרא גם את המפה היהודית בעולם: "אני יודע שיש ציונות אמריקנית

השלטונות תוך שימוש בכוח ובנשק, כפי שתבע בן-גוריון.

הדרמה שהתרחשה באותה עת ליד חופי הארץ החרפה את תחושת המשבר: הבריטים לבדו שתי אניות מעפילים: האנייה "סנדר" ובה 280 מעפילים נתפסה כ־21 כמסר ליד חוף נתניה; אניית מלחמה בריטית פתחה עליה באש, ואנשיה הוכלו לחיפה ומשם גורשו חזרה לקוגסטנזה שברומניה. גורל דומה נועד לאנייה "אסימי" ובה 470 מעפילים. הספינקו אילצה את רכי-החובל להפליג לחיפה עם המעפילים שנותרו על הספון, כדי לגדשם משם. בן-גוריון החליט להגיב: "אמרתי לדוד [הכהן] שעלי לדאוג לכך שלא יהיה שקט כחיפה... שיסדרו הפגנה, מתומה, מחאה... בעלייה נילחם על עלייה", כתב ביומנו כ־21 באפריל. בעיתונות פורסמו תיאורים מעוצעים על סבלם של העולים הלכודים באנייה. ועד הקהילה בחיפה קרא לשביחה כללית. המונים יצאו לרחובות העיר בהפגנה סוערת; סטודנטים מן הטכניון ובני נוער שצעדו בראש המפגינים נתקלו במחסום של המשטרה הבריטית, השוטרים היכו את המפגינים באלות, ואלה רגמו אותם באבנים. בתגרה נפצעו כמה צעירים אולם הבריטים לא נסוגו מהחלטתם. למחרת גורשה אניית המעפילים בשטירת משטרה מלוח אותה לים הפתוח.¹⁰

הועם נגד הבריטים היה רב ובן-גוריון ראה בכך שעת כושר לארגן ההגנות פעילה לגירוש המעפילים, שתמקד את תשומת לבו של דעת הקהל העולמית לנושא העלייה. הוא ביקש לבדוק גם אפשרות להעלאה בכוח של מעפילים לחופי הארץ, וירד בעצמו לסיוך חופים, כדי לבדוק אתרי נחיתה אפשריים לאורך החוף ואת דרכי הבאתם של בלי השיט סמוך לו. עמדתו הלכה והקצינה ככל שהתקרב מועד פרסום "הספר הלבן".

"הספר הלבן", שפורסם ב־17 במאי 1939, גזר למעשה חנק על היישוב היהודי. שלושת סעיפיו העיקריים היו: העלייה חוגבל ל־57 אלף נפש בתמש השנים הבאות, ולאחר תקופה זו תותר רק בהסכמת הערבים; מבית קרקעות ליהודים תוגבל למינימום; תוך עשר שנים יוקם שלטון עצמי של תושבי הארץ, שבו נגזר על היהודים להיות מיעוט הנתון לחסדי הערבים. התפתחות זו הוכיחה מענד לכל ספק כי הבריטים נכנעו ללחצי הערבים וכי מדיניות הפיוס שלהם בלפי הערבים הושפעה מן המדר הערכי ומן האיום של מדינות הציר ברלין-רומא לרבוש את אהות הערבים.

ועידת סנט ג'יימס, פברואר 1939

בעיקר בנושא העלייה. הבריטים הציעו שהעלייה תוגבל כך שמספר היהודים בארץ לא יעלה על שיעור של ארבעים אחוזים מכלל האוכלוסיה. לאחר מכן תהא העלייה מותנית בהסכמת הערבים. בתגובה הודיע בן-גוריון לחברי המשלחת הבריטית שהפסקת העלייה היהודית לא תיתכן "אלא בכוח הכיזונים הבריטיים, המשטרה הבריטית והצי הבריטי". הבריטים הגישו את הצעותיהם הסופיות לצדדים כ־15 במארס 1939. עתה נתברר מעל לכל ספק כי בן-גוריון לכנש את לב הערבים והיו למעשה הבסיס ל"ספר הלבן" שפורסם כעבור שני חודשים. משלחת הסוכנות דחתה את ההצעות על הסף, ולמחרת היום עזבה את הועידה. בן-גוריון לא ראה בכך סוף פסוק; במכתב לפולה אשתו כתב: "יצאנו מוועדת לונדון מוכים, אבל לא מנוצחים".

כישלון שיחות סנט-ג'יימס הגביד את הכרת היישוב בדבר הצורך להיאבק על העלייה. הכול היו מאוחדים בשאלת השיבותה של העלייה וכדבר הצורך להיאבק, אך חילוקי הדעות בדבר דרכי המאבק נשארו כשהיו. רוב מנהיגי תנועת העבודה התנגדו ליוזם התנגשות עם

וגם סובייקטיביות יש לו הרגשה של ערך עצמי, של הכרה עצמית, של כוח המסוגל להעז... וזהו היישוב העברי בארץ.¹¹

ככל שהלכו וקדמו ענני המלחמה נרתעו רבים בהתהגות התנועה הציונית והיישוב מפני פתיחה במאבק נגד הבריטים. התחושה הייתה שבשעת המלחמה חייבים למגר קודם לכול את הנאצים, ויש לאור את כל הכוחות ולכלב את כל השורות נגדם. הבריטים עמדו בראש הלוחמים בהיטלר ולכו אין זו השעה להטרידים ולפגוע במאמץ המלחמה. בךגוריון טען כי אין זו מלחמה נגד העם האנגלי ונגד האימפריה הבריטית אלא מלחמה במדיניותה של ממשלת המנדט. הוא המשיך להטיף לרעיון העלייה הלוחמת ולחץ על אנשי "המוסד לעלייה" לפעול כרוח: לארגן מבצע להעלאת מעפילים לחוף לאור היום. ולהכשיר מעפילים צעירים להתנגדות כוחת למעצרים בידי הבריטים, בסיוע אנשי "הגנה" חמושים שימתניו על החוף. תכנית זנשל עלייה מורדת. שתבוא בגלוי לאור היום, כונתה "עלייה ג'". לפי התכנית שהמשיך לטוות, היו אמורים להגיע לחופי הארץ רבבות צעירים מאומנים וחמושים במכונות ירייה וכאווריונים. בךגוריון נקב במספר של חמישים עד מאה אלף איש, שיאומנו ויצוידו בנשק ויבואו אל הארץ מתוך כוונה לכבוש אותה. כך גוריון האמין שתכניתו תקרום עור וגידים אם רק ימצא לה מימון הדרוש, וניסה לעשות לה נפשות במפלגתו ובכל בימה ציבורית: "אם רק יהיה לנו כסף לכך - האניות, הטבניקה והנאמנות - זה כלבד היה היום די את הספר הלבך", הוא דיבר על "כסף, ארגון ומשמעת - אילו היה היום די כסף, היה אפשר להביא בחודשים אחדים עשרות אלפי בחורים, לכל הפחות את כל החלוצים".¹²

במושגים "ארגון ומשמעת" החכוון בךגוריון גם להפקעת הטיפול בעלייה מידי העוסקים בהעפלה שלא קיבלו את מרותו והעדיפו להמשיך בארגון עלייה חשאית של קבוצות מעפילים. הוא ביקש להקים מסגרת חדשה לטיפול בעלייה ההמונית. לשם השגת תמיכה מקיפת מחוגי ציבור שונים היה מוכן לשתף במסגרת החדשה מפלגות וארגונים שלא שותפו במוסד לעלייה.

אך בךגוריון לא יכול היה לקדם את תכניתו. המכשול העיקרי היה, כהתנגדות שהתעוררה בהנהלה הציונית ובתנועתו שלו. ברל בצנלסון ויצחק טבנקין הוסיפו להחזיק בדעתם, כמו רבים אחרים, שאין לסכן את

בךגוריון ניסה שוב את כוחו בשבנוע הנהגת התנועה הציונית לפעול בכוח נגד הבריטים. כקונגרס הציוני הכ"א, שהתקיים בזעבה כי"ח 18 באוגוסט 1939, אמר בךגוריון:

את הגוירות הללו לא נבטל אך ורק עליידי פנייה למצפונה של האנושות, אלא אנו בעצמנו, עליידי רצוננו וכוחנו נובל לבטל... [רק] מלחמה גלויה ונועזת, שלא תיריעת מכל מכשול וסכנה, היא הנשק היחיד שבכוחו להציל את היישוב מהרס... הספר הלבן יצר חלל ריק במנדט... מן ההכרח שנמצא בקרבנו את הכוח והעזו והתבונה למלא את החלל במנדט עליידי עצמנו, אנו בעצמנו ולבדנו צריכים להתנגד כאילו היינו המדינה בארץ ישראל... עד אשר נהיה מדינה ממש.

התחזית שצייר בךגוריון הייתה בהירה: אין סיכוי להקים את המדינה היהודית ללא שינוי דמוגרפי בארץ ישראל. למ שיהיה רוב - לו תהיה המדינה. את "הספר הלבך" יש להכות בלבנו: תחת הפסקת העלייה תבוא עלייה המונית, במקום מיעוט היו היהודים לרוב בארץ ישראל.

כיוון שהתקיים בוועד הפועל הציוני המצומצם כי"ב במאי 1939 - שבועיים לפני פרסום "הספר הלבך", כשמגמותיו כבר היו כרוות - התווה בךגוריון את עיקרי התכנית למלחמה בו: אי שיתוף פעולה עם השלטונות בכל תכנית שנועדה להגשים את "הספר הלבך", פעולת התיישבות, הקמת מערכת משקית וניהולית שתהיה מעין מדינה שנידוד; והקמת כוח צבאי מאורגן.

בךגוריון לא חלה תקוות בסיכוי להיעזר בכוח מן החוץ. לדעתו היישוב היהודי אינו יכול עוד לסמוך אלא על עצמו:

היהודים [בעולם] שרדיים בפחד והם מדוכאים מאוד. בארצות אחרות משמידים אותם ואין יכולת אפילו לפנות פה. בארצות אחרות אין משמידים אותם אבל אין ביטחון שמה שקרה בגרמניה לא יקרה גם שם. גם היהודים באמריקה שרדיים בפחד. ואין אנו בטוחים שיהודות הגולה תמצא בעצמה כוח לתת תשובה מתאימה לספר הלבך. יש דק גוף אחד שהוא עדיין במצב כזה - גם אוכייקטיבית

בִּרְגוּרִיוֹן לֹא הָיָה מוֹכֵן לְהַשְׁלִים עִם חוֹק שְׂקִבֵּעַ כִּי "שׁוּם יְהוּדִי לֹא יוֹכֵל לְרַכֹּשׁ בְּאַרְץ־יִשְׂרָאֵל חֶלְקַת אֲדָמָה, בְּנִיין, אִו עֵץ, אִו אִיזָה זִבְתָּה שְׁהִיא עַל מִיָּם" ... הוּא לֹא רָצָה לְחוֹרֵר לְמִצִּיאוֹת שֶׁל "תַּחֲנוּם מוֹשֵׁב קֶטַן, דּוֹגְמַת זֶה שְׁהִיא קִיָּים בְּרוֹסִיָּה הַצָּאֵרִית לִפְנֵי הַמְּלַחְמָה הָאַחְרֹנָה, וְזֶה שְׂקִיָּים כִּיּוֹם דַּק תַּחַת מִשְׁטַר הַנָּאֲצִים", בְּפִי שְׂכַתֵּב לְנֹצֵיב הַעֲלִיּוֹן (27.2.1940).

מִתְנַגְדִּין שֶׁל כִּרְגוּרִיוֹן לֹא שׁוֹכְנֵנוּ. רַעֲיוֹן הַצִּיּוֹנִת הַמְּלַחְמָתָה נִרְאָה בְּעִינֵיהֶם הַיְּפָקָה חֲסֵרָת סִבְכֵי. הֵם סִכְדוּ שֶׁהוּא דוֹאָה שְׂדִים עַל הַקִּיר. לְדַעַתָּם הַמַּצֵּב בְּאַרְץ־יִשְׂרָאֵל, גַּם לְאַחַר גִּזְרֵית הַקְּרָקֵעַ, אִינּוּ דוֹמָה לְרוֹסִיָּה הַצָּאֵרִית, לְפִלְרִין אִו לְגֵרְמָנִיָּה: "עֲדִיין אִין פּוֹרְעִים בְּנוּ, וְחִלְאֵיבִי הִיא עִיר יְהוּדִית, וְיִשׁ אֹנִיבֵרְסִיָּה עֵבְרִית בִּירוּשָׁלַיִם" ... רִבִּים הַמְּשִׁיכוּ לְחֻזִיק 3 בְּתַפְסִיָּה שֶׁל "עוֹר עוֹ וְעוֹר דוֹנֵם", וְלֹא לְחַתוֹק אֶת הַקֶּץ - בִּיחּוּד לֹא כִימִי הַמְּלַחְמָה, כְּאִשֶׁר יִשׁ לְאַמֵּץ אֶת כָּל הַבְּחוּחוֹת לְמַלְחָמָה בְּנָאֲצִים. יֵתֵר עַל כֵּן, רִבִּים נְטוּ לְהֵאֱמִין כִּי לְאַתֵּר הַמְּלַחְמָה הַכּוֹל יִשְׁתַּנֶּה; יָקוּם כְּעֹלָם מִשְׁטַר חֲדָשׁ, וְסִבְרֵי לְהֵנִיחַ שְׂגוּם גִּזְרֵית הַכְּרִיסִים תְּבוּסֵלְנָה. בִּרְגוּרִיוֹן הִיָּה אֹפְטִימִי פְחוּת: גַּם אִם הַכּוֹל מְסִיבֵי יִשְׁתַּנֶּה מִי יַעֲרֹב לְנוּ שְׁלֹא תוֹסִיף לְשִׁלּוֹת הַנוֹסְחָה הַרוֹסִית "קוֹדוּמִיא אֲבִרִיב" (חוֹץ מִן הַיְּהוּדִים), שֶׁאֵל הוּא חוֹרֵר עַל אֹהֲרֹתָהּ שְׁאוּתָה הַשְּׂמִיעַ בְּקִיץ הַקּוֹדֵם, כְּקוֹנְגֵרְס חוֹסֵר אֹנִים לְהִיזָרֵד מִשְׁנֵי דְבָרִים - מְאֹפְטִימִיָּה מִצַּד אֶחָד, וּמֵהַרְגֵּשׁת חוֹסֵר אֹנִים מִצַּד שֵׁנִי. שְׁנֵי אֵלֶּה הַרְסִנִּים מִיִּמְדָה שׁוֹנָה: מִי שֶׁשׁוּגָה בְּאִשְׁלִיּוֹת שְׁהַמַּצֵּב יִשְׁתַּפֵּר מְאִלִּין, יַמְצֵא אֶת עֲצָמוֹ בְּמִצִּיאוֹת שְׁאִין מִמֶּנָּה דֶּרֶךְ חוֹרָה. וְמִי שְׁחָסֵר אֲמוּנָה בְּכַחַתְנוּ - אִינּוּ יוֹדֵעַ מֵהַ יִּכּוֹל יִשְׁבוּב קֶטַן לְעִשׂוֹת, בִּיחּוּד כְּשֶׁהוּא מִזְנֵעַ בְּחוֹסֵר בְּרִירָה. הַנְּיֻכּוֹת הַבְּלַתִּי פּוֹסֵק וְהַהֲתַנְצְחוֹת הַמַּחְמַדִּת בְּהַנְהַגְתָּ הַיִּישׁוּב בְּשֶׁאֲלַת הַמֵּאֲבָק עַל אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל נִבְעוּ מִתְחַוְּשָׁה שֶׁל מְבוֹכָה וְחוֹסֵר אֹנִים, וּבִרְגוּרִיוֹן לֹא הַצְלִיחַ לְעִשׂוֹת נַפְשׁוֹת כַּתְּנֻעָתוֹ לְדֶרֶךְ שְׁהַתְּנוּהָ. אִוְלָם הוּא לֹא אִמֵּר נּוֹאֵשׁ וַיִּצֵּא לְנִסּוֹת טְקִטִּיקָה אַתְּדָה בְּשְׂכַנּוֹעַ

מִתְנַגְדִּין.

מִכְּאֵן וְאִילֵךְ פִּעַל בְּחִירוֹת רַבָּה. הוּא צָפָה אֶת עֲלִיית מַעֲמָדָה שֶׁל אֲרֻצוֹת־הַכְּרִית וְאֶת יְרִידָה מַעֲמָדָה וְהַשִּׁיכּוּתָה שֶׁל בְּרִיטַנְיָה, לְגַבִּי עֵתִיד הַמַּפְעַל הַצִּיּוֹנִי. עִם זֹאת, נִמְנַע מִלְצִאת בְּקִרְיָאָה חֲדָשׁ מְשִׁמְעִית נִגַּד הַתַּפְסִיָּה שְׂרָאָהָ בְּבִרְטַנְיָה אֶת בַּעֲלַת־הַכְּרִית הַטְּבַעִית שֶׁל הַתְּנוּעָה הַצִּיּוֹנִית. בְּהִיוֹתוֹ מְנוּסָה בְּמֵאֲבָקִים בְּחוֹךְ תְּנוּעַת הַעֲבוּדָה וְעוֹר לְכוּחוֹת הַיְּרִיבִים לוֹ כַּתְּנוּעָה הַצִּיּוֹנִית וּבְמַפְלֹגוֹת הַיִּישׁוּב, פִּעַל לְנִטְרוֹל הַתְּנַגְדוֹת אִפְשָׁרִית לְרַעֲיוֹנָתִי. הוּא נִמְנַע מֵהַצַּגַּת עֲמַדוֹת שְׁהֵי עֲשׂוּיֹת לְעוֹרֵר מַחְלֻקוֹת

חַיי הַמַּעֲפִילִים. הֵם גַּם רָאוּ עַדְךָ צִיּוֹנִי בְּעַצֵּם הַחֲתִירָה הַנּוֹאֲשֶׁת לְחוּפֵי הָאָרֶץ. כְּקוֹנְגֵרְס הַצִּיּוֹנִי הַכִּ"א, שְׁהַתְּקִיָּים בְּאוּגוּסֵט 1939, נִיֶּסֶה בִּרְגוּרִיוֹן לְגִיסֵי תְּמִיכָה בְּתַכְנִיתוֹ, אֶךְ הֶעֱלָה חֵרֶס. צַל הַמְּלַחְמָה הַמַּתְּקֶרֶת הַעִיב עַל הַדִּיּוֹנִים שְׁהַתְּקִיָּמוּ בְּבֵית הָאוּפֶרָה בִּזְנֵבָה. הַצִּירִים הַתּוֹגְדוּ בְּמַסְדּוֹנוֹת מוֹטְרִדִים מְאִיָּים הַמְּלַחְמָה, וְהִיוּ "מַחֲשָׁבִים חֲשׁוֹנוֹת אִם וְאִמְתִּי יִיסָגְרוּ כֹל הַגְּבּוּלוֹת הַכִּינְלֹאִמִּים, וְאִם וְכִיצֵד יוֹכְלוּ הַצִּירִים לְשׁוּב לְבַתְּהֵם".¹³

עִם פְּרוֹץ מַלְחַמַת־הָעוֹלָם הַשְּׁנִיָּה הוֹכַחָה הַמְּנַהֲגוֹת הַיְּהוּדִית בְּהֵלֶם. הַחֲרָדָה לְגוֹרֵל הַיְּהוּדִים הַלְכוּדִים בְּמַעַל הַמַּתְּרָכָה שֶׁל הַכִּיכּוֹשׁ הַנָּאֲצִי הַכִּיָּאָה לְשִׁתְּרוֹק; בְּקֶרֶב הַנְּהַגְתָּ הַיִּישׁוּב גְּבֵרָה הַנְּטִיָּיה לְדַחוֹת הַכּוֹל עַד לְאַחַר הַמְּלַחְמָה. טַעֲנָו כִּי הַפְּעֻלָּת "הַסֵּפֶר הַלְּבָךְ" תִּיֶדְחָה מְמִילָא בְּשַׁל הַמְּלַחְמָה, וְאִין טַעֲם לְהַמְשִׁיךְ בְּמֵאֲבָק נִגַּד הַכְּרִיסִים בְּנִסִּיבוֹת הַחֲדָשׁוֹת. שְׁנוּצְרוּ, בְּשַׁעֲהַ שְׁהֵם נְתוּנִים בְּמַלְחָמָה לְחַיִּים וְלָמוּת נִגַּד הַחַיָּה הַנָּאֲצִית. בִּרְגוּרִיוֹן לֹא הִסְכִּים לְעַמְדָה זוֹ. הוּא הוֹדָה אֲמָנָה כִּי גוֹרֵל הָעַם הַיְּהוּדִי תְּלוּי בְּמִיגוֹר הַנָּאֲצִים, אִוְלָם טַעֲן כִּי אִין לְחִדּוֹל מִן הַמֵּאֲבָק עַל עַתִּידָה שֶׁל אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל. בְּפִגְשָׁה עִם אֲנָשִׁי כִּיטְחוֹן שְׁהַתְּקִיָּמָה שְׁבוּעַ לְאַחַר פְּרוֹץ הַמְּלַחְמָה אָמַר בִּרְגוּרִיוֹן: "אִנּוּ חַיִּיבִים לְתַת כֹּל עוֹרְתָנוּ לְאַנְגְּלִיָּה כִּי גוֹרֵלָנוּ קְשׁוֹר בְּגוֹרֵל אַנְגְּלִיָּה. מַפְלַחָה שֶׁל אַנְגְּלִיָּה פִּירוּשָׁה חוֹרְבָן לְיַהּוּדוֹת. כְּאִנְשִׁים וּכְיַהּוּדִים אִנּוּ מַעוּנִיָּיִם בְּהַשְׂמַדָּת הַיִּטְלֵד וְהַמְּשַׁךְ הַנָּאֲצִי". שְׁבוּעַ לְאַחַר מוֹכֵן, בְּהוֹפְעָתוֹ בְּמִרְכּוֹ מִפְּאֵי, הַצִּיג אֶת הַנוֹסְחָה שְׁלוֹ שׁוֹכַחָה לְפִרְסוֹם דָּב: "עֲלִינוּ לְעוֹרֵר לְצַבָּא [הַכְּרִיסִין] כְּאִילוֹ לֹא הִיָּה סִפֵּר לְבָן, וְעֲלִינוּ לְעַמּוּד נִגַּד הַסֵּפֶר הַלְּבָן כְּאִילוֹ לֹא הִיָּיתָה מַלְחָמָה בְּעוֹלָם" (12 בסֵּפְטֵמְבֵּר 1939). כִּךְ גוֹרִיוֹן לֹא הִשְׁלָה אֶת עֲצָמוֹ שְׁהַכְּרִיסִים יִדְחוּ אֶת מִיּוֹשׁ מְדִינֹת "הַסֵּפֶר הַלְּבָךְ". אֶת רַחֲשֵׁי לְבָנוּ גִּילָה בִּיּוֹמָנוּ: "הַמְּשַׁלָּה לֹא כִּיטְלָה אֶת הַסֵּפֶר הַלְּבָן וְלֹא תְּכַסֵּל אוֹחֹו... הַהַחֲשָׁבוֹת עִם הַגּוֹרֵם הָעֵרֶבִי אֲצֵל הָאֲנְגְּלִים לֹא תִיחַלֵּשׁ אִלָּא לְהַפֵּךְ, תַּתְּנֵבֵר. כְּכִבְעִת הַמְּדִינֹת הָאֲרֻץ־יִשְׂרָאֵלִית הַגִּיעוּ הָאֲנְגְּלִים לִידֵי מַסְקָנָה שְׁהַיְּהוּדִים אִינֵם מְהוּיָם גּוֹרֵם הַמְּסוּגֵל לְחִבְיָא נּוֹק."

¹³ בְּשַׁעֲהַ שְׁהַעֲרַבִּים מְהוּיָם גּוֹרֵם כּוֹזֵר.

אִישׁוֹר לְחֻזִּיתוֹ נִיתָן עִם פִּרְסוֹם חוֹק הַקְּרָקֵעוֹת בְּכַפְרֹנָאֵר 1940. בְּחוֹק זֶה, שְׁהִטִּיל עַל הַיְּהוּדִים הַגְּבּוּלוֹת תְּמוֹדוֹת לְרִכִּישַׁת קְרָקֵעוֹת וְהוֹפְעַל בְּעִיּוֹמָה שֶׁל הַמַּתְּקֶפָה הַנָּאֲצִית, רָאָה בִּרְגוּרִיוֹן הוֹכַחָה נִיצַחַת לְצַדִּקַּת עַמְדָּתוֹ כִּי יִשׁ "לֹא יִלְחֵם בְּסֵפֶר הַלְּבָן כְּאִילוֹ לֹא הִיָּיתָה מַלְחָמָה". הוּא סִבֵּר כִּי מַעֲתָה אִין לְהַסְתַּפֵּק עוֹר בְּמַלְחָמָה פְּאִסִּיבִית, אִלָּא לְעוֹרֵר מְהוּמוֹת וְלִקְוֹמֵם אֶת הַיִּישׁוּב נִגַּד "הַסֵּפֶר הַלְּבָךְ". לְעַמְדָּתוֹ זוֹ לֹא הִיוּ תוֹמְכִים - לֹא בְּהַנְהַלַּת הַסּוֹכְנוֹת וְלֹא בְּמוֹסְדוֹת מִפְּאֵי". הַהַתְּנַגְדוֹת לְעַמְדָּתוֹ לֹא רִיפְתָה אֶת יְדֵיו.

ומאבקים, וגם שקד להימנע מעימותים עם חוגי הימין האורח, שחרו ליצור לעצמם מוקד כוח חלופי למוסדות הלאומיים שבראשם עמדו הוא ותנועת העבודה. הוא אף היה מוכן להיענות ולבחון שיתוף פעולה עמם, כאשר העלו את שמו של פנחס רוטנברג כמועמד לראש ההירארכיה של ההנהגה בארץ-ישראל.

רוטנברג נדאה בעיני רבים כאישיות המתאימה לעמוד בראש היישוב. הוא נחשב לאיש חזק, חקיף, כעל דעות עצמאיות. כמקימה של חברת החשמל הארצישראלית נחשב ליום כלכלי מעולה ולמנהל מנוסה. בהיותו בלתי מפלגתי ומקובל על חוגים שונים - פועלים, איכרים, אנשי ההסתדרות, רביונינוסטים, ואישים מרכזיים ביישוב - סברו רבים כי יזכה באמון היישוב וכי יעלה בידו ללכד את כל פלגיו בשעת חידום ולייצג אותם בלפי חוץ. ברל בצנלסון וברן גורדון נפגשו עמו כדי ללכד את דרכי הפעולה בעתיד ולהיות על קנקנו. רוטנברג גילה התנגדות לדעיון של עלייה מורדת. הוא דבק באמונתו כי בבסוף ניתן לכוש את לבה של המנהיגות הערבית כדי שתסיד את התנגדותה ליישוב. רוטנברג האמין כי בכך יושם קץ לסכסוך היהודי-ערבי, וממילא ייושרו גם ההודים עם הבריטים. תפיסה זו הייתה מנוגדת לחלוטין לעמדתו של ברן גורדון, שראה אותה כנאיבית. את החרשמותו מרוטנברג סיכם ברן גורדון בקצרה: הוא "מוטור בלי נהג" ¹⁵ בשנה לאחד שנכנס רוטנברג לתפקידו - התפטר. הוא טען שהסכסכות והפיצול המפלגתי מונעים את קידום המאבק הציוני, ותבע להחליפו בהנהגה לאומית על-מפלגתית. הניסיונות להניאו מהתפטרות לא הצליחו. באותה עת בכר היה רוטנברג חולה במחלה אנושה, וכעבוד חודשיים (ב"1.1942:3) נפטר.

בארץ שררו אורידה עבודה, חוסר ודאות, מצב כלכלי הולך ומחמיר ואינפלציה גואה. שיבוש התחבורה הימית פגע קשה בענף הפרדסנות. שארפי משפחות התפרנסו ממנו. במושבות וכפרים היו רכבות מובטלים. הדיעות הקשות מן החיית-הכפיד-על-ההגשה-עוד-יגבר-איש-לא-יבני מה ילד יוסף, הרוב העדיפו לחכות עד יעבור זעם ולא להסתכן כמאבקי כוח, שסופם מי ישרוני.

המלחמה, שבאילו ביטלה על הסף את כל הרעיון של עלייה המונית, הורידה את הצעותיו של ברן גורדון מסדר היום של ההנהלה הציונית, אך לא מתודעתו שלו. כישלונותיו עד כה גרמו לכן, שלקראת המאבקים הצפויים בעתיד - הפיק את הלקחים בבחירת מסגרות הפעולה והורכים להכשרת הקרקע ולהסרת ההתנגדות לתכניתו.

פרק שני

מרוכב - למדינה

רעיון המדינה עלה וירד חליפות מעל בימת הדיונים בתנועה הציונית. למרות הניסיונות לא ניתן להגיע לנוסחה שתהיה מקובלת על הכול - על חסידי החלוקה ועל מתנגדיה, על תומכי מדינה דו-לאומית ועל הדוגלים בטונספר. כאשר פרצה המלחמה דומה היה שכל הפולמוס על נושא הקמתה של מדינה יהודית יוסט הצידה. אולם ברן גורדון המשיך לדבוק בתפיסתו שלו; אדרבה - לאחר פרוץ המלחמה טען שיש להיחפז ביתר שאת במאבק על הקמת מדינה יהודית, שעליו הרבה לדבר ערב המלחמה: "אולי דווקא בשל המצוקה הנוראה חייבים להמשיך... דרושה לנו נקודה מאירה באופק ההיסטורי, שתורה לנו את הדרך במצבים המסוככים הצפויים לנו. בעיני, המצפן הפוליטי הזה הוא - חתירה לקראת הקמת מדינה עברית כארץ" ¹.

אלה עקרונות הפעולה שהציב ברן גורדון בדרך המאבק על עתיד העם: (1) עירנות מתמדת לשינויים והתמדה בחתירה קדימה לקראת השגת המטרה; (2) העיקרון הנגוד מזה: גורם הזמן הוא קריטי - אין לדחות דבר ויש לנצל כל הודמנות; (3) השליחות מוטלת על היישוב בארץ-ישראל ואל לו לסמוך על אחרים; חייבים לפעול כאן ועכשיו.

אנתוני הייט - באתר-התקופת-הדינמיות-בהיסטוריה

האנושיות... רק לפני כמה חודשים הייתה מדינת פולין קיימת, והיא אינה קיימת יותר. המלחמה נשאת בכנפיה אפשרויות של שינויים יסודיים, גם פוליטיים וגם סוציאליים, אשר יהפכו גורל עמים וארצות. ואין למצות את השאלה בתקופה דינמית זו רק במצב שהוא כובע הזה... השאלה היא אפוא, לא רק מהו המצב כרגע, אלא לקראת מה אנו הולכים, לקראת מה אנו עלולים ללכת, ועל

ומאבקים, וגם שקד להימנע מעימותים עם חוגי הימין האורח, שחתרו ליצור לעצמם מוקד כוח חלופי למוסדות האומיים שבראשם עמדו הוא ותנועת העבודה. הוא אף היה מוכן להיענות ולבחון שיתוף פעולה עמם, כאשר העלו את שמו של פנחס רוטנברג כמועמד לראש ההירוארכיה של ההנהגה בארץ-ישראל.

רוטנברג נראה בעיני רבים כאישיות המתאימה לעמוד בראש היישוב. הוא נחשב לאיש חזק, חקיף, בעל דעות עצמאיות. כמקימה של חברת החשמל הארצישראלית נחשב ליוזם כלכלי מעולה ולמנהל מנוסה. בהיותו בלתי מפלגתי ומקובל על חוגים שונים - פועלים, איכרים, אנשי ההסתדרות, רביונינו, ואישים מרכזיים ביישוב - סברו רבים כי יוצג כאמון היישוב וכי יעלה בידו ללכד את כל פלגיו בשעת חירום ולייצג אותם בלפי חוץ. ברל כצנלסון ובךגודרין נפגשו עמו כדי ללכד את דרכי הפעולה בעתיד ולתווך על קנקנו. רוטנברג גילה התנגדות לדעיון של עלייה מורדת. הוא דבק באמונתו כי בכסף ניתן לרבוש את לכה של המנהיגות הערבית כדי שתסיר את התנגדותה ליישוב. רוטנברג האמין כי בכך יושם קץ לסכסוך היהודי-ערבי, וממילא יישרו גם ההדורים עם הכרטיסים. תפיסה זו הייתה מנוגדת לחלוטין לעמדתו של בךגודרין, שראה אותה כנאיבית. את הטרשמותו מרוטנברג סיכם כן גודרין בקצרה: הוא "מוטור כלי נהג" 15 כשנה לאחר שנכנס רוטנברג לתפקידו - התפטר. הוא טען שהסכסוכות והפיצול המפלגתי מונעים את קידום המאבק הציוני, ותבע להחליפו בהנהגה לאומית על-מפלגתית. הניסיונות להניאו מהתפטרות לא הצליחו. כאותה עת כבר היה רוטנברג חולה במחלה אנושה, וכעבור חודשיים (ב-3.1.1942) נפטר.

כארץ שדרו אורורה עכורה, חוסר ודאות, מצב כלכלי הולך ומחמיר ואינפלציה גואה. שיבוש התחבורה הימית פגע קשה בענף הפרדסנות שאלפי משפחות התפרנסו ממנו. כמושבות ובערים היו רכבות מובטלים. הנדיבות בקשנות מן החזית הכבירו על ההרגשה עוד יותר. איש לא ידע מה ילך יום; הרוב העדיפו לחכות עד יעבור זעם ולא להסתכן במאבק.

בזאת, שטופס מי ישרנו. המלחמה, שבאילו ביטלה על הסף את כל הרעיון של עלייה המונית, הורידה את הצעותיו של בךגודרין מסדר היום של ההנהלה הציונית. אך לא מתודעתו שלו. בישלונותיו עד כה גרמו לבך, שלקראת המאבקים הצפויים בעתיד - הפיק את הלקחים כבחירת מסגרות הפעולה והדרכים להבשרת הקרקע ולהסרת ההתנגדות לתכניתו.

פרק שני

מרוכ - למדינה

דעיון המדינה עלה וירד חליפות מעל בימת היוזמים בתנועה הציונית. למרות הניסיונות לא ניתן להגיע לנוסחה שתהיה מקובלת על הכול - על חסידי החלוקה ועל מתנגדיה, על תומכי מדינה דר'אומית ועל הדוגלים כטרנספר. כאשר פרצה המלחמה דומה היה שכל הפולמוס על נושא הקמתה של מדינה יהודית יוסט הצידה. אולם בךגודרין המשיך לדבוק בתפיסתו שלו; אדרבה - לאחר פרוץ המלחמה טען ערב המלחמה: "שאת כמאבק על הקמת מדינה יהודית, שעליו הרבה לדבר ערב המלחמה: 'אולי דווקא בשל המצוקה הנוראה חייבים להמשיך... דרושה לנו נקודה מאירה באופק ההיסטורי, שתורה לנו את הדרך במצבים המסוככים הצפויים לנו. בעיני, המצפן הפוליטי הזה הוא - חתירה לקראת הקמת מדינה עברית בארץ'".

אלה עקרונות הפעולה שהציב בךגודרין בדרך המאבק על עתיד העם: (1) עירנות מתמדת לשינויים והחמדה בחתירה קדימה לקראת השגת המטרה; (2) העיקרון הנגזר מזה: גורם הזמן הוא קריטי - אין לדחות דבר ויש לנצל כל הזדמנות; (3) השליחות מוטלת על היישוב בארץ-ישראל ואל לו לסמוך על אחרים; חייבים לפעול כאן ועכשיו.

אנחנו חיים באחת התקופות הדינמיות. בהיסטוריה האנושית... דרך לפני-פאה מבשנים הבנת. מדינת פולין קיימת, והיא אינה קיימת יותר. המלחמה נושאת בכנפיה אפשרויות של שינויים יסודיים, גם פוליטיים וגם סוציאליים, אשר יהפכו גורל עמים וארצות. ואין למצות את השאלה בתקופה דינמית זו רק במצב שהוא ברגע הזה... השאלה היא אפוא, לא רק מהו המצב כרגע, אלא לקראת מה אנו הולכים, לקראת מה אנו עלולים ללכת, ועל

השאלה הזאת קשה הדכה יותר לענות. והרי דווקא שאלה זו תובעת פתרון; כי הפתרון לשאלה זו צריך לכוון את מעשינו, פעולותינו וצעדינו כימים מכריעים אלה.²

הוא דיבר על תקופת המלחמה וכיחוד על הזמן שאחריה.
גודם הזמן חוזר ועולה כדברי בן-גוריון ללא הרף. הוא חוזר ומוהיר מפני חוסר מעש. לנוכח השינויים המהירים המתחוללים בעולם, אין לשקוט על השמרים: אסור לחזור על טעויות שנעשו בעבר, בעת הצהרת בלפור:

היו רבים כתובנו, וכיניהם גם אנשים נכונים מאד שהיו סבורים כי תפקידנו המדיני הסתיים, וכי כשטח המדיני השגנו כל מה שאפשר היה להשיג... הם שכחו שהעולם אינו סטטי, שהעולם נתון יום יום לשינויים. ושאלו כיבוש מוכבש ר"שמוד בקופסא". אנחנו קיבלנו הכטחה, הכטחה לעתיד לבוא. היו עמים אחרים אשר כבשו כיבושים גדולים יותר. לא הכטחה אלא מדינות ממש - פולין, צ'כוסלובקיה ופינלנד, הארצות הכלטיות. וגם הכיבושים ההם לא היו מובטחים לגמרי. ההיסטוריה אינה קופאת... כיבושים צריך לקיים וכיבושים צריך לכבוש כל פעם מחדש. כל המשטר שהוקם בסוף מלחמת-העולם הראשונה, שהצהרת בלפור הייתה רק לבנה אחת קטנה בתוך בנינו, כל המשטר ההוא הלך והתערער לאט לאט.

כמלחמה זו מתגושים כוחות איחונים. העם היהודי הוא קטן והיישוב היהודי הוא רק חלק קטן של העם היהודי - על כן אל נא נפליג בערכנו, אבל גם כל גולל בנו... אין זה בדינו לכוון את פני המלחמה. אבל היינו מתחייבים בנפשנו ובנפש כל החירות של האומה העברית, אשר יבוא אחרינו, אילו לא היינו רואים אילו אפשרויות צפונות בנו ואילו לא היינו יודעים להכין את עצמנו, לכוון את יכולתנו לקראת שעת הכושר.³

כפי שכבר ציין הביוגרף של בן-גוריון - שכתו טבת, נקט בן-גוריון דרך מחשבה של ניצול אסון, של הפיכת מצוקה למנוף ולמקור של כוח.⁴ שבוע

לאחר פרוץ המלחמה כבר אמר בן-גוריון:

מלחמת-העולם בשנים 1914-1918 הביאה לנו הצהרת בלפור; הפעם עלינו להביא לידי מדינה יהודית... הצהרת בלפור לא הייתה אלא נוסחה; לא משוכללת ולא אידיאלית, אבל חשובה ורבת תוצאות. מטרתנו הפעם אינה יכולה להיות נוסחה, ולו תהא זו המשוכללת והאידיאלית ביותר. הפעם עלינו לחתור לקראת ביצועה של עובדה: עובדה של מדינה יהודית; מטרה זו צריכה לבנון ולהדריך מעכשיו את כל פעולותינו וצעדינו. מטרה זו צריכה מעכשיו להפעים את כל הווייתנו, התנהגותנו, מאמצינו הפנימיים ויחסינו כלפי חוץ.⁵ (ההדגשה במקור)

את הדאגה לעתיד הארץ והעם, כך בן-גוריון יחיד; האחריות והשליחות מוטלים על היישוב בארץ-ישראל: "על יהודי ארץ-ישראל מוטלת אחריות כבדה כלפי העם כולו. בארץ זו וככל אשר כה הושקעו מאמצים של שלושה דורות... אין היישוב הזה סתם 500 אלף יהודים. הוא התמצית המגובשת של האנגריה של העם היהודי במשך דורות אחדים... לא ייתכן שלא נהיה כולנו דרוכים לקראת האפשרויות ההיסטוריות הגלומות במאורעות המתחוללים לעינינו".⁶ לפי שעה, אמר בן-גוריון, אנחנו עדיין רחוקים מהמאורעות העולמיים, ושקועים בצרות, בתלאות ובסכסוכים קטנים. "אולם לא ייתכן שחצי מיליון היהודים האלה - חלוץ האומה היהודית - לא יתכוננו לשעה ההיא". העול העיקרי מוטל על כתפיו של היישוב בארץ-ישראל; הוא חייב ליוזם ולפעול, והוא יתן את הדין על מעשיו בפני שר ההיסטוריה.⁷

לאקטיביזם שהטיף לו בן-גוריון ולהקשחת עמדתו של היישוב נגד המדיניות הכריטית היו, כאמור, מתנגדים בתוך מפלגתו ומחוצה לה. הידיעות שהגיעו מאירופה חזקו עוד יותר את ההנהגה הציונית בעמדתה המסויגת כלפי החרפת היחסים עם בריטניה בידי-הממשלה. עמר אליעזר קפלן שהעדיף לפעול כציונות הייפולמטיים. חברי הנהלת הסוכנות - אמיל שמורק ומשה שפירא, שייצגו תנועות אחרות, ודרג סנטור שייצג את הלא-ציוניים - החזיקו אף הם כעמדת קפלן.

בן-גוריון חתר להקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל ולו גם כחלק מהארץ. הוא האמין שכוח טמון הפתרון לכל הצרות: אם תהא כידינו

מדינה, ולו גם קטנה, נובל לפתוח את שעריה לעולים, להצילם מן התופת ולהוציאם מגיא ההריגה. כחביעה להצלת היהודים קלע כן-גורדיון לתחושה הכללית אשר רווחה בקרב הציבור בארץ: לנוכח ההרג כיהודי אירופה ומדיניות "הספר הלבן" של הבריטים - סגירת שערי הארץ אף בפני מעפילים שהצליחו להימלט מציפורני הנאצים - גברה תחושת הדחיפות שבהצלה. הטרדניה שהתחללה על אינתי המעפילים "פאטרדיה" המחשיה את משמעותו של חוסר האונים שבו נלכד היישוב.

"פאטרדיה" הייתה ספינת גירוש בריטית, שעליה הועמסו כאלף עולים בלתי לגאליים. מטרת הבריטים הייתה לגרש את העולים לאודיציס, אי באוקיאנוס החודי, ולא להתזקם כמעצר בארץ כפי שנהגו בעבר, עד שיפשרו בשבילם סרטיפיקטים. "ההגנה" ניסתה למנוע את הגירוש. הוחלט לחבל באנייה כדי לעכב את הפליגה. אך מטען חומר הנפץ שהוחדר לאנייה (כ-25 בנובמבר 1940) גרם לפיצוץ גדול הרבה ממה ששיערו: חור גדול נפער בירכתי האנייה, והיא טבעה במהירות; יותר ממאתיים עולים ניספו. הזעזוע הקשה שגרם הזכר בדעת הקהל בבריטניה התערבותו של ויצמן אצל צ'רצ'יל אילצו את הנציב העליון להחיר לניצולי פאטרדיה להישאר בארץ, ולא לגרשם כפי שהתכוונו לעשות. אולם לא חל שינוי ביחס הבריטים למעפילים האחרים שעצרו;

הם היו נחויים להמשיך בקו שנקטו - לגרשם מן הארץ.⁸ הם היו נחויים להמשיך אלה חמץ בל כצנלסון הקמת מדינה יהודית, כדי בתגובה למאורעות אלה חמץ בל כצנלסון הקמת מדינה יהודית, כדי למנוע התנכלות לעלייה כפי שאירע באסון "פאטרדיה".⁹ גם חיים ויצמן עמל למצוא נוסחה שתאפשר לתנועה הציונית למנוע חרפה זו. ויצמן לא קרא בשם המפורש של מדינה, אך תבע למסור ליהודים את הפיקוח על העלייה ולהעניק להם ממשל עצמי.¹⁰

כן-גורדיון לא הסתפק בדיבורים; הוא ניסה לפלס דרך להציע קדימה את המטרה שהציב. בקווי המדיניות הציונית שגיבש היו מטרותיה המרכזיות חתימה להקמת מדינה יהודית, חוך שינוי דמוגרפי מהיר בארץ-ישראל. אך כן-גורדיון לא חזק פומבית - לפתע - כדי להביא לאישור קווי מדיניותו, הסחיר במתכוון אותם פרקים במשנתו שעלולים היו לפגוע בקונסנסוס שרצה להשיג כתנועה הציונית.

כסוף אפריל 1940 יצא כן-גורדיון ללונדון. במאי נפלה ממשלת צ'מברליין וכראש הממשלה החדשה שהוקמה עמד וינסטון צ'רצ'יל, שנחשב לידיד ציונות. עליית צ'רצ'יל לשלטון עודדה את כן-גורדיון, והוא החל לפעול לחידוש התביעה שהעלה עוד בשלהי 1939 - להקמת

כוח צבאי יהודי ליד בעלות-הברית. בסתיו 1940 יצא לאדצות-הברית, ונבח במערכת הבחירות שבה נבחר שנית הנשיא רוזוולט, שגם הוא נחשב אז לידיד היהודים. באותה תקופה לא הייתה הפעילות הציונית כארצות-הברית מגובשת ומאורגנת. כן-גורדיון העריך כי ניתן להניע את הציבור היהודי כעל הפוטנציאל הגדול להתלכד סביב המאבק הציוני, וכאמצעותו לכוון את דעת הקהל הלא-יהודי כדי שתשפיע על מדיניות החוץ האמריקאית.

בתקופה זו נזהר כן-גורדיון מלהגיד בבהירות את הבסיס המשפטי של היישות היהודית הריבונית שביקש להקים בארץ-ישראל. התבטאויותיו בנושאים אלה בשנים 1939-1941 מלאות סתירות, והביאו חוקרים לתהות אם החשיבה בדבר אופיה של היישות המדינית שאליה חתר הכשילה אצלו בפוך זמן ממושך, או שמטעמים טקטיים המעיט כן-גורדיון בהגדרות נחרצות של מדיניותו. הוא העדיף לרבו את מירב מאמציו להשגת הסכמה רחבה לעמודותיו במוסדות התנועה הציונית, בארץ ומחוצה לה. מבלי שירוגש כמעט, קבע עובדה מדינית חשובה: העברת מרכז הכובד של הפעילות הציונית לארצות-הברית. הוא ריכו את עיקר פעילותו בארצות-הברית, אך כד בכד המשיך לשלם מס שפתיים ודיבר על אנגליה בעל שותפה חשובה ביותר בפתרון שאלת ארץ-ישראל.

כן-גורדיון לא דיבר בפומבי על עלייה לוחמת, אך התמיד לדבר על העלייה. נושא זה היה בו כדי לאחד את כל חלקי העם, וכהתמקדותו בו יכול היה לגייס תמיכה מרבית, הן ביישוב והן בגולה. פעילות זו ביצרה את מנהיגותו בתנועה הציונית. אך הוא לא פסק מלהגות בתכנית העלייה ההמונית, וראה בה את המפתח לעדעור "הספר הלבן" ואת הציר המרכזי במאבקה של התנועה הציונית ובחתימה להקמת מדינה יהודית. בהיותו בארצות-הברית ניסה לפעול לקידום המטרה שהציב. באביב 1942 התכנסה כנרירודק הוועידה של ציוני אמריקה, כינוס אשר לו ייתל זה זמן רב. את ההחלטות שנתקבלו שם ראה כן-גורדיון כהישג עצום בהתקדמות לקראת מדינה, על אף שהתכנית עצמה, שנודעה לימים

"כתכנית בילטמור", לא הוכיחה את המלו "מדינה". הוועידה התכנסה בצל הרושם המוזעזע של טביעת האנייה "סטרומה" כמה חודשים קודם לכן. "סטרומה" - ספינת מעפילים שהפליגה מרומניה בדצמבר 1941, הגיעה בדרכה ארצה אל מול חופי איסטנבול ועגנה שם כחודשיים. הבריטים דחו את כל הפניות לקלוט את הפליטים בארץ על חשבון מבסת העלייה של "הספר הלבן". השלטונות הטורקיים הורו

הדמוקרטי שנמנה עם מקורביו של הנשיא רוזוולט, לבין ד"ר אבא הלל סילבר הרפובליקני. שניהם ביקשו להסתער על היהדות הרפורמית המתבוללת והאנטי ציונית. ויצמן ובן-גוריון ביקשו לנצל את הכינות הוזה כדי להפכו למעין קונגרס ציוני, שלא התכנס מאז הקונגרס שהתקיים ערב המלחמה. שניהם ביקשו לנצל כימה זו ולהפכה לנושא דכורו של העם היהודי באותה שעה.

הוועידה נפתחה ב-9 במאי 1942 בטקס רב רושם. את מרכז הנימה תפס חיים ויצמן, ולדאשו הילה של מלך: אצילי, נערץ, מהלך קסם אישי על שומעיו, ומלא תוגה - אב ששכל חודשיים קודם לכן את בנו, שהיה טייס קרבני, במהלך משימה קדבית נגד הנאצים. מאחורי הקלעים הסתובב בן-גוריון ומשך בחוטים, פעלתן ונמרץ מתמיד. ויצמן הגיע לאדנות הכריח ובאמתחתו המצאה מדעית - תהליך חדש לייצור גומי סינתטי. עדיין זברו לו את המצאתו החשובה במלחמת-העולם הראשונה: פיתוח חומר גלם בתעשייה הפטרוכימית, שסייע לייצור חומר נפץ והיה בעל ערך רב במאמץ המלחמתי - הישג שתרם לחיזוק מעמדו של ויצמן בחוגי השלטון בבריטניה, וליווה אותו בהשגת הצהרת כלפור. המטרה הרשמית לביקור ויצמן בארצות-הברית הייתה כינוס ועידת החירום הציונית.

לאחר ימים אחדים של דינונים ויכוחים, ננעלה כיוון במאי 'ועידת בילטמור', שנקראה על שם המלון בו התקיימה, בהצהרה שכללה שמונה סעיפים: ששת הסעיפים הראשונים עסקו באידיאלים של החירות והדמוקרטיה ותבעו את 'הגשמת המטרה הראשונה של הצהרת כלפור המנדט, שהכינו בקשר ההיסטורי של העם היהודי לארץ-ישראל ונתכוונו לתת להם את האפשרות, כהודעתו של הנשיא וילסון, לייסד בה קהילייה (commonwealth) יהודית'. בן הוכעה בסעיפים אלה התנגדות נמרצת לספר הלבן. החידוש של ועידת בילטמור היה בשני הסעיפים האחרונים:

- יש להכיר בזכות יהודי ארץ-ישראל למלא את תפקידם במלחמה ובהגנת ארצם, באמצעות כוח צבאי יהודי הלוחם תחת דגלו ותחת הפיקוד העליון של האומות המאוחדות.
- הוועידה מצהירה כי הסדר החדש בעולם, שייכון בעקבות הניצחון, לא יהיה אפשר לייסדו על השלום, הצדק והשוויון, אלא אם שאלת חוסר המולדת של

לספינה לחזור לים השחור ב-23 בפברואר 1942. בהיותה במרחק בשני קילומטרים מן החוף הטורקי נשמעה התפוצצות, והאנייה ירדה למצולות על 768 נוסעיה; רק אדם אחד ניצל. הדי התפוצצות של "סטרומה" עוררו את המנהיגים בארצות-הברית לצאת משאנתותם וליטול חלק פעיל יותר במאבק על ארץ-ישראל.

חכנית בילטמור

כמלון בילטמור בניר-יורק התכנסו 586 ציידים מכל רחבי ארצות-הברית, ועמם גם 67 אורחים מקנדה, מדרום אפריקה ומארץ-ישראל. חיים ויצמן חוד בן-גוריון נשאו את עיניהם זה מכבר לקיום ועידה של ציוני אמריקה. הם רצו כימה שבה יוכלו לעורר את דעת הקהל לתביעות העם היהודי. אולם הדחף והעיתוי לכינוסה של הוועידה היו קשורים למהלכים הפנימיים של הציונות האמריקאית. הזעם שהתעורר בלפי בריטניה בעקבות טיביעה של "סטרומה" הביא להתקרבות בין ד"ר טפן ויין,

ח' ויצמן ורעייתו בניר-יורק, 1942

היהודים תיפחד סופית. הוועידה תובעת כי ייפתחו שערי ארץ-ישראל, כי יוענקו לסוכנות היהודית הסמכות לפקח על העלייה לארץ-ישראל והסמכות לבנות את הארץ... וכי ארץ-ישראל תקום כקהילייה יהודית משולבת בכניין העולם הדמוקרטי החדש...

שני סעיפים אלה נוסחו על-ידי כנגוריון ונלקחו מתוך הרצאתו ביום השני של הוועידה.¹² הוא השיג את ההחלטה שייחל לה להקמת מדינה יהודית, שהוטוטה במונח "קהילייה" - קומונוולט.

ויצמן התהלך בארצות-הברית בנסיון; מנהיגים יהודים שיחרו לפתחו, ודלתות ראשי הממשל נפתחו בפניו. גולת הכותרת הייתה פגישתו עם הנשיא רווולט. ויצמן יצא מוועידת בילטמור מרוצה, אך לא הפריז בחשיבותה. תביעות העם היהודי נישאו כרמה, העיתונות דיווחה עליהם בבוטחות גדולות, אולם ויצמן לא ראה בוועידה הרבה מעבר לשופר להסברה הציונית. לא כן כנגוריון: בעיניו הייתה ועידת בילטמור פריצת דרך שאין ערוך לחשיבותה; תפנית גדולה המכשירה את הדרך לקראת מדינה יהודית. לכנגוריון הייתה סיבה טובה להיות מרוצה מהחלטות בילטמור, אך כמישור מעמדו האישי יצא מן הוועידה כמפח נפש; עימות שנתפתח בינו לויצמן, אשר "גנב ממנו את ההצגה" ואת תשומת הלב, העמיק את הקרע ביניהם.

כנגוריון החליט לחזור ארצה כדי להשלים את משימתו. עם החלטת בילטמור בכיסו יצא להסתער על המוסדות האומיים ועל מפלגתו, לשכנעם כי יאמצו את תכנית בילטמור וילכדו סביבה את כל הפעילות הציונית. תבניתו התמצתה בשני יסודות: הקמת מדינה יהודית ועלייה המונית. מכחינת סדר הזמנים העמיד כנגוריון את העלייה בראש. המעמד המדיני הרשמי של ארץ-ישראל לא נראה חשוב בעיניו. הוא היה משוכנע שרוב יהודי מוחץ הוא שיקבע את עתיד ארץ-ישראל. כנגוריון עזב את ניו-יורק כ-18 בספטמבר, ולאחר מסע מפורץ שארך כשבועיים.

הגיע ארצה ביום 2.10.42.
 יומיים לאחר שובו ארצה הופיע כנגוריון לפני הנהלת הסוכנות בירושלים, ותוך שבוע התכנסה זו לשת ישיבות נוספות - ב' וב' 11 באוקטובר. בשלוש הישיבות דיווח כנגוריון באריכות על פעולתו בארצות-הברית, על הוויכוח שהיה שם סביב תכנית בילטמור ועל התצבעה שבה נתקבלה התכנית.

בנהלת הסוכנות קרא כנגוריון לאמץ את החלטות בילטמור לפי הפרשנות שהוא נתן להן, ולעשות זאת מייד, ללא כל שהיות:

לסדר עלייה לארץ בממדים הכי גדולים, עם אנגליה או כלי אנגליה. מייד - לא כשתיגמר המלחמה. דעתי היא שהמלחמה עלולה להיגמר לא כבת אחת אלא תחנות תחנות. כראשונה תיגמר המלחמה עם מוסוליני, אחר-כך תיגמר המלחמה עם היטלר, אחר-כך - יפן. היא אולי תימשך עשר שנים... כשרק יפול מוסוליני, והבלקנים יהיו פתוחים, או עלינו להביא מאות אלפים יהודים בסירות, לצוק, לבוא לארץ.¹³

דבריו בהנהלת הסוכנות הסתמך כנגוריון על המנדט שניתן על-ידי ציוני אמריקה. מעתה היו דבריו יותר תקיפים. הוא הטעים את הצורך לחשוב במושגים חדשים ולא להיות כבולים למושגים שאבד עליהם הבלח - "טרמינים של העבר". כעבר חשבה הציונות כמושגים של תהליך היסטורי שיימשך שנים רבות. "חשבנו שהעלייה תהיה בראשונה אלף איש לשנה, אחר כך נגיע לעשרת אלפים ובהדרגה לחמישים אלף. ואם מדברים על מאה אלף בשנה, הרי זה הרבה מאוד". לאחר המלחמה אי אפשר להמשיך כדרך חשיבה כזו. בעולם שפוי סדר חדש. עשרות מיליוני אנשים ייעקרו ממקומותיהם. כל המושגים על תנועת אנשים השתנו כעקבות המלחמה. מדברים על תכנית להעביר צבא של חמש מאות אלף איש בלילה אחד. "תפקיד הציונות לאחר המלחמה לקחת באמצעים ממלכתיים, במשטבים אחרים, שני מיליונים יהודים להושיב אותם בארץ ישראל בבת אחת... במקום לפרנס אותם כגטאות, לתת להם עבודה. דבר מעין זה נעשה בימינו אלה - הושיבו שני מיליונים יוונים במשך שמונה עשר חודשים... תפקיד הציונות הוא להביא מייד שני מיליונים יהודים, מייד, וזה לשם פיתוח בעתיד, ויחד עם היישוב היהודי הרי יהיו אז בארץ ישראל שניים וחצי מיליון יהודים".¹⁴

ב'6 באוקטובר 1942 הופיע כנגוריון גם במוכרות מפא"י בתל-אביב ותיאר את ההישג הגדול בליבוז יהדות אמריקה סביב תכנית בילטמור. הוא קרא גם להעברת מרכז הכובד של הפעילות הציונית לארצות-הברית. כדי למנוע התנגדות לתכנית להקמת מדינה - שכאמור, לא הוזכרה במפורש בתכנית בילטמור - החמק כנגוריון גם כאן כדרישה להגברת

ועידת מפא"י בכפר ויתקין, 1942

רבות בקשר אליה בשורבו לארץ-ישראל. היא הפכה לדעת, לעשרת הדיברות החדשים, לתכנית כאל החדשה, ואפשר היה לחשוב שהייתה זו תוצאה של דיונים ומחשבות מעמיקים ומחקר של חודשים ארוכים. בדיוני לומר לך שלא כך היה. [וזה] רק החלטה, כמות כמאה ואחת ההחלטות המתקבלות בדרך כלל בכינוסים מן הסוג הזה.¹⁶

בציגוד לניצמון באג בדינטינו בחלטת בילטמור מפנה רב ערך מבחינתו אכן הייתה זו "תוצאה של דיונים ומחשבות מעמיקים ומחקר של חודשים ארוכים". לגבי לא הייתה זו עוד החלטה מתוך "מאה ואחת החלטות" שאושרו לעתים מוזמנות בכינוסים של התנועה הציונית. החלטה זו הייתה אבן-דרך חשובה במאבק הרצוף והמקיף להשלטת עמדותיו. כרגוריו גם יכול היה לראות בהחלטה וכמה שהתרחש אחריה הישג אישי והתקדמות משמעותית למעמד כבודה, כהתמודדותו מול ניצמן על הנהגת התנועה הציונית. אך מבחנו העיקרי היה עדיין לפניו -

העלייה, שלגביה הייתה הסכמה כללית. כאן הזכיר את תכניתו "להעברת שני מיליוני יהודים בזמן הקצר ביותר באופן ממלכתי, לאחר המלחמה, לארץ".¹⁵ ציון הזמן "לאחר המלחמה" נועד להפיס את דעתם של המתנגדים לכל עימות עם בריטניה, שתבעו לדחות את מפעל העלייה הגדולה.

כרגוריו העמיד את עליית המיליונים כמוקד הדיון הציבורי לא כטיעון בלתי-נכונות, לא בתכסיס פוליטי, במסווה לדעינו המדינה. הוא התכוון להחמיק בנושא העלייה הגדולה משום שהאמין כי השגת רוב יהודי בארץ תקבע את עתידה הפוליטי. הרוב יוליך למדינה, ולתפיסה זו ניסה לעשות נפשות. אולם דומה כי ההנהגה הציונית לא עמדה על בוננותו; זכרו את הסבריו כשהחל לדבר על עלייה המונית שלוש שנים קודם לכן: "לחץ זה איננו מבוון לשם העלייה גופה, אלא רק כאמצעי... מלחמה פוליטית".¹⁶ הם העדיפו לראות דברים אלה כמשקפים את עמדתו האמיתית של כרגוריו.

כ"ו באוקטובר 1942 אימצה ההנהלה הציונית את החלטת בילטמור פה אחד. כ"ט בנובמבר 1942 אישר הוועד הפועל הציוני את תכנית בילטמור ברוב גדול. מעתה וכתה תכנית זו לכינוי "תכנית ירושלים".

חשובה ביותר הייתה לכרגוריו השגת תמיכה בביתו שלו. הוא ביקש לבסס כדחיפות גם את ועידת מפא"י כדי לקבל את אישורה לתכניתו. למרות שידע כי צפוי לו שם מאבק קשה במתנגדי התכנית - ובראשם טבנקין וסיעתו - לחץ כרגוריו לבסס את הוועידה, ובהקדם הוא היה מוכן אף לפלג את מפלגתו, ובלבד שיוכל להמשיך ולדוור לקראת המטרה שהציב. כ"ט באוקטובר התכנסה הוועידה החמישית של מפא"י בכפר ויתקין, וכרגוריו שאל את באי הוועידה: "מדוע אי אפשר להעביר 500,000 יהודים ב-500 אניות, אשר תעוצבנה ביום אחד נמלים שונים?" בסופו של דיון סוער התקבלה תכניתו של כרגוריו למרות התנגדותם הנחרצת של טבנקין וסיעתו, הייתה זו ראשית-הדרך שבבנת המים הוליכה לפילוג מפא"י (1944). כרגוריו פנה להרחיב את מעגל התמיכה בתכנית כקרב מפלגות נוספות: הציונים הכלליים א' והמזרחי הבטיחו לחמוך בו.¹⁷

אישר תכנית בילטמור היה הישגו הגדול של כרגוריו, אם כי באותה שעה רבים לא היו עדים עדיין למשמעותו. אפילו ניצמן, שיכול היה לראות את עצמו כשוכנין לתכנית, זילזל בה. באיגרת למוכירי כתב: "בדיוני לומר מלה על הצהרת בילטמור, אשר כרגוריו חולל שעוררייה

בהתוויות תכנית פעולה למימוש הרעיון, ובעיקר בשכנוע חבריו להנהגה ושכנוע היישוב כולו. "העובדה" שאליה נשא כרגוריון את נפשו במקום כל הנוסחאות שהציונות התבוססה בהן במשך שנים – הייתה העלייה. הוא האמין שבנתיבות, ברצון ובגיוס המאמץ הלאומי, ניתן יהיה לקבוע את העובדה הזו. כדי להשיג את המטרה הוא היה מוכן לוותר על הגדרת המטרות. הערפול של תכנית בילטמור התאים לטקטיקה שנקט. התכנית יכלה לאחד תחת בנפיה את כל חלקי התנועה והעם. מכאן ואילך הקדיש כרגוריון את מחשבתו ואת עתותיו להכנת התכנית ולהשגת ההסכמה הלאומית להגשמתה. במשימה זו התרכזו כרגוריון בשלוש השנים הכאות – תכנון פרטי הפרטים של התכנית לעליית המיליונים.

העימות המריר עם ויצמן, שהתחמד בעקבות ועידת בילטמור, נועד גם הוא לפלס לו דרך לתפיסת ההגמוניה של התנועה הציונית. כרגוריון רצה להציעה כנתיב ובקצב שיקבע. לא הייתה זו משימה קלה להשיג את הסכמתם של מוסדות היישוב לפירוש שלו לתכנית בילטמור, פירוש אקטיביסטי-מפכני, שעחיד להוביל לעימות בלתי נמנע עם אנגליה ועם הערבים; פירוש שוויצמן התנגד לו.

כרגוריון רצה להלהיב את שומעיו; ביחוד את הספקנים שבהם, שראו בכל דיבור על עליית מיליונים דמיון גרידא. הוא סיפר בהתפעלות על תכניתו של "פקיד אחד של מחלקת החקלאות האמריקנית לאודרמילק...". בהמשך תיאר כרגוריון את תכנית לאודרמילק לחפירת תעלה מן היסד החיכוך ליסדהמלה, שגם תספק כוח תשמלי וגם תאפשר יישוב תמישה מיליוני יהודים. הוא קרא לקבל "שלוש החלטות אופטיביות": ליצור עובדה של עלייה והתיישבות שני מיליון יהודים; להטיל על המוסדות המדעיים לעבד את החומר המדעי והטכני הדרוש להתיישבות בקנה מידה ממלכתי; ולהעביר את הפעילות הפוליטית באמריקה אל כלל תחזות האמריקאית, לממשל ולעם האמריקאי. המשמעות המעשית של

הצעת כרגוריון הייתה פתיחה כעצמה-חיה-עם-ממשלת-המנדט. הוויכוח לא נסב רק על היחסים עם הבריטים. באמור, לא הייתה תמימות דעים ביחס לתכנית להקמת המדינה. התנגדו לה "המינימליסטים" – מי שתששו מהחרכת הסכסוך עם הערבים, וגם "האקטיביסטים" – מי שהתנגדו להקמת מדינה יהודית רק בחלק של ארץ-ישראל, ועמם נמנו לא רק הרביוניסטים. לתכנית החלוקה של ועדת פיל קמה אופוזיציה חזקה גם בתוך תנועת העבודה, ולכך כרגוריון ציפתה עוד דרך ורועת מוקשים – אך הוא יצא אליה בנתיבות.

פרק שלישי

הצלה או מאבק על ארץ-ישראל:

מסוף ינואר 1942 החלו מסתננות ארצה ידיעות על ההרג באירופה: בעיתוני הארץ הופיעו כמעט מדי יום ידיעות על רציחות וגירושים, על מחנות ההשמדה. במרס סיפרו על בלז'ץ ועל סוביבור; באפריל ובמאי – על תחילת פעולתם של מחנות הריכוז באושוויץ ומייידק. התפרסמו רשימות על השמדה שיטתית בפולין, "רצח של 90,000 יהודים במינסק, ואלפים באסטוניה ובוולניה; ניסויים בגז בהולנד". בסוף יוני גבר ורם הידיעות. ב-22 ביולי דווח על הגירוש הגדול מוורשה לטרבלינקה. וכך הוסיפו מרי יום וסיפרו על זוועות הנאצים. נראה כי בארץ לא קלטו האנשים מה שקראו בעיתונים: בכל אותה עת נמשכו החיים ברגלי; אנשים פרטיים ומוסדות ציבור ערכו מסיבות וטקסים, חיי הבידוד בבתי הקולנוע ובתיאטראות נמשכו כמקודם; עולם כמנהגו.

נשימתו של היישוב נעצרה לשעה בעת שהגרמנים התקדמו במהירות לכיוון מצרים והבריטים נסוגו עד אל-עלמיין, כמאה קילומטרים מאלכסנדריה. לפתע מצאה ארץ-ישראל את עצמה במעגל הפלישה הנאצית. כמוסדות היישוב נערכו ישיבות חירום; בחנו אפשרות פינוי של נשים וילדים. סופר כי בלונדון שוקלים את נסיגת הכוחות הבריטיים מן המזרח התיכון אם אלכסנדריה תיפול. בשמנת בבצב לפתחו של היישוב היהודי. בארץ דנו בדרכי התגוננות, בהתבצרות על הד הכרמל, וגרינבוים דיבר בהנהלת הסוכנות על "אגדת מצדה"! רק בסוף אוקטובר חל מפנה בחיית הדרום: הבריטים כלמו אח הגרמנים באל-עלמיין ופתחו במתקפת נגד. "צבאות הברית מצרים כבשו שטחים נוספים מידי הציד" – בישרו העיתונים בכותרות ראשיות ב-10 בנובמבר 1942.

גם באותה שעה – כאשר הנאצים עמדו בשערי הארץ וכיבושה נראה

בראשית שנת 1943 החלו נושבות רוחות חדשות באירופה. תחושה של אופטימיות מילאה את העמים הלוחמים בנאצים. כשדה הקרב חל מיפנה, ובעלות הברית נטו להאמין שקץ המלחמה כבר קרוב. תבוסת המחנה השישי הגרמני בסטאלינגרד (פברואר 1943), כניעת הגרמנים בתוניס (מאי 1943), נחיתה בעלות הברית בסיציליה (יולי 1943) - כל אלה פעולות שבהן הצליחו לכתר את הגרמנים ולכלום את חנופת התקדמותם. בסוף שנת 1943 ובראשית 1944 החל שחרור הדרגתי של שטחי ברית-המועצות, והצבא האדום החל מתקדם מערבה. בעלות הברית הפציצו את הדייך, ואף כי הגרמנים הוסיפו להזיק בכיבושיהם כמעט אירופה וחכנו את הפלישה להונגריה, התחילו המעצמות לזון בהיערכות המדינית החדשה שתתכצע לאחר המלחמה על-ידי בעלות הברית.

בארץ-ישראל לא היה מקום לצהלה. ביישוב הייתה חרדה גוברת והולכת לגורלן של מאות הקהילות הנכחדות באירופה, וגם לעתידה של הארץ דכחה הדאגה; הכול חשו ששעון החול הולך ואוזל. שעת הכרעה בעתידה המדיני של ארץ-ישראל הלכה והתקרבה: תקופת תמש השנים מפרסום "הספר הלבן" עמדה להסתיים באפריל 1944, מועד בו התחייבו הבריטים להגיש את תכניתם לגבי ארץ-ישראל. היישוב עקב בדריכות ובחשד אחר כל צעד של הבריטים ושל הערבים.

העתיז לא נזאח מבשר טובות. אחד החידושים שההיג צ'רצ'יל היה מינוי שד תושב במזרח-התיכון, שנועד להיות הסמכות הפוליטית העליונה, ומתפקידו לתאם את מדיניות בריטניה באזור. הלה היה בפוף לרשויות בלונדון - משרד המושבות ומשרד החוץ, אולם היו לו סמכות רחבה ומעמד של חבר קאבינט המלחמה. תחום סמכותו הקיף את מצרים, סודן, ארץ-ישראל, ירדן, עירק, חבש, ואת יתר הארצות שבחסות בריטית באזור. ממרס 1942 עד סוף 1943 כיהן בתפקיד זה ריצ'ארד קייסי. הוא היה חדש באזור ואימץ את דעות קודמו בתפקיד - אוליבר ליטלטון,

שהיה משופפע כי בדיטניה חייבת לחייש את צרכיהם של עגב שגנם רבות. קייסי הושפע מהלכי הדעות בצמרת משרד החוץ הבריטי, שם האמינו כי האינטרסים הבריטיים באזור מחייבים הסדר עם הערבים. קייסי התייחס בדאגה להתגברות ההקצנה ביישוב, ודבר כיגוריון על עלייה המונית הרחיעו אותו. הוא לא הסתיר את בוזונו ואח אאמציו לנקוט בכל האמצעים לשמור על השפעת הבריטים בארץ-ישראל ולהבטיח את הישארוחם בארץ לאחר המלחמה. במסגרת תפקידו עסק

פרק רביעי

הוויכוח על 'כושר הקליטה' של ארץ-ישראל

ניגוד מפתיע נוצר בין המצב באירופה לבין הגיאוח והפריחה הכלכלית בארץ-ישראל. בשעה שהמצב בחזיתות אירופה החמיר והיהודים שם הלבו ונלכדו בצבת הנאצית, התפתח בארץ שגשוג כלכלי. אמנם עם פרוץ המלחמה הייתה כלכלת הארץ בשפל: ארץ-ישראל נותקה מאירופה ויבוא ההון הפרטי כמעט נפסק, נתיכי התחבורה שובשו, ענף הפרדסנות הצטמק - היצוא ירד למחצית מזה של השנה שקדמה למלחמה, ופועלים רבים נפלטו מעבודה. גם בערים הייתה ירידה תלולה בבנייה למגורים ובענפים הקשורים לבניין. בשנת 1940 היו מובטלים. אך תוך שנה חל מהפך: לאחר שאיטליה הצטרפה למלחמה והמזרח-התיכון נעשה כסיס לצבאות הברית, גדל הייצור עבור הצבא הבריטי ויצר תעסוקה מלאה, ואפי העובדים שנפלטו מענפי הבנייה והפרדסנות נקלטו במעגל העבודה - בתעשייה, במשק התקלאי, ובעבודות הצבא - עבודות כיצורים, בניין שדות תעופה והקמת בסיסים צבאיים. מאבטלה של רבנות עבר המשק למחסור בידים עובדות. במקומות עבודה רבים נקלטו גם נשים. הזמנות הצבא הלכו וגדלו ולארץ-ישראל הוזרמו מבחון סכומי כסף גדולים שיצרו מקורות-עבודה נוספים. בשנת 1943 התרחבה התעשייה והשתכללה, ועבדה במלוא הקיטור, ובמפעלי המזון עבדו כמשמרות כדי לספק את כל הזמנות. עליית הייצור התעשייתי נבעה גם מהחלשת התחרות המיצונית, מההגבלות על היבוא, מקניית הצבא ומפתיחת שוקי הארצות השכנות בפני היצוא התעשייתי הארצישראלי. בארץ היה שגשוג כלכלי. התמורות בתעשייה, בחקלאות ובשירותים יצרו רווחה כלכלית שמקורה היה במשק המלחמתי, והשפעתה של הממשלה על המשק הלכה וגברה.

לקצב העלייה. הוא האמין שכושר הקליטה הקרבי אינו מצב נחון, וכי יש לפתח את כושר הקליטה בהדרגה ובהתאם לכך להגביר את העלייה.

רופין הביא בתשובתו את פיתוח הארץ לא רק בתחום החקלאי אלא גם בתעשייתי, ובמסחר ובשאר ענפי מלאכה ושירותים, שבהם יועסקו שני שלישים מתושבי הארץ. הוא צפה כי תוך שלושים שנה (משנת 1919) תקלוט הארץ 1.8 מיליון עולים. ההבחנה בין הערכת כושר הקליטה המרבי לבין תנאי המציאות המחייבים עבודות פיתוח בתנאי קליטה עולים, הייתה הבסיס לעמדות המנהיגים הציוניים שתבעו עלייה הדרגתית. זו הייתה כאמור עמדתו של רופין, שטען כי "ארץ אינה אניה או קרון רכבת שיש בו מקום לכך וכך אנשים. כוח קליטתה של ארץ משתנה עם תנאי הייצור שבכל זמן וזמן".²

העיקרון הקובע את כושר הקליטה, לא כמצב סטטי - על סמך נתונים המסכמים את סך המשאבים הקיימים - אלא כתהליך דינמי של פיתוח, היה מקובל גם על שלטונות המנדט בשנות העשרים. הכרט סומאל, הנציב העליון לארץ-ישראל בשנים 1920-1925, קבע על-פי עיקרון זה כי מכסות העלייה תיקבענה מדי חצי שנה בהתאם למצב הכלכלי - כגון הביקוש לעובדים. גישה זו עמדה גם ביסוד "הספר הלכן" של צ'רצ'יל (1922). באשר הסלים המאבק הפוליטי בין היהודים לערבים,

ארתור רופין

קייסי גם בלוחמה בלבית ובתעמולה. כדי שהשלטון הבריטי יהיה מקובל על האוכלוסיה בארץ-ישראל תבע להעלות את רמת השירותים, ומתוך מגמה זו פידסם את הכוונה לחכנן את פיתוח פלשתינה לאחר המלחמה. הדיון באפשרויות הפיתוח של ארץ-ישראל עמד כמוקד הוויכוח על כושר הקליטה הבלבלי של ארץ-ישראל. הבריטים ביקשו להוכיח כי אין כל אפשרות להגדיל את האוכלוסיה בארץ-ישראל, מביוון שכארץ אין יכולת קליטה לחושבים נוספים, בשל משאביה המוגבלים.

"כושר הקליטה" של ארץ-ישראל - עמדות ציוניות והגירה הבריטית

שאלת כושר הקליטה של ארץ-ישראל ליוותה את ההתיישבות היהודית החדשה בארץ-ישראל משלהי המאה ה-19. שאלה זו העסיקה את ההנהגה הציונית ואת ראשי היישוב מראשית ההתיישבות בארץ. מאוחר יותר עמדה השאלה גם במרכז הפולמוס הפוליטי בין התנועה הציונית לאוכלוסיה הערבית בארץ-ישראל, שטענה כי ההתיישבות היהודית גורמת לנישולה מעל אדמתה, ולכן תכנה למנוע עלייה יהודית לארץ. בוויכוח זה היה מעורב גם שלטון המנדט הבריטי, שבהצהרת בלפור הבטיח לסייע בהקמת הבית הלאומי היהודי, כלומר הרחבת ההתיישבות העלייה היהודית, ובמקביל התחייב לשמור שלא ייפגעו האינטרסים הבלבליים והפוליטיים של תושבי הארץ הערבים.

בדיון שהתנהל במישור הכלכלי נעו דעותיהם של חוקרים ושל אישים שונים בין קטבים קיצוניים: בין מי שסברו כי הארץ מסוגלת לקלוט עשרה עד חמישה-עשר מיליון תושבים, לבין מי שקבעו שהארץ חוכל לקלוט עד שני מיליון תושבים לכל היותר, כולל אלה שבבר מתגוררים בה, ואף זאת לאחר עיבוד אינטנסיבי של הקרקע, המנצל את כל הפוטנציאל של הארץ.¹ הדין הענייני בשאלת כושר הקליטה הכלכלי של ארץ-ישראל העסיק את ההנהגה הציונית, ביתור את מי שהיו מעורבים במפעל ההתיישבות בארץ. הם חששו שעלייה גדולה מדי עלולה לגרום לאבטלה קשה ולהבשלת ההתיישבות, אם תתבצע לפני שיוכנו התנאים המתאימים לקליטתה. ארתור רופין, ראש המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית (משנת 1908) וראש מחלקת ההתיישבות של הסוכנות (משנת 1920), התייחס לא רק לגודלה האופטימלי של האוכלוסיה בארץ-ישראל, לאחר מיצוי כל הפוטנציאל הטמון בה, אלא גם

עם מאורעות הרפי"ט ובראשית שנות השלושים, גדלה מעורבותם של הברטים בוויכוח על כושר הקליטה של ארץ-ישראל. ועדות אחדות שמונו לחקירת הנושא התייחסו בעיקר לתיכס החקלאי - כמות הקרקע הניתנת לעיבוד, איכותה וכישר תפוקתה הכלכלי.³

בעמדת הברטים חלה תמורה בהמשך הזמן, ונתגלו פערים גדולים בין הערכותיהם לאלה של הציונים. ההבדלים נבעו מנקודות המוצא של כל אחד מהצדדים: הברטים יצאו מהנחה כי הבסיס התבססה על גישה כארץ-ישראל מצוי במישור החקלאי. הערכתם התבססה על גישה שמרנית, הרואה את הפיתוח הכלכלי כמונחים סטטיים של משאבים נתונים - כמות קרקע, מקורות מים וכיוצא בזה. לעומתם הדגישו הציונים את האופי הדינמי, המתבסס על אפשרות הפיתוח של ענפי תעסוקה מגוונים בתעשייה, כמלאכה ובמסחר - בעוד המגזר החקלאי מהווה רק שליש או עשרים אחוים מכלל ענפי התעסוקה. גם בהערכת הפוטנציאל החקלאי חלקו הציונים על עמדת הברטים. אלה לא הכיאו כחשבון את ההתפתחות הדינמית, המאפיינת את המשק המודרני והמתבססת על מכלול גורמים התורמים לפיתוח - כמו הון, ידע ואמצעים טכניים, כפי שהוכיחה התפתחות היישוב היהודי בשנות העשרים והשלושים. לפי עמדה זו - פוחת במשק מודרני משקלם של גורמים פסיים וטבעיים בקביעת כושר הקליטה, וגובר כוחם של גורמים חברתיים וכלכליים, וגם של מניעים פוליטיים המעודדים ומסייעים לפיתוח הכלכלה.

בדגוריון היה עד לחשיבותו של ההיבט הפוליטי בוויכוח על כושר הקליטה של ארץ-ישראל. הוא פנה אל דוד הורוביץ, מנהל המחלקה הכלכלית של הסוכנות, וביקשו להכין תוכיך שיצביע על האפשרות לקלוט חצי מיליון יהודים במשך שנים (1936). תוכיך נוסף הוכן לקראת בואה של ועדת פיל לארץ (1937). העמדה הציונית הדגישה את ערכה של האגדה המתבססת על ידע מקצועי. יוזמה, כישורים, וכן השקעות הון גדולות לפיתוחה של הארץ, התורמות הן לקליטת עולים נוספים והן להגדלת רוחתם של התושבים הקיימים. בהצגת תהליך ההתפתחות המרשים בארץ בתחומי התעשייה, המסחר וההתיישבות בשנות העשרים והשלושים, ביקשה ההנהגה הציונית לסתור את טענות העורבים כי עלייה יהודית מהווה איזם כלכלי ופוליטי על האוכלוסייה הערבית. הטיעון הציוני הדגיש כי בנקיטת עמדה אוהדת של השלטונות, בעידוד ובסיוע למפעל הפיתוח של היהודים - ניתן להגדיל את כושר

הקליטה פי כמה, ולחרום לרווחתם של כל תושבי הארץ לרבות האוכלוסייה הערבית. ועדת פיל התרשמה מהנתונים שהציגה הסוכנות היהודית. היא הודתה כי העלייה היהודית הרחיבה את כושר הקליטה הכלכלי והביאה גשגוש גם לתושבים הערבים. אולם, לנוכח החרפת הסכסוך היהודי-ערבי על רקע לאומי, הציעה הוועדה את חלוקת הארץ לשתי מדינות, יהודית וערבית. ועד שתוגשם החלוקה הציעו להגביל את העלייה היהודית, כדי למתן את המאבק הפוליטי.

גם בפולמוס הסוער בתוך היישוב היהודי על תכנית החלוקה שהציעה ועדת פיל, תפסה שאלת כושר הקליטה הכלכלי של הארץ מקום נכבד. המתנגדים לחלוקה טענו ששטחה הקטן של המדינה המיועדת ימנע עלייה גדולה. דוד הורוביץ, שאליו פנה, באמור, כן-גוריון, טען כי לא השטח קובע את כושר הקליטה אלא גורמים אחרים, כמו מודרניזציה של המשק - הן במישור החקלאי והן כהגברת התיעוש - שתאפיין את המשך הפיתוח של המשק היהודי. גם האגרונום יצחק וילקנסקי (אלעזרי-וולקני) טען כי "כוח הקליטה של תמישה מיליון דונם האלה [של המדינה היהודית המוצעת] תחת שלטוננו הוא ככוח הקליטה של כל הארץ, כפי שהיא נתונה במצב הקיים". וילקנסקי העריך כי ניתן ליישב בשטח קטן זה שלשה מיליון איש. שניהם הדגישו את החשיבות בעמדתו של השלטון לבני פוטנציאל הפיתוח של המשק - אם הוא ענין וכולם או מעודד ומסייע. לכן טענו כי מדינה - גם אם כעלת שטח קטן - תחת שלטון יהודי, שתעשה בכל כוחה לפיתוח נרחב ומהיר, תוכל לקלוט עולים רבים יותר מאשר מדינה כשטח הארץ כולה, שבראשה שלטון ענין ומתנכל.⁴

המתנגדים לתכנית החלוקה, כמו אברהם גרנובסקי (גרנות), חבר הנהלת הקרן הקיימת, טענו כי אם בשטח הקטן שהוקצה למדינה היהודית תימצא אוכלוסייה ערבית, שהיא כעלת חלק ניכר מהקרקעות, לא יתאפשר ניצול מלא הפוטנציאל הקיים שם כביכול. לכן, לטענתם, התחוות של הורוביץ וילקנסקי על כושר הקליטה הן מופרכות. הרביינוסטיים, שטענו לזכות הבית היהודי על שני עברי הירדן, התנגדו בחריפות לתכנית החלוקה שצמצמה את שטח המדינה היהודית בצורה קיצונית.

הסתלקותם של הברטים מתכנית החלוקה וההחרפה במאבק היהודי-ערבי הביאו כאמור לפרסום "הספר הלבן" (1939) וחקיקת הקרקעות (1940). בכך אימצו הברטים את עמדת הערבים ואת תביעתם לכלימת

בן-גוריון בהנחלת הסוכנות, 1945

בן-גוריון מסווה והטעיה, תחבולה ערמומית שבאה להסיח את דעת הציבור בארץ ממגמתה האמיתית - ולהיות מבשר לחינוקה ולהעמקתה של מדיניות "הספר הלבן". הוועדה שהוקמה בחדר שנת 1943 הייתה בעיני המשך לשורה ארוכה של מחקרים ודו"חות על כושר הקליטה של ארץ-ישראל, שיוזמו הבריטים במגמה להוכיח כי תביעת היהודים לעלייה המונית חסרת בסיס. בן-גוריון תבע התנגדות נמרצת למחבנות ה"שיקום", ודדש-הפדה של הנישגב כנגד גשל המנועה הצינונית לאי שיתוף פעולה עם הבריטים בעיבוד תבניתם.

באסיפת הנבחרים לא נלהבו לפתוח בעימות עם הבריטים בעיצומה של המלחמה בנאצים; הרוב העדיף להחרזו בהצלה או בסיוע לאממץ המלחמתי. יום לאחר ההודעה על התכנית לשיקום ולפיתוח, למחרת חג הפורים, הופיע בן-גוריון באסיפת הנבחרים כידושלים. הוא עמל לשכנע את חבריה כי הבריטים נוקטים בעודמה ובנובלות:

ההתיישבות והעלייה היהודית. באביב 1941, כאשר גיבש בן-גוריון את תכניתו לעלייה המונית, חזר ופנה אל הכלכלנים וביקשם להציג נתונים שיתמכו בעמדה הגורסת כי כושר הקליטה של ארץ-ישראל עשוי להגיע למיליונים רבים. המכון לחקר הכלכלה בדחובות נרתם לבקשתו של בן-גוריון, ואנשיו סיכמו את הישגיו המרשימים של המפעל היהודי בארץ-ישראל, בבסיס לעמדה הצינונית הגורסת כי מה שנעשה בעבר מהווה הוכחה נחרצת לפוטנציאל הקליטה הגדול הגלום בפיתוח ענפי תעסוקה מגוונים. לימים סיפר אלפרד ברונה, מי שהתמנה למנהל המכון לחקר הכלכלה לאחד פטירתו של ארתור רופין, כי הצנורה הבריטית מנעה את פרסום המחקר. בדי להדוף את סיעוני הסוכנות היהודית החליט הנציב העליון לנקוט יוזמה משלו, בהמשך לסדרת חקירות שהתנהלו בשנים הקודמות על כושר הקליטה של ארץ-ישראל.

תכנית השיקום של הבריטים - ותגובת היישוב

במסגרת 1943 מינה הנציב העליון את סיד דאגלס כממונה על תכנון השיקום בארץ-ישראל - ה"ריקונסטרוקציה" (Reconstruction Commission of Palestine). הוטל עליו להגיש תכנית מקיפה "לפיתוח ושיקום פלשתינה", לבחון את אפשרויות פיתוחה של הארץ ואת כושר הקליטה הכלכלי שלה בתחומים שונים: בתקלות, בחינוך ובשירותים. תבנית זו נועדה להיות בסיס לפעולה אחד המלחמה. מגמת עבודתה של הוועדה השתקפה בדברי הנציב העליון, שהצהיר כי למרות הגידול הרב בהתפתחות העירונית ובתעשייה בארץ-ישראל, הרי שהארץ היא מעיקרה ארץ חקלאית. בדברים אלה באה לביטוי הנחת היסוד של הבריטים - שאין כל אפשרות לקליטת מיליונים בארץ-ישראל. התחיות שקייסי הציג הייתה כי עם הפסקת מאמץ המלחמה ייעצר הייצור התעשייתי, תחול האטה במשק, יצטמצם הבקוש ותנוצץ אכזלה של כתמישים אלף איש ויותר. מצאות כזו תוריד מעל הפרק את התביעות לעלייה המונית.

תגובתו של בן-גוריון לתכנית השיקום "הוודעה על תכנית השיקום" הבריטית היוותה אות אועקה לבן-גוריון. בתבנית לפיתוח ושיקום פלשתינה, שעליה הופקד דאגלס האריס, דאח

פעולה עם הבריטים. הוא היה ער להלכי הזוח שלהם ולהסתמכותם מן הניתוח שהציג; אך ספק אם צפה את ההתנגדות הדחבה שתקום לדרישתו זו. ניצני ההתנגדות נראו כבר בישיבת הנהלת הסוכנות (9.5.43), כאשר ביקש ברגוריון להעביר החלטה לאי שיתוף פעולה עם האויים. על הנאום המתלהט שלו נשפך קיתון של צוננים; הנהלת הסוכנות לא קיבלה את תפיסתו, ואף בין חבריו למפלגה קמו מתנגדים להצעתו: קפלן סבר שאם אמנם זוממים הבריטים פעולה נגד היישוב, הרי מבחינה טקטית מוטב לשתף פעולה בעיבוד התכנית, על מנת לגלות מה הם מתכננים. שמורק הסתייג מדברי קפלן; הוא טען שגישתו נאיבית: סביר יותר שהבריטים יהיו מוכנים ללמוד מאיתנו ולא ימסרו לנו את החומר שלהם. שמורק היה מוכן לתמוך בהצעת ברגוריון, בתנאי שיתור לעידיות להמשיך לשתף פעולה עם הבריטים בחכניות הפיתוח הנוגעות להן. ברגוריון התנגד לכך. הוא רצה להעביר את הצעתו כלשונו, החלטה על אי שיתוף פעולה כולל, בכל המגזרים ובכל החומרים.

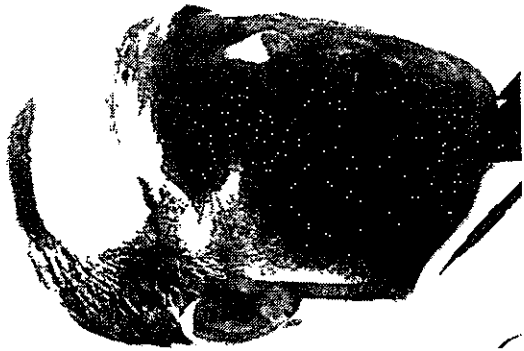
התנגדות לעמדת ברגוריון
 הזית גדולה ציפתה לברגוריון מחוץ לכותלי הנהלת הסוכנות: נגדו עמדו אלה שהתנגדו עקרונית להחרפת היחסים עם הבריטים, ונוספו אליהם כל מי שיצאו נשברים מן הפריחה הכלכלית הגדולה שמקורה היה בממשלה הבריטית. עם אלה נמנו מפלגות הימין והמרכז - הציונים הכלליים ר'עלייה חדשה, נציגי התעשיינים, הסוחרים, האיכרים, וראשי הערים הגדולות - תל-אביב, פתח-תקה וירושלים. הם סברו כי הצעתו של ברגוריון מבוססת על הערכה מוטעית, שתביעתו לנתק מגע עם השלטונות אינה מוצדקת ועלולה להביא נזק ליישוב. הם טענו כי תכנית השיקום של דאגלס האריס אינה זהה ל"ספר הלכך", ואף נכללים בה חלקים חיוכים שיהיו לתועלת היישוב. הנציג העליון יצא על-חילוק הדעות כיישוב לבני תכנית הפיתוח, וניסה לתקוע טריז בין חוגי הכלכלה הפרטית לבין הנהלת הסוכנות ובעיקר נגד ברגוריון. הוא הזמין לשכחו קבוצה של תעשיינים, ויחד עם דאגלס האריס, שהשתתף אף הוא באותה ישיבה, ניסה לשכנע את היצרנים בערכה ובחזוניתה של התכנית. אנשי ה"אחוד", האגודה שנוסדה בשנת 1942 והייתה מעין המשך ל"כרית שלום", תמכו במדינה דלאומית יהודית-ערבית. האריס יזם פגישות

הם יודעים שאנחנו טרודים מאוד, טרודים באסונות ובמאמצים נואשים, ושלטונות 'הספר הלכך' סבורים - ואולי לא כלי יסוד - שאם יתנו לתכניתיהם שם מצלצל ויפה, תכניות של 'מכנה מחודש' לפי התדגום הרשמי, ריקונסטרקצין בלע"ז, שנעים ביותר לאוזנו, און יהודים שהקמיישו כל חייהם לריקונסטרקציה של ארצם, וכשעה שאנו טרודים במאמצי מלחמה הצלה - כלי שיוכרזו אף ברזו שתכניות אלה קשורות לספר הלכך, יתפסו אותנו כלכנו... זוהי מכה אכזרית.⁶

הערכתו של ברגוריון לא הייתה חסרת בסיס. בסיכומים ובהערכות שנעשו על-ידי הבריטים לקראת הדיון במועצת המלחמה של המזרח התיכון באביב 1943 הוכלט המידע על ההקצנה הגוברת ביישוב: "יהודים נחושים כהחלטתם להגיע למצב שבו יוכלו לא רק להגן על עצמם... אלא גם יהיו חזקים כמידה מספקת לאיים או לתקוף כל מי שעלול להתנגד למאמציהם להשיג את ארץ-ישראל לעצמם", כתב בתוכירו הגנרל מקקונל - מפקד הצבא בארץ. הוא ציין כי בארץ גוברת הנטייה לנצל את המלחמה בנאצים לקידום התביעות להקמת צבא עברי ולהגדלת העלייה לארץ-ישראל. הוא העריך שככל שיקרב סוף המלחמה תגלו הסכנה מפני היהודים כארץ, שלא יימנעו גם משימוש בכוח להשגת תביעותיהם. זה גם הטעם, לדעתו, למאמץ הגיוס של היישוב לצבא ולנוטרות, ולצבירת נשק. "כרוך שככל שניצחון בעלות-הברית יראה קרוב - כן יתעצמו הדרישות, וכסופו של דבר יוכלו לאיום בפעולה מוזינת מצד היהודים או להתפרצות ממש... הדבר יכול להיות ברזומנית עם סיום פעולות האיבה באירופה, אך גם מוקדם יותר. תוצאת כל ההתפתחויות הללו תהיה ניכונם של היהודים בהשקפה ציונית קנאית, והתרחקות גוברת מכל אפשרות או צורה של שיתוף פעולה עם הערבים".

תמונת מצב זו היוותה בסיס להחלטות שנתקבלו במועצת המלחמה בלונדון, שכונסה ב-10-13 במאי 1943. ההחלטות קבעו הגדלה של הכוח הבריטי - הצבא והמשרדה כארץ - לשמירה מפני התפרצות יהודית, והגברת המאמצים לגילוי נשק מוסתר.

ברגוריון המשיך כהסתערוותו על מנהיגי היישוב, לשכנעם לאי-שיתוף

ראש עיריית תל-אביב, ישראל רוקח.

היריבות ביניהם כדומה הפוליטית שהחלוותה למינוי רוקח לראש העירייה (1936), דומה שהסעירה את היישוב באותם ימים וקוממה עליו את מחנה העבודה: רוקח נחמנה לראש עיריית תל-אביב עלידי הבריטים, ולא נבחר כמקובל על-ידי מועצת העיר. הנציב העליון הוא שמינה את רוקח לראש העירייה. היה זה עם מותו של מאיר דיזנגוף, כאשר קמה מחלוקת בין גוש הימין בעירייה - שתמך בישראל רוקח, לכין סיעת הפועלים והרשימה הפרוגרסיבית בראשות פליקס רוזנבלט (פנחס רוזן) - שתמכו במשה שלוש, מרשימתו של דיזנגוף. שלוש נבחר בהצבעה שנתיקמה כמועצת העיר. גוש הימין, כולל הנציגים הדתיים בראשותו של פנקס, ערערו על הכחירה. על-פי פקודת העיריית הבריטית חייב היה המושל המחוזי-לאשר את בחירתו של ראש עירייה חדש. סיעות הימין פנו למושל המחוז הבריטי ולנציב העליון בהצבעה שלא יאשר את בחירת שלוש בראש העירייה. רוקח הוצג כמקורב לבריטים ובמי שיגן על האינטרסים שלהם. לאחר פולמוס סוער בעיר, שלווה בהאשמות משני הצדדים, הודיע מושל המחוז לרוקח כי הנציב העליון החליט למנותו לראש עירייה. המינוי מלמעלה על-ידי הבריטים, תרף החלטה דמוקרטית שנתקבלה כמועצת העיר, עורר עליו התקפות חריפות. הגוש האורחי הואשם בכנידה כיישוק היהודי בשפנה אל הנציב העליון וכיקש את

מוזמנות עם ראשי הערים הגדולות ועם התעשיינים, ושדל אותם לשתף פעולה בכביצוע תכנית הפיתוח שלו. השפעתו עליהם לא הייתה מבוטלת. ללא הסכמה לעמדתו וללא תמיכה של היישוב על חוגיו השונים, לא יכול היה כן-גוריון לממש את תכניתו. אך הוא לא הרים ידיים, ויצא להזיף את ההתנגדות שקמה מולו. כדרכו ביקש כן-גוריון לקבוע עובדה במהירות: להעביר בהנהלת הסוכנות ובוועד הפועל הציוני המצומצם החלטה נגד שיתוף פעולה עם הארץ, ואחר-כך להציג את הדבר בפני הגופים הכלכליים השונים ולהעמידם בפני עובדה מוגמרת. אולם למהלך זה התנגדו חברי הנהלת הסוכנות, וכלית ברירה הסכים כן-גוריון להקדים את הדיון עם נציגי החוגים השונים ולקיימו לפני שיבטח הוועד הפועל הציוני.⁸

כצפוי היה הדיון רווי מתחים. לישיבה המיוחדת של הנהלת הסוכנות הזמנו נציגי הוועד הלאומי, נציגי התאחדות האיכרים, ראשי הערים - ישראל רוקח מתל-אביב, יוסף ספיד מפתח-תקוה, ודניאל אוסטר, סגן ראש עיריית ירושלים; דוד צבי פנקס - מראשי תנועת המזרחי, שביזו כחבר מועצת תל-אביב ומנהל בנק המזרחי; אריה שנקר - נשיא התאחדות כעלי התעשייה; אנשי פיננסים - ויגפריד הופין ואהרן ברט, ונציגי הסתדרות העובדים וחברי מפלגתו של כן-גוריון - דוד רמז, לוי שקולניק (אשכול), גולדה מאירסון (מאיר), דוד הכהן ואחרים.

ענפי התעסקקה שבהם ניכר חלקו של המזן ההסתדרותי זכו לשגשוג בתקופת המלחמה. ההתיישבות החקלאית בקיבוצים ובמושבים נהנתה מביקוש מוגבר לתוצרתה, והגידול המרשים שהיה בענף הקלנות והבניין - העבודה הרבה בכיזורים, סלילת כבישים ובניית שדות תעופה ברחבי המזרח-התיכון - הביא לשגשוגן של החברות הקבלניות הגדולות, ובראשן "סולל כונה". התפתחות זו חזקה את עוצמתו הכלכלית של המגזר ההסתדרותי, השפיעה על יחסי הכוחות ביישוב, ותרמה לחיזוק סמכותם של המוסדות הלאומיים. כן-גוריון קיווה כי יוכל להסתייע בהם כדי להעביר את תביעתו. את ההתנגדות התקיפה ביותר שקמה נגדו הרימו ראשי הערים. ראשי הגדולות - תל-אביב, פתח-תקוה וירושלים - היו אנשי הגוש האורחי, נציגי מחנה הימין - היריב של תנועת העבודה; כמו כן הם האמינו כי יוכלו להם אם לא ישתפו פעולה עם השלטון הבריטי, כתביעתו של כן-גוריון.

מתנגד חקיף לכן-גוריון היה ישראל רוקח, ראש עיריית תל-אביב, שהואשם זה מכבר בחוסר נאמנות כלפי המוסדות הלאומיים. מקורה של

התערבותו בענייני העיר העברית הגדולה, ובחתימה תחת המאמץ המתמיד של היישוב להגן על מעמדם העצמאי של היישובים היהודיים. כגילוי דעת שהופץ בעיתונות חירפו ראשי סיעת הפועלים את רוקח על "הפנייה המחפירה של חברי הגוש הימני בעירייה אל השלטונות..." בהחלטה על גינוי אישי לרוקח קבעה מועצת העיר כי "אינה מכירה בו בראש העירייה הנבחר ומכיעה לו אי אמור" (15.11.36). אולם רוקח תפס את רסן השלטון ביד חזקה; תקיף ובעל דעות עצמאיות, היה עתיד לכהן בראש העירייה, עוד שבע-עשרה שנים, עד שנת 1953 שבה צירף אותו כן גוריון לממשלתו כשר הפנים.¹⁰

באווירת הרייכות המתמשכת בין סיעת הפועלים בתל-אביב לבין רוקח, וכיחוד בתכיעה לאי שיתוף פעולה עם הכריטיים, לא היה לכך גוריון סיכוי רב למצוא תמיכה אצל רוקח. ואכן רוקח יצא נגד הצעת כך גוריון. הוא נופף כתבנית פיתוח לתל-אביב, שהכריטיים אישרו רק חודשים אחדים קודם לכן, בשלהי 1942. מול האשמתו של כן גוריון שהכריטיים מתגבלים ליישוב היהודי, הציג רוקח אישור שקיבל ממשל המחוז להכפיל את השטח שתאפשר את הגדלת מספר תושבי העיר שמנו ל-12,605 דונם - תכנית שתאפשר את הגדלת מספר תושבי העיר שמנו באותה עת כ-160,000 נפש - בעוד כ-100,000 תושבים. הוא סיפק כי תכנית הפיתוח של תל-אביב בוללת תקמת נמל עמוק מים, הרחבת תשתית התחבורה, מוסדות כדגאות ומפעלי ספורט. רוקח גם קיווה לקבל אישור לאלוה עירוני בסך חמישה מיליון ליש"ט למימוש התכנית.

בנסיבות אלה לא העלה על דעתו לשבש את יחסיו עם השלטון את התנגדותו הנחרצת לדרישה לאי שיתוף פעולה עם השלטון הבריטי נימק רוקח בכך, שלא זו בלבד שתכנית הפיתוח של הכריטיים אינה גרועה, אלא כל מקורה כיוזמה של היהודים ויש בה סיבויים רבים לפיתוח היישוב היהודי. הוא טען שהצעת כן גוריון מופרכת מיסודה ואין שום אפשרות להציאה לפועל, מאחר שהיישוב כפוף לממשלה ומרותק אליה כאלפי נימים, ותכנית כן גוריון תהיה לריצץ ליישוב ומפעל כבומרנג נגדו ולא נגד הכריטיים. אמר רוקח:

כל הבוח של השלטונות המקומיים מהארגוניזציה, הבחירות, הטלת מס - שזה הדבר היסודי שאנו עומדים עליו, אקספרופיאציה של קרקעות, הקמת מוסדות בריאות, חינוך, מוסדות סוציאליים, כל זה נובע מהממשלה

עצמה. אני, למשל, בתור ראש עירייה גדולה עם תקציב של מיליון, לא אוכל להוציא אלף לירות כלי לפנות לממשלה; כל הכוח שלי נובע מהממשלה ואני לא אוכל לעשות שום פעולה בלי הממשלה. היא תובל לפרק אותנו על נקלה, היא תובל בעצמה לגבות מסים והתושבים ישלמו אותם, אם נבריו על אי קואופרציה עמם כשטח הפיתוח. אותם הפקידים הגבוהים שאינם ידידים לנו, איני חושב שזה הארס, כל אחד מביר מעבודתו מי הם - הם לא יתפעלו ולא ישבו "שבעה" על הדבר הזה. בסף ייבנס אליהם לא פחות, הם יחבו למשכר שיבוא עלינו ובינתיים ישחמשו בכספים האלה כפי רצונם לפיתוח דברים אחרים, ואנו - תל-אביב, פתחתקוקה, חיפה ואפילו טבריה - נעמוד ונחבה שמישהו אחר יפתח את החולות... ואנו נלך ונותר על סכומים שהיישוב העברי מורים לקופת הממשלה? אנו כשום פנים לא נסכים לדבר הזה.¹¹

הנשוא הכספי היה באוב, הגירעון בעירייה היה לתופעת קבע, ורוקח - כך סיפרו עליו - שמר על הקופה ביד קמוצה ולא סמך אף על עוזריו: "הוא היה חותם על כל המתאה בעצמי".¹² רוקח טען כי תכנית הפיתוח שאושרה על-ידי הכריטיים מבטיחה את גידולה של תל-אביב לעיד בת כ-300,000 תושבים, ולא ניתן היה להגיע להישג זה כשום פנים בלי תמיכת הממשלה. כך גם בנוגע לפתרון שאלת האבטלה המצפה בפתח לאלפי החיילים החוזרים ולכל אלה שהועסקו במשק המלחמתי. לרוקח הייתה הצעה אחרת להפגנת ההתנגדות ולמאבק כ"ספר הלכן": לא להישמע לאותם חוקים מגבילים שב"ספר הלכן" כמו רבישת קרקעות כרחני הארץ והקמת יישובים חדשים. "אני אינני רואה מדוע אי אפשר לקנות קרקעות ולהקים מושבות כלי קושאננט נבלל בערבת בטאבר". מקמתו הייתה, שמתיה ואת טענת בלבית ופוליטית גדולה אם יחליטו על אי שיתוף פעולה עם הממשלה - אדרבה, צעד כזה הוא שיגרם להגשמת "הספר הלכן" מהר יותר, בעוד שפיתוח הארץ ירחיק את הגשמתו.

גם יוסף ספיר, ראש עיריית פתח-תקוה, דחה את הצעת כן גוריון והציג אותה במגוחבת - "אם זוהי הדרך להבריו על תכנית [של הכריטיים] שאומרת דברים פוטיביטיים, אלא שאינה מזכירה את הדברים שאנו

ואת כל הנעיות של החלק היהודי ננית ליהודים".

דוד הכהן, מראשי "סולל כונה" וחבר מועצת העיר חיפה, אף היא עיר מעורבת, נחלץ להגן על כן-גוריון. הוא השיב לאוסטר ולאחרים שהתנגדו לו: "אם מפחדים להילחם בממשלה שהיא נגדנו, מפסידים מראש את המאבק על זכויותינו הצודקות..." ובגד הנימוקים של אנשי המעשה טען: "הממשלה צריכה לנו לא פחות משאנו נזקקים לה... עובדה היא שאנחנו משלמים את החלק הגדול ביותר של המסים, אבל אין חשש להתנגד את עצמו: "עדיין איני מציע שלא נשלם מסים, אבל אין חשש להתנגד לתכנית הבריטית - בוחנו אינו קטן, הוא כוח כביר... גם כעבר, טען הכהן, "היו כאלה שאמרו שאי אפשר להכניס לארץ אפילו עוד חתול, ונוספו אחרי זה 300,000 'חתולים', והם משתתפים במאמץ המלחמתי..." כסיכום - סוד ההצלחה במאבק: "אם נהיה מאוחדים - יש לנו דרך להשפיע"¹⁴.

הזיכורים על איחוד הכוחות וליכודם עוררו את כעסם של התעשיינים, אשר להם היה חשוב ארוך עם תנועת העבודה: התמורות כמשק בימי המלחמה גדמו להתפתחות מגמות אינפלציוניות ואלה דחפו את העובדים לתבוע העלאת שכר עבודה. במקרים רבים נגרמו על רקע זה סכסוכי עבודה חמורים בין המגזר הפועלי לתעשיינים. הסתדרות העובדים עמדה מאחורי הפועלים ועודדה אותם לתבוע העלאת שכר והטבת תנאים. כמפעלים פדצו שכיתות והתעשיינים רגזו על שאף בימי המלחמה, בעיצומה של העבודה הרכה במפעלים, מחכלים הפועלים במאמץ למלא את ההזמנות לצבא. התעשיינים עמדו בדיון ודברים מתמיד עם ההסתדרות. זמן קצר לפני שהופיע בפניהם כן-גוריון עם הצעתו, עמד שמעון בזרזאנו, מראשי התאחדות התעשיינים והבעלים של בית-החרושת "עסיס" - מפעל לריבות ולשימורים, שפעל במלוא הקיטור לספק את הזמנות הבריטית - מול שכיתה שפרצה בבית-החרושת שלו.

הפועלים דרשו **הוספת יוקר-החיים** במכתבם. כן אירע בעשרות מקומות. התעשיינים דרשו להפסיק את השכיתות ולהסכים לבוררות. חוכה. ההסתדרות התנגדה להצעה, והתעשיינים נטרו איבה למנהיגיה. הפולמוס נבע לא רק מחילוקי דעות בין מחנות פוליטיים או מחישוב אינטרסים. רבים חרדו שמא אחרי המלחמה יחול זעזוע כמשק, בעת שייפסקו העבודות עבור הצבא ותיווצר אבטלה המונית ומשבר קשה. התעשיינים חששו שהתנופה הגדולה שניתנה לתעשייה בימי המלחמה

רוצים? להכריז עליה למפרע כעל תכנית אנטי-ציונית, על מנת שלא יוכל להיות שום שיתוף פעולה?" שאל ספיר. הוא לא הבין מה רע בתכנית בריטית הכוללת "ריאורגניזציה של הפרדסנות, של התעשייה, תכנית של רשויות מקומיות וגם תכנית של פתרון שאלת החיילים שיחזרו מהמלחמה לתחיהם". ספיר שאל: "מה מונע אותנו מלהבנים בין תביעותינו גם תביעה של ההיישבות הבנויה לא על 'הספר הלבן' אלא על עלייה, לקבוע את הדבר במסגרת אותה התכנית?" מסקנתו הייתה שאין להילחם על נושא מפוקפק באמצעים מסוכנים. "אני הולך להילחם נגד הממשלה במטרה לגמרי מעורפלת, באותו זמן שאני נלחם בנשק שהוא מכה גם אותי, בנשק שהוא עלול להעמיד [כסכנת] את הכלכלה". מה עוד, שחלק מפקדי הממשלה "מתייחסים באהדה לתעשייה המקומית; וולש, פלצר ועוד. חוץ מזה, היום כל התעשייה כולה היא בידי הממשלה: כל החומר הגולמי, כל הטרנספורט, המכונות... ובלעדיה אי אפשר לנו לעשות כלום".

ספיר טען שאי שיתוף פעולה עם השלטונות אף אינו אפשרי בפועל, שהרי כבוחם של הבריטים להפעיל את תכניתם אף מבלי לכנותה תכנית ה"רקונסטרוקציה". והיישוב לא יוכל לנתק מגע עם כל המערכת המינהלית, פעולה שתוליד למצב פרויקטלי ומגוחך: "האם כוה תתבטא כל התנגדותנו, שלא נשב עם דאגלס האריס ונמשיך לשבת עם ראשי המחזר [הבריטים] ועם הממונים על מחלקה זו או אחרת [בממשל הבריטי]?" סיבמו של ספיר היה - "אם יש צורך כאיון צורה

דמונסטרטיבית נגד הממשלה ו'הספר הלבן', חוששני שזו תהיה דמונסטרציה מפוקפקת מבחינה עקרונית ומבחינת ההוצאה לפועל"¹³.

דניאל אוסטר מירושלים הצטרף לעמיתיו רוקח וספיר. יתד על כן, הוא טען שהבעיה חמורה במיוחד בירושלים, שהיא עיר מעורבת ובה אובלוסיה ערבית גדולה. הוא סיפר כי בעיריית ירושלים מינו הבריטים ועדה לפיתוח העיר, המורכבת מיהודים ומערבים. והוא - דניאל אוסטר - היושב-ראש שלה. הוא פנה אל כן-גוריון ושאל: "האם צריך אני לשבת עם החברים הערבים ולעבד תכנית לפיתוח ירושלים או עלי להסתלק? אוסטר הציג תרחיש לא-ישיתוף פעולה עם הבריטים: "מה יקרה? הערבים יכינו תכנית פיתוח ואז שישים ושלשה אחוזים מתושבי העיר [היהודים] יהיו מחוץ לתכנית, בעוד הם נושאים כשבעים עד שמונים אחוזים מהכנסות העירייה". הוא סיכם את עמדתו: "איננו יכולים להרשות לעצמנו שניתן לממשלה לפתח את החלק הערבי של ירושלים,

תיכלם, ולכן היו מוכנים להיענות להצעת השלטון לחכנו מראש מעבר נכון ממשק מלחמת לימי שלום ולמנוע מפולח כלכלית. נוסף לכך היו להם השגות באשר לדרכי המאבק: התעשיינים טענו, כי על מנת שהצעתו של כרגוריון לא-ישייתוף פעולה עם הבריטים תהיה אפקטיבית - עליה להקיף את כל מגזרי המשק והכלכלה, וצער כזה הוא הרה אסון לגבי היישוב. מצד שני, אי שיתוף פעולה חלקי, רק בנוגע לתכניות הפיתוח - יהא חסר תועלת. אריה שנקר, נשיא התאחדות בעלי התעשייה, הסתייג אף הוא מהפירוש שנתן כרגוריון לחכנית שהתנוה דאגלס האריס: "עברנו על התכניות האלה, ואין אנו יודעים עד כמה תכניות אלה שליליות בשביל התעשייה העברית", אמר שנקר. אך עיקר דבריו היה - שלא ניתן יהיה להתנגד לתכניות אלה עם זאת להמשיך את הפעולות בחרושת ובתעשייה המלחמתית, שרוב המשק היה מגויס אליה ואשר פעלה באותה שעה במלוא עוזה. יחד על כן, שנקר העיד כי חלק ניכר מהפקידות הבריטית מעודד ומסייע לתעשייה היהודית, הפועלת במסגרת המאמץ המלחמתי ותפסת מקום נכבד במערך הכוחות במודרניתה. טענתו העיקרית של שנקר הייתה כי למעשה אי אפשר להוציא לפועל את ההצעה לאי שיתוף פעולה בלי לגזור על כל התעשייה העברית שיתוק מלא, שנוקו וסכנתו ליישוב יהיו גדולים ללא שיעור:

כיום כל התעשייה כולה היא בידי הממשלה, כל החומר הגולמי, כל הטרנספורט, המכונות, הכול בידי הממשלה ובלעדיה אי אפשר לנו לעשות כלום. אינני מתאר לי את העובדה שלא נהיה בקונטקט יומיים בלתי פוסק - ואם אנו עכשיו נבריו על נורקוואפריישן עם מר דאגלס, הם יכולים הכול לסגור בפנינו. כל מחלקות הממשלה - יש להן קשר עם התאחדותנו, עם התאחדות האינג'נירים, עם מכון ז'ור ברוחנות, עם האוניברסיטה - עשוי לענות סכנה שכל המוסדות האלה יצטרפו להפסיק את הקשרים שיש להם והאנשים האלה שהם מסוגלים לעזור לנו יצטרפו להפריד מאיתנו ולעמוד מבחוץ - זוהי הסכנה. אז תהיה להם האפשרות לבצע את פעולות הקונטרסורקציה לגמרי נגדנו.¹⁵

שנקר גם טען שהיישוב יכול למנוע או להחליש את כל המרכיבים הפוגעים שבתכניתו של דאגלס. יחדיו מזו, לדעתו מכוננת התכנית לתקופה רחוקה, "זעד שהיא תגיע לשלב של פעולות מעשיות תעבורנה שנים, וכינתיים אנו יכולים להמשיך לשרת את הצבא, וזה חשוב בשבילנו לפתח את התעשייה הארץ-ישראלית לפי רחמנו אנו".¹⁶ בסיכום דבריו נזקקה אזהרה מפיו של שנקר: היישוב לא יהיה מוכן להשלים עם מדיניות של אי שיתוף פעולה, ויימצאן פדצות שונות לעקוף אותה. במקרה כזה - "אם הינן קוואופריישן יישאר רק כהכרזה בלבד, אזי מצבנו יהיה יותר גרוע".

"הצופם של גנר"

לחזית הרחבה שקמה נגד תביעת כרגוריון לאי שיתוף פעולה עם הבריטים הצטרפו גם זיגפריד הופמן, ועמיתו אהרון ברט, מבכירי אנשי הפיננסים ביישוב. דרומה לקודמיהם שהתנגדו לתביעת כרגוריון, סברו גם הם שבמצביאות עתידה הגישה של אי שיתוף פעולה להיכשל, כי מארג החיים העירוני והמשקי קשור כולו בפעילות הממשל ולא ניתן יהיה לנתקו בפועל. כך באשר לבנייה, להקצאת אדמות, לרשיונות וביזאז בזה, שלגביהם זקוקים למחלקות שונות של השלטון, וכך בנושאים משקיים. הופמן הכי דוגמה מענף הפרדסנות, הכלול בתכנית ההיערכות של האריס לעידן של אחר המלחמה: זו מחייבת קביעת מדיניות שיווק, מציאת מימון וקבלת החלטות נוספות. כך גם בענפי המשק האחרים. הופמן טען כי כדי לשכור את ההתנגדות היהודית עלולה ממשלת המנדט לקבוע באופן חד-משמעי שכל קשר ייעשה באמצעות האריס - ואז יהיו ידיהם כבולות לחלוטין. הופמן דחה ככלתי ריאליה את דרישתו של כך גוריון לאי שיתוף פעולה עם הבריטים, אך קיבל את תביעתו לפתוח במאבק נגד מגמתם להנציח את מדיניות "הספר הלבן": הוא תמך בהצעתו של כרגוריון לערוך תכנית פיתוח של היישוב, שתיעשה על-ידי הסוכנות. נתבעת בנגב המבנות בבנינים הופמן הסבר כי תכנית אפקטיבית ובת-ביצוע במסגרת מאבק בספר הלבן תהיה יעילה לאין שיעור, בעוד שהכרזה על אי שיתוף פעולה היא "כמו הצום של גנדי: שבועיים אפשר לעמוד בו, עוד שבוע - אינני יודע אם היה יכול לעמוד בו. כינון קוואופריישן אחת יכול למות בשעת הצורך; לחיות כינון קוואופריישן אין אחת יכול".¹⁶

הופמן הזהיר את כרגוריון שלא יזלזל כמתנגדיו: החוגים ביישוב

המסרכים להיענות להחלטת הסוכנות, אם זו תיקבע כפי שהציע כך גוריון, עלולים ליצור מציאות שבה ההסתדרות הציונית תמצא את עצמה מבודדת ומנותקת מחוגים חזקים ביישוב דווקא בשלב קובע של המאבק בשלטון המנדט. הפיין פנה אל בן-גוריון וקרא לו לחזור בו מהצעתו בטרם ייכשל: "אני חס, אדוני היושבראש, בתור ציוני קצת ותיק, לעמדה ולפרסטיגיה של ההסתדרות הציונית ושל התנועה". הוא הציע לטוש את הרעיון לאי שיתוף פעולה, ותחתיו - לנהל את המאבק כספר הלבן באמצעות הרגשת "החלק החיוכי" בהצעת בן-גוריון, כהכנת תכנית פיתוח כוללת שתיעשה ביוזמת ההנהלה הציונית.¹⁷ יוליוס סימון, יום בלכלי וראש "החברה הבלבלית לארץ-ישראל", היה חריף מאחרים. הוא סבר שהצעת בן-גוריון אינה הגיונית ואף חסרת אחריות, כי נוקה עלול להיות גדול לאין שיעור, וכמה כמעט כהתאבדות. סימון טרח להביא הוכחות לעמדתו: "בישיבה אחת שהתקיימה זה לא סבר בהשתתפות נציגי הממשלה ובתוכם סיר דאגלס האריס, אמר סיר דאגלס בין שאר דבריו שאין דעתו נוחה מתוצאות עבודת המקירה הקודמת בנוגע למצב ההידוגרפי בנגב, וכי הוא מקווה שיעמוד לרשותו סכום כסף ניכר לעריכת מקירה הידוגרפית מקפת ואינטנסיבית יותר של הנגב. מי מאיתנו אינו מעוניין בשיתוף פעולה עם הממשלה על מנת לדאוג לכך שאותה המקירה ההידוגרפית חזיעשה בהיקף הרחב והאינטנסיבי ביותר שבגדר האפשרות?" לסימון היה נימוק נוסף באמתחתו: "לאחר שביתת הנשק יהיה עלינו לעמוד במצב היכול להיות כואב גרוע יותר מן הקיצונים בערבים, והוא חוסר עבודה. עלינו להימנע ככל האפשר מהקטטרופה הכלכלית הגדולה הזו. רק בתנאי זה נמצא אהן קשבת לדרישותינו לעלייה גדולה לארץ-ישראל. כנגד חוסר עבודה יש רק תרופה אחת, והיא עבודות ציבוריות גדולות בקנה המידה הרחב ביותר..." ויתור על קנינות ממשלתיות גדולות היכולות לממן את התעסקות הנהגת שתידרש, יהא בגדר "פישע כל יתואר", לדברי סימון.

פליקס רוזנבליס (פנחס רוזן), מראשי עלייה חדשה, נלחם שר המשפטים במדינת ישראל - תמך בעמדת הופיין. הוא דחה את דבריו של בן-גוריון, את פרשנותו לחבניות הבריטים, ואת הצעותיו.¹⁸ נימוקו העיקרי היה שאין טעם להחריף בשעה זו את המאבק עם הבריטים, מאחר שהוא "מאמין שהספר הלבן לא יקום ולא יהיה אחר המלחמה". ד"ר וורנר סטנור, חבר הנהלת הסוכנות, נציג הלא-ציונים ומתנגד קבוע לבן-גוריון, הכיע אף הוא התנגדות נחרצת לאי שיתוף פעולה עם הבריטים. סטנור

התנגד לעצם תכניתו של בן-גוריון לעליית מיליונים. הוא תמך ביהודה לייב מאגנס, במרטיין בוכר ובחברי תנועת "האיחוד", שדרשו להגיע לפשרה עם הערבים במטרה למנוע עימות חזיתי עמו. בן-גוריון דחה את נימוקי מתנגדיו מכול וכול. הוא עמד על דעתו כי מגמתם של הבריטים הסנית וכי פנייתם ליישוב לתת את ידו לתכנית הפיתוח של הממשלה נעשתה רק מתוך ידיעה שיקל עליהם לכצע את זממם אם יערימו על היהודים ויניעו אותם לשחרף פעולה בתנכיתם. בהשגת שיתוף פעולה עם הציבור היהודי בארץ, טען בן-גוריון, ישיגו הבריטים שתי מטרות: חיפוי על מדיניותם וקידומה בעת נכונתה אחת.¹⁹ בן-גוריון סחר את טענות מתנגדיו, שמצאו הרבה דברים חיוביים בתכנית הבריטית. הוא טען שהתכנון הבריטי אינו נייטרלי, ומה שמניע אותם אינו טובת היהודים, אלא שיקולים פוליטיים המעדיפים ממילא את הערבים, ובכיוון זה יודרכו המתכננים בערים הגדולות ובל הארץ. לבריטים לא יהיה עניין "לכבד מה הן האפשרויות של 12 מיליון דונם בנגב. בשכילים זה מדבר. וגם כתעשייה - אחרי המלחמה הם ירצו לצמצם את התעשייה היהודית".

ראשי התאחדות בעלי התעשייה התכנסו אף הם לדון בתכנית בן-גוריון לאי שיתוף פעולה עם דאגלס האריס. הם חזרו וטענו שאין כל אפשרות להיענות לתכנית בן-גוריון והביאו מספר דוגמאות:

1. האספקט התעשייתי - את האבספורט יש לפתח, ומעכשיו דרוש לערוך תכניות להחבת התעשייה הקיימת. [נושא זה נתון] בתוך שדה פעולתו של סיר דוגלס. הייתכן לבעלי התעשייה לבלתי ענות לו בשעל הדבר הזה הוא יבוא בדברים איתם?
2. שיכון - עלייה המונית תחייב מפעל שיכון במידה ענקית. סיר דוגלס לא יערוך תכנית כזו. אולם צרכי היישוב הקיימים מחייבים, גם הם, תכנית רחבה מאד של שיכון... האם ייתכן שעמדתנו תהיה, כי על דבר זה מובנים אנו לדבר עם כל פקיד חוץ מסיר דוגלס?
3. פיתוח תל אביב - בולנו שואפים לכך, כי במשך שנים מעטות אחרי המלחמה תהיה תל-אביב לעיר בת חצי מיליון תושבים. הדבר יטיל על תנהלת העיר תפקידים ותקציבים ענקיים... אם מצד הממשלה סיר דוגלס הוא

מייד במקומות אסטרטגיים חשובים בדרום ובצפון; אם לא נחתר לקראת עקבה; אם לא ניאחז על גבול הלבנון; אם לא נבצר ונרחיב את החודשת שלנו; אם לא נבשיר מאות ואלפים בחורים לים, מעכשיו - אז לא תעמודנה לנו התכניות שלנו בשביל העתיד. עדיין המלחמה נמשכת ועדיין נוקקים לתעשייה שלנו ולהקלאות שלנו. ועלינו לצרף ולמוג את צורכי מאמץ המלחמה עם צורכי העתיד ולעשות מעכשיו את הצעדים אשר יגבירו את יכולתנו לקיום התכניות שנעשה לקראת קליטה גדולה.²¹

בן-גוריון חזר והדגיש כי אינו מעוניין בתכנית על הנייר בלבד, אלא כשורה של פעולות שיתחילו לבצען לאלתר כדי להבשיר את הקרקע לימים הבאים, כאשר יגיעו המוני העולים.
אף המתנגדים לאי שיתוף פעולה עם הכריטים ב"תכנית השיקום" שלהם, קיבלו את דעתו של בן-גוריון כי ראוי שהיישוב יזום תכנית פיתוח משלו, שתענה על צרכיו הוא וביחוד על קליטת עלייה גדולה. כך גוריון חתר להגיע להחלטה בועד הפועל הציוני, שתהא מוסכמת על כל

בן-גוריון בתייעצות להקמת הוועדה לחכנון כלכלי, נובמבר 1942

הממונה, או אחד הממונים על העיון בתכנית זו, האם ייתכן כי העיריה תסרב לנהל משא ומתן איתו?
4. הפרדסנות - ...איך לענף הפרדסנות עתיד בלי ארגון חזק... ארגון תכליתי דורש התערבות מרחיקת לכת מצד הממשלה, משא ומתן בנידון זה הוא דבר חיוני, ואין כל אפשרות להטיל על ענף הפרדסנות שימנע ממנו, גם כשמשאזומתן כוה יהיה כולו או חלקו בידי סיר דוגלס.

הם היו מוכנים להבטיח "שלא להשאיר שום מקום להשליה עצמית מצד הממשלה כאילו העם היהודי, והסתדרות הציונית או היישוב השלימו עם הספר הלבן או מוכנים להכיר בו ולהשתתף בהגשתו". אולם עם זאת הודיעו להנהלת הסוכנות על החלטתם: "התאחדות בעלי התעשייה אינה רואה צורך באי שיתוף פעולה, כל עוד לא התברר ולא נקבע על-ידי המוסדות העליונים שמטרת הריקונסטרקציה היא הגשמת הספר הלבני".²⁰

במאמציו להניא את מתנגדיו משיתוף פעולה עם ממשלת המנדט, נוכח בן-גוריון שבמקום התביעה לשלילת תכנית הפיתוח הכריטית יקל עליו ללכד את חוגי הציבור השונים סביב פעולה חיובית - לזיום תכנית פיתוח חלופית שתבוצע על-ידי היהודים, ושתוכיח את כושר הקליטה הגדול של הארץ:

דבר זה מחייב תיכון ציוני: איך לנצל את כל אוצרות המים שבארץ - מי הגשמים ומי הנהרות, מי המעינות ומי התהומות, ואיך להכשיר את כל הקרקעות השוממים להתיישבות. ואיך לסלול דרכים ואיך לבנות חרושת ואיך לנבט באניות לים. אבל תיכון ללא מימוש אינו מספיק. עלינו להתחיל מייד במעשים שיכשירו את ארץ-התכנית הללו. התכונה לקראת הבאות הנדרשת מאיתנו היא בשני דברים: גם במחשבה וגם במעשה - גם עיבוד תכניות לחקלאות ולכיבושים ביבשה וכי לאחזר המלחמה, וגם בהגשמת שורה של מעשים מייד, אשר יכשירו את ביצוע התכנית הללו.

אם לא נרחיב עוד מעכשיו את גבולותינו; אם לא נתכבר

הציע להקים ועדה מפשרת שתפסוק במחלוקות שתעלינה בשאלת גבולות אי שיתוף הפעולה עם ממשלת המנדט. בוועדה זו הובטח לשתף את נציגי המפלגות והגופים השונים. ביחוד עמדו על כך אלה שלא קיבלו את עמדתו הפסקנית של בן-גוריון להימנע מכל שיתוף פעולה עם הבריטים. על מנת להבטיח את עצמו מפני האפשרות שהוועדה הנוספת תנסה "להפוך את הקערה על פיה", קבע בן-גוריון כי החלטותיה תהיינה כפופות לאישור הנהלת הסוכנות. הוא טיפל בוהירות בבחירת נציגי הגופים השונים לוועדה זו, כשאינו מסתיר את דעתו כי "הרוב צריך להיות כזה שהוא נאמן, שלם כלכו עם החלטה [על אי שיתוף פעולה עם הממשלה], ולא לקבלה כגזירה. ואו נוכל להיות בטוחים שהרעיון יבוצע, ופחות עניינים יוכאו להכרעה להנהלת הסוכנות". הצעת החלטה שהובאה בפני הנהלת הסוכנות אושרה בוועד הפועל הציוני.²²

בן-גוריון הכהיר כי הקמת ועדת התכנון משמעותה מדינית לא פחות ממשקית. מטרתו העיקרית הייתה לא להרפות מן המאבק במדיניות הבריטית, ולא להניח ליישוב לשקוט על שמריו. הוא טען שאם מול לחצי הערבים תתייצב התנגדות דצופה ועקשנית של היישוב היהודי יהיה זה קלף המיקוח החזק שלו, שיהווה לחץ על מי שיבוא לקבוע את עתידה הפוליטי של ארץ-ישראל. בידיעות שהודלפו מדיוני ממשלת לונדון בשאלת ארץ-ישראל מצא בן-גוריון תימוכין לעמדתו.

הדיונים בלונדון על עתיד ארץ-ישראל

ככל שהתקרב מועד פקיעתו של המנדט הבריטי בארץ-ישראל, וענני המלחמה גראו מתבהרים, התחדד הוויכוח בלונדון בנושא ארץ-ישראל. ביולי 1943 מינה הקבינט בלונדון ועדה שעליה הוטל לדון במבול הבניות ולהציע הסדר לשאלת ארץ-ישראל. בדיונים שקדמו להקמת הוועדה, בהם השתתפו אנשי הדג המדיני הבכיר בבריטניה, נטתה הרוח לדעת השוללים את העמדה הציונית. עמדתו של צ'רצ'יל הייתה שונה. הוא שלל מלכתחילה את מדיניות "הספר הלבן" והיה מוכן לבחון מחידש את מדיניות ממשלתו בארץ-ישראל. להחלטת הקבינט על הקמת ועדה לשם גיבוש תבנית מדינית חדשה לארץ-ישראל הייתה חשיבות מכרעת בתהליך ההיתנות ממדיניות "הספר הלבן".²³ על מגמה זו העיד גם הרב חברי הוועדה שמונו על-ידי ראש הממשלה. בראשה ישב הרברט מוריסון - שר הפנים, וחבריה היו אוליבר סטאנלי - שר המושבות, ארצ'יבלד

החוגים, כדי לתת גושפנקה רשמית להצעתו וגיבוי לעבודת התכנון - הן כלפי הבריטים והגורמים המדיניים מבחוץ, אשר אליהם כיוונו את המערכה הפוליטית, והן כלפי כל המקטרגים מבית. בן-גוריון ניסח את הצעת החלטה שלו כוהירות, כדי לעקוף את המתנגדים. הנוסח שהוא הציע:

1. הוועד הפועל קובע שתכנית הפיתוח לאחר המלחמה, שהכריזה עליה ממשלת ארץ-ישראל, מיוסדת על הספר הלבן. על הפסקת העלייה היהודית, גזירות הקרקע, קביעת היהודים במיעוט לצמיתות.
2. העלייה וההתיישבות היהודית היו המקור והגורם הראשי לפיתוח החקלאות והחדשת כארץ זו... ולא ייתכן כל פיתוח ממשי בלי המשכת זרם העולים, ההון, העבודה והיוזמה היהודית לארץ... הוועד הפועל חוזר ומכריז שהיישוב היהודי לא ישחוף בעיבוד תכנית הפיתוח (או תבניות אחרות) הכרוכות במדיניות הספר הלבן. היישוב היהודי ימשיך כמו קודם כשיתוף פעולה במאמץ המלחמה לכל סוגיו, כמו כן יעמוד היישוב היהודי גם להבא על זכויותיו לקבל את חלקו הנאות כשירותי המדינה כארץ: חינוך, בריאות, עבודות הממשלה, עודה לחקלאות ולחורשת וכדומה.
3. הוועד הפועל שמע כרצון את הודעת ההנהלה שהיא מעבדת תכניות לבנין הארץ ולפיתוחה לאחר המלחמה, למען קליטת עלייה יהודית דכתי..."

מתשש שפעם נוספת תקום התנגדות להצעתו, וכדי לסבר את אונם של אלה שלא הסכימו לפרשנותו על טיבה ומגמתה של תכנית הפיתוח הבריטית, ולצד שלא חשבו כמנוח שינוי מנתלסת בין עבודת דאגלס האריס לבין מטרות "הספר הלבן" - למען כל אלה הוסיף בן-גוריון סעיף המבטיח הקמת ועדת מייצגת משותפת לוועד הלאומי ולהנהלת הסוכנות, שתפעל ליד הוועדה המדינית, "לדון בכל שאלות אי השיתוף עם תיכון הממשלה. ובמקרה של חילוקי דעות - דעת ההנהלה [הנהלת הסוכנות] תהא מכרעת". בן-גוריון רצה לקדם אפשרות שתפורזנה מחלוקות חדשות לכקרים אשר ישכשו ויעכבו את עבודת התכנון; לכן

סינקלר - שר האוויריה, ליאופולד אמרי - השר לענייני הודו, רוכרט ג' קראנבורן - הלורד שומר החותם, וריצ'רד ק' לאו - סגן שר החוץ. באוקטובר 1943 צורף לוועדה גם הלורד מוין, סגן שר המדינה למורת התיכון.

הרכב זה של חברי הוועדה היה מעודד למדי מנקודת ראותה של התנועה הציונית. רוב חבריה היו ידועים כמתנגדותם ל"ספר הלבן" ושלושה מהם - מוריטון, סינקלר ואמרי, נחשבו אוהדיה של הציונות.²⁴ אף-על-פי שדיוני הוועדה היו אופייניים, נודע להנהגה הציונית על המגמה שנתגבשה בוועדה - לחזור לתכנית החלוקה של ארץ-ישראל. כיוון זה הפיח בבריטון מחדש את להיטותו להקדים ולהשפיע על מהלכי המדיניות הבריטית על-ידי קביעת עובדות בארץ-ישראל. הוא הניח שאחד השיקולים כבדי המשקל בהתוויית גבולות החלוקה העתידית, חתונה מציאותם של קבוצות האוכלוסים באזורי הארץ השונים וגודלן. הוזה אומר, למידת צפיפותה של האוכלוסיה היהודית תהא השפעה מכרעת בקביעת גבולות המדינה כפי שהיה בהצעת החלוקה. דבר זה הניע את בריטון למהר ולפעול במשנה תוקף ונחוצות ככיוון שאותו התווה. מניעת שיתוף פעולה של היישוב עם דאגלס האריס בקידום "תכנית השיקום" הבריטית הייתה בעיני בריטון אבן בוחן חשובה להוכחת נחישות דעתו של היישוב לעמוד בכל כוחו נגד המדיניות הבריטית האנטי-ציונית.

כבר בישיבתה הראשונה של ועדת הקבינט בלונדון (4.8.1943) הציג אמרי תוכיך שניתח את ההתפתחות המדינית בארץ-ישראל משנת 1937, כשהמסר המרכזי בדבריו הייתה המסקנה שאין פתרון לארץ-ישראל וזאת חלוקה. הוועדה הטילה על שר המושבות סטאנלי להגיש הצעה לחלוקת ארץ-ישראל, וסיר דאגלס האריס הזמין לסייע לו.

בעיצומם של דיוני ועדת הקבינט הכריטי הקים בריטון ליד הנהלת הסוכנות ועדה שתפקידה לשמש ועדת יוגוי לתכנית הפיתוח לארץ-ישראל, כשהמטרה להגיש הצעה לחלוקת ארץ-ישראל. תכנית אופרטיבית לעליית מיליוני יהודים וקליטתם בארץ נועדה להיות לא דק תזכורת לקבינט הבריטי על עמדת היהודים. בריטון ביקש ליצור במקביל "עובדות כשטח". החלטת ועדת הקמת נקודות התיישבות חדשות כנגב, בסביבות עזה, תאריזונים ודרומית לאר-שבע.²⁵ בעקבות החלטה זו הקמו שלושה מצפים: בית-אשל - כמזרח, ליד באר-שבע; גבולות - במערב; ורכיבים - מדרום להם.²⁶ להקמת המצפים האלה

נועד תפקיד כפול: לבחון את תגובת הבריטים על התיישבות באזור שנאסר להתיישב בו לפי חוק הקרקעות שפורסם בשנת 1940, וגם לקדם את עבודת התכנון שהגה בריטון - לערוך באותם מצפים מחקרים וניסיונות בקנה מידה נרחב ובתחומים שונים: אקלים, קרקע, מים, שיטוח עיבוד וכדומה, כחלק מתכנון קליטת העלייה הגדולה. מקיץ 1943 הפנה בריטון את עיקר מרצו לוועדת התכנון שתפעל מול "תכנית השיקום" של הבריטים, ותעסוק לא רק בתכנון אלא במאמץ לביצוע אותם חלקים בתכנית שכדי להוציאם לפועל:

נחנך תכניות עלייה ותיישבות דחכות-מידה לקליטת המוני ישראל מכל התפוצות. אבל בתכנית על הנייר בלבד לא נצא ידי חובתנו. עלינו להכשיר מיד במעשים מתאימים את ביצוע התכניות. בהרחבת העלייה והתיישבות - ככהאודת כוחות הגיוס והביטחון - לא ניען לגמר המלחמה. התכונה היעילה לקראת הבאות לא תיחנך בלי הדחבה שיטתית ומבוגת של עמדותינו המשקיות והיישוביות מעבשיו. התיישבות חדשה על הגבולות, על חוף הים ובהריים; הגברת העלייה בכל הזדרכים ובכל האפשרויות; גיוס הנוער להתגוננות ולבניין; הכשרה ימית וציוד ימי; דאגה מיוחדת להגדלת יישובינו בערי המפתח: ירושלים וחופה.²⁷

דברים אלה מיצה בריטון את הנקודות העיקריות והתחופות ביותר בעיניו: עלייה, החיישבות, הכשרה ימית, חינוך היישוב היהודי בירושלים ובחיפה. בנושאים אלה עתיד היה להתרכז בהמשך; כינתיים לא איבד זמן, ולאחר החיישבויות ודיונים קדחתניים נבחרו חברי המועצה שהיו אמורים ללוות את עבודת התכנון הגדולה שיוס. את בחירת חברי ועדת התכנון לקח בריטון על עצמו. בפני ההנהגה הוצגה תכנית

להקמת 243 יישובים חדשים בכל רחבי הארץ תוך תקופה קצרה.²⁸ בחודשי הקיץ והסתיו בשנת 1943 היה בריטון חדור תחושה ששעת החכרעה על הסף. הוא תשש שאם תחומץ השעה בהתמודדות על ארץ-ישראל תהא זו בכייה לדורות. באותה עת הגיעה לשיאה המתוחות בינו לבין ויצמן. בריטון עירער על יכולתו של ויצמן לעמוד בחקיפות מול מדיניות "הספר הלבן" ולהדוף את לחצי הבריטים. הוא ביקש

לפי הנייר
הגעתי ואני חסד אקלמט משה
בצע, לירושלים אנו מיואלסני
אנו ממשיכים לתמוך את
בית המלך -
החלטנו על מדיניות וכוונות
היננו -
שכחתי שיש לנו עניין
גם ופרונוציאלית -
אין נוסף מזה.
לאמרו יאמר אלוהים.
אם יש צורך בזה, י
יולא ע' הוואקסני ה'ז'ר
המכון -

מכתב מצמח לקפון

להמעיט את כוחו של ויצמן ולסלקו מעמדת השפעה על המדיניות הציונית. כאשר נוכח כרגוריו בהתנגדות המהלכו אלה, בתנהלה הציונית וגם בתוך מפלגתו, איים בהתפטרות. הוא היה נחוש בדעתו להתמודד על הגה החנועה הציונית ולקבוע את מהלכיה.²⁹

פרק חמישי

"טרנספר" לארץ-ישראל

"השאלה שאני מצייני לפני המומחים היא: מה לעשות כדי להביא הנה בזמן אחד, עלידי זה שיגייסו אלף אניות בבת אחת, וככל אחת מאלף האניות אלף יהודים עם המון שלהם, ויעבירו אותם למתנה הסגר - מה צריך לעשות בשביל העברתם, כלכלתם והשרשתם במשק, שייצרו את המונוגות, את הבתים, את הדרכים, התקנת הקרקע".¹

עובדיה של דמיון וריאליזם חברו יחד בחשיבתו של כרגוריו. הוא האמין שעשייה להזדמן שעה של חסד, כמו במסורת העממית - השמים יפתחו, ולו לשבריר של שנייה - ותייבם להיות מובנים לקראתה שלא להחמיצה. גם כאשר גוררות "הספר הלבן" חנקו את היישוב - האמין שתיווצר הודמנות להגשמת המטרות, ולמען אותה שעה רצה להתכונן. ואולי נכון יותר לומר שלא התכוון לחכות להזדמנות שתבוא; הוא החליט ליצור אותה.

תכנית בילטמור וההחלטות על ממשל יהודי עצמאי בארץ-ישראל ועלייה המוגנת - נראו רחוקים יותר מאשר אי פעם במציאות של שלהי 1942 ו-1943. להערכתו של הוויטוריו יחודה באואר, "מבחינה מדינית-מעשית הייתה זו תכנית בלתי ריאליית מן הרגע הראשון להיווצרה. ערבה היה ערך אמוציני-לליסמלי, כביטוי רצוננו וכמיהתו של עם מדוכא כיסורים וחפץ חיים".² כרגוריו לא היה איש של רגשות וכמיהות; איפיינה אותו העשייה. אבל באותו נסיבות לא נותר לו מה לעשות. מדיניות "הספר הלבן" נשמרה בקפדנות, שערי הארץ היו נעולים על מסג, אף שמוצא המפעילים שהצליחו להימלט מגיא ההריגה לא זכו לחסד; לא הותר להם להיכנס ארצה. הידיעות על המשמדה השיטתית באירופה העמידו בספק את היעד כולו - האם יישארו מיליוני יהודים על אדמת אירופה? כך גוריו החליט להמשיך בפעולה על אף הכול, גם כאשר נראה היה שאפסה תקווה לשנות את הדברים. הוא קבע יעד: עלייה של שני מיליונים בתוך שמונה-עשר חודשים.

בוועידת פוטסדאם (יולי 1945) שוב דנו בעלות-הברית בנושא הפיצויים מגרמניה, ובפרטי ההסכם ביניהם. אז הוחלט להגיש למעצמות את תביעת הסובנות כדי שזו תיכלל בהסכם ביניהן. כ-20 בספטמבר 1945 הגיש ויצמן בשם הנהלת הסוכנות את התביעה לפיצויים קולקטיביים, על-פי התוכיר שהכין יוסף. תוכיר זה היה עתיד לשמש בסיס להסכם לוקסמבורג - הסכם השילומים של מדינת ישראל עם גרמניה, שהכנסת נתבקשה לאשרו כעבור שש שנים.

פרק שמיני

מהיכן יבוא העולים

זה נראה כמחזה אבסורד: באן ישנו עשרות מומחים כפופים על מפות התכנון לקליטת מיליוני עולים, ושם - בדרכי אירופה העשונות, הובלו אותם מיליונים ברכבות דוהרות אל המשרפות. במהלך שנת 1944 התקדמו צבאות הברית בצעדי ענק: מדיאשית השנה נמשך שחרור הדרגתי של שטחי ברית-המועצות, הצבא האדום התקדם מערבה ובעלות הברית הפציצו את הרייך. אמנם עלה בידי הגרמנים לפלוש להונגריה, אולם בינוי 1944, עם נחיתת בעלות הברית בנורמנדיה ועם התקומות מורחה וצפונה, חל מפנה במלחמה. הגרמנים כותרו והייתה תחושה שהמלחמה עומדת להסתיים. כך גוריון האמין שזו השעה להסתער על המעצמות, לתבוע את פתיחת שערי הארץ לעלייה המונית; עתה, ולא לאחר שתסתיים המלחמה, משום שאז כבר יהיו עסוקים באלפי בעיות אחרות. גם מבחינת העולים-בבוח - שדידי מחנות ההשמדה, הפליטים שהסתחרו והנותרים בקהילות שלא נחתה עליהם עדיין החרב הנאצית - כך גוריון ביקש להעלותם בהקדם, בטרם יימצאו להם פתרונות אחרים.

כך גוריון ביקש את תמיכתה של הנהלת הסוכנות במהלכו. הוא היה זקוק לשיתוף פעולה ולגיבוי בצעדי הבאים, גם מבפנים וגם מבחוץ: בחוץ - במגעים דיפלומטיים עם בריטניה וארצות-הברית; ובתוך הארץ - מול ההקשחה של שלטונות המנדט מצד אחד וההקצנה של מוחותרות מצד שני. הוא האמין שניתן לקדם את התביעה לעלייה המונית, נושא שלגביו הייתה הסכמה ביישוב על חוגיו השונים. כך גוריון ניסה לשכנע את חבריו שבאה שעת הכושר לה ציפו.

הוא טען כי המציאות הפוליטית החדשה בעולם, עם ניצחון בעלות הברית, מומנת תמורה גם במדיניות הבריטית מבחינת יחסה לערבים, ושערי הארץ עשויים להיפתח הודות לגורמים פוליטיים ופסיכולוגיים:

במשור הפוליטי - בזכות הגיצחון שנחלו בריבניה ובני בריתה, היא לא תחשוש עוד מן הערבים כמו ערב המלחמה, כיחוד "שיצאה בניצחון בלי עזרת הערבים". זה יטה את הכף לטובת היישוב. והגורם הפסיכולוגי "גורם שעדיין איננו פועל אבל אחרי המלחמה יהיה לו משקל רב... תגלה כל האסון שקרה לעם היהודי בהיקפו הגדול, אם התנועה הציונית תרע להביא אותו לידי גילוי מלא לפני אנגליה ואמריקה - לדעתי זה יהיה גורם כביר להחדרת הדעות הציוניות... עדיין אין אנו מסוגלים עבשיו להעריך אותה, עובדה זו היא השמדת שישה מיליונים יהודים".¹

בדגוריון ביקש שהסוכנות תקבל לאלתר שלוש החלטות: א. לתבוע עלייה מיידית של מיליון יהודים; ב. שליטה יהודית על העלייה ועל קביעת היקפה; ג. "לכונן את ארץ-ישראל כמדינה יהודית, במשך זמן קצר, חודשים אחדים". בדגוריון הציע להביא עלייה של מיליון איש כחוך חודשיים. הגהלת הסוכנות הוכחה כתדהמה למשמע הדברים.

מניין יבוא המיליון?

מניין יבוא המוני העולים וכיצד יבאו אותם תוך חודשיים לארץ ישראל? לכך דגוריון היה הסבר: "אני מקווה שעם השמדת שישה המיליונים יהיה גודל המיליון שנשאר בהונגריה יותר טוב (?) וכתורת גורמים [יהודים שהתחזו לגוצרים כדי להינצל] יישארו מאות אלפים יהודים באירופה, שיהיו קנדיטים ראשונים לבתי תמחוי של אמריקה. אני אומר: לפתוח להם בית תמחוי בארץ-ישראל, להביא אותם לארץ ולחזין אותם פה, כל הפליטים היהודים שיישארו באירופה - לא בעל כורחם, מי שלא ירצה לא יעלה, אבל שיתנו לעם היהודי זכות פוליטית ואמצעים להעביר אותם מייד". שאלת נכונותם של שרידי השואה לעלות לארץ-ישראל שכה ועלתה עוד פעמים אחדות בהמשך הזיונים.

כדגוריון עמל לשבוע את חברי הנהלת הסוכנות כי ממדי העלייה נגזם הזמן הם נגדבלנים העולים הדברים האלה היישוב לרוב ועליו הכרעה דמוקרטית יושג בארץ שלטון יהודי, גורם הזמן גורלי - כדי שלערבים לא תהא שהות לצאת נגד המהלך הזה: יש למנוע מהערבים לארגן מהומות העללות להרתיע את המעצמות. "אחרי המעשה לא יהיה פוצה פה... לבררין, אין לחשוש מלחצים של הערבים על המעצמות: אף פעם לא היו ארצות ערב משוללות עצמאות מדינית כמו עכשיו, אף פעם לא יהיה שלטון כלכלי ופוליטי בידי אנגליה ואמריקה כמו עכשיו. כל

קיומם של 16 המיליונים של ארצות המזרח-התיכון נמצאים בידי המשרדים בלונדון ובוושינגטון - מזון, כלים, צמיגים, הבול בידיהם, אף פעם לא הייתה תלות כזאת מלאה, אינטגרלית, טוטלית כזאת כאנגליה ובאמריקה - לאחר שיעבירו את מיליון היהודים - העניין הערבי נגמר".

כדגוריון ניסה לשכנעם שכל עתידה של ארץ-ישראל תלוי רק כדבר אחד - בהכאת מיליון עולים, ומייד; ללא כל התמהמהות. רוב חברי הנהלת הסוכנות התנגדו לרעיון של עליית מיליון בתוך זמן קצר. אחרים סברו שהיהודים עצמם, אפילו פליטי השואה, לא ימהרו לעלות אלא יעדיפו לחכות לוויזות לאמריקה. בנימוק זה נאחז יוסף כדי לחזק את עמדת כך דגוריון: למהר להביא את כל הפליטים, בטרם יתעשתו: "אם חושבים על עתיד העם והארץ מוכרחים לקחת דבר זה בחשבון, שכל עוד הלחץ על יהדות אירופה הוא גדול, אנו צריכים לנצל את המומנט הזה ולהביאם לארץ-ישראל".

עם זאת, הזהיר יוסף שאין להיסחף יותר מדי:

כדגוריון הזכיר באן, שאת המיליון צריכים להעלות במשך חודשיים. אני חושב כי אסור להגיד זאת, מפני שאם אתה אומד "שנה", שכל בריא של בן אדם פשוט יכול לחפוס זאת, אם אתה אומד "חודשיים" - שכל פשוט לא יוכל לתפוס זאת. הבאת ארגומנט שבבאות חברית העבירו מיליונים. זה נכון, במשך שבוע ימים העבירו רבע מיליון חיילים מאנגליה לצרפת, אבל לשם כך השתמשו ב-7,000 אניות, כחלק הארי של הצי שלהם. זה לא דיאלי לחשוב שיתנו לנו כל זה. [כדגוריון: "באמריקה כסף המלחמה תהיינה מאות אניות שתרקבנה בנמלים."] באופן פיסני לא נוכל להוריד אותם בחוף חיפה ותל-אביב. פירושו של דבר 35 אלף איש ליום. אין לך אוטובוסים להריק את חיפה מהם ביום..."

כמות או איכות: הרכב העלייה ושרתוק העלה היבט נוסף של עלייה המונית - הרבה של העלייה:

ש שאלה גדולה שעומדת לפנינו לא רק של כמות אלא של איכות. מה זאת אומרת להעלות בבת אחת מאות אלפים יהודים מהמזרח לארץ-ישראל, כמו שהם, לא כמו שהייתי רוצה שיהיו פעם, לאחר חינוך ותרבות. שאלה זו מתעוררת עכשיו גם לגבי מסקנה שלילית שהיא כדי להעלות מהם פחות. לבוא לאיו מסקנה שלילית שהיא כדי להעלות מהם פחות. חס ותלילה אלא כדי לבוא למסקנה חיובית אחת: אנו מוכרחים לגשת אחרת לשאלת יהדות אמריקה. אנו מוכרחים לגייס רורבואר זה לתביעת עלייה ולעלייה ממש. זו שאלה גדולה מאוד. באופן פרינציפיוני תמיד הלבו בדרך שליחים לאמריקה, ושליחיו באמריקה תמיד הלבו בדרך זו, אכל למעשה הממדים של הפעולה הם באין ובאפס לגבי גדל הבעיה מכל הבחינות: מבחינה מדינית, מבחינה מעשית; מבחינת הצרכים הממשיים שלנו בארץ-ישראל במובן האיכותי והכמותי אנו מוכרחים להעמיד בכל היקפה את שאלת העלייה מאמריקה.

התביעה לעודד "עלייה איכותית" מארצות המערב, הייתה עתידה לשוב ולעלות לאחר זמן, בשנים הראשונות למדינה, בעת שבאה העלייה הגדולה של שרידי השואה מאירופה ושל קהילות ישראל מארצות המזרח.

המקורות לעלייה

נוכח הידיעות על היקף השואה באירופה נראה הרעיון לעלייתם של המונים חסר שחר. ברגוריון היה מוטד, היו ימים שביטחוננו העצמי אבד. הוא זימן אליו מומחים לסטטיסטיקה כדי לבחון את שיעור גדולה של האוכלוסייה בארץ ואת מידות הפער בין היישוב היהודי לאוכלוסייה הערבית בארץ. בדיונים ארוכים שניהל ברגוריון עם פרופ' הוברטו בקי ועם ט' ברמן, לא נמצאו לו נתונים מעודדים. לפי חישוביהם היה צפוי שעקב הירידה ברמת הילודה של היהודים, יפחת מספרם במשך רור בעשרה אחוזים, אם לא יביאו את העלייה. משמעות הדבר שפחות מחצי

מיליון יהודים יעמדו בארץ-ישראל מול אוכלוסייה ערבית גדולה, שלפי רמת הילודה שלה תגיע כעבור דור ל-2.5 מיליון נפש - פי תמישה ויותר מן היישוב היהודי. ברגוריון ניסה למצוא דרכים לעידוד הילודה בקרב היהודים. אפילו הועלתה הצעה להקים בסובנות וליד הוועד הלאומי מחלקה מיוחדת שתטפל בנושא עידוד הילודה. ברגוריון הציע לשתף בפעולה גם את הוועד הפועל של ההסתדרות.³

בראיתו המפוכחת ידע ברגוריון שבדרך זו לא תבוא התשועה ליישוב. הוא חזר ופנה לסוציולוגים ולסטטיסטיקאים שיספקו לו כדחפות נתונים על מספרי היהודים בתפוצות השונות. ד"חות מפורטים הגיעו אליו על היקפם המספרי, הרכבם החברתי, רמת השכלתם, סוגי תעסוקתם ופוטנים נוספים. נתונים אלה כללו את כל ארצות אירופה, את ארצות המערב ואת ארצות האסלאם. הם מסרו נתונים גם על ממדי השואה באירופה, ומספר הפליטים ששרדו שם.

ברגוריון ביקש למצות את כל הפוטנציאל הקיים לעלייה מכל ארץ אפשרית. נוכח היקף המשמדה באירופה, הגיע למסקנה כי כתכניתו על עליית המיליונים צריך לחול שינוי, לא במספר אלא מבחינת ארצות המוצא של עולים. להגביר את העלייה מארצות האסלאם.⁴

בסוף 1944 חזר ברגוריון וביקש לקבל עזבון נוסף של מספר היהודים שנותרו בעולם. לפי ד"ח שקיבל הושמדו עד אז באירופה בארבעה מיליון וחצי יהודים. ברוסיה נשארו למעלה ממיליון, ובין הנותרים באירופה היו הקהילות הגדולות ביותר: ברומניה - 300,000 נפש, בהונגריה - 250,000, והרחק אחריהם - בולגריה, ובה 45,000 נפש. נוסף להם העריכו כי במחנות עבודה נותרו עוד כ-200,000 יהודים.⁵

עלייה מארצות המזרח

כל שהלכה והתבררה העובדה של הכחדת היהודים באירופה, חזרו לדון באפשרויות העלייה מארצות אחרות. המבט התמקד ביהודי ארצות האסלאם. תשומת הלב לארצות אלה הופנתה עוד קודם לכן, בקיץ 1941, כשנדע על הפרעות ביהודי עירק. אז הוחלט להגביר את הפעילות הציונית שם ולארגן את עלייתם של צעירים. בחודף 1942 יצאו לעירק אנשי ה"מוסד" - שאול אביגור, אנצו סירני, שמיהו גוטמן ואחרים, ונערכו בארץ קורסים להכשרת שליחים שיצאו לפעולה בארצות המזרח-התיכון. במרס 1943 נערך קורס לשליחים שנועדו לצאת לפון אפריקה.

30.7.45 - 30.7.45	3,275	3,000	800	440	365
31.7.45 - 31.7.45	120	135	105	340	270
1.8.45 - 1.8.45	180	163	115	70	70
2.8.45 - 2.8.45	54	50	20	19	31
3.8.45 - 3.8.45	166	120	40	20	15
4.8.45 - 4.8.45	25	43	26	20	15
5.8.45 - 5.8.45	250	300	45	12	3
6.8.45 - 6.8.45	250	200	50	25	25
7.8.45 - 7.8.45	150	150	150	150	150
8.8.45 - 8.8.45	150	150	150	150	150
9.8.45 - 9.8.45	150	150	150	150	150
10.8.45 - 10.8.45	150	150	150	150	150
11.8.45 - 11.8.45	150	150	150	150	150
12.8.45 - 12.8.45	150	150	150	150	150
13.8.45 - 13.8.45	150	150	150	150	150
14.8.45 - 14.8.45	150	150	150	150	150
15.8.45 - 15.8.45	150	150	150	150	150
16.8.45 - 16.8.45	150	150	150	150	150
17.8.45 - 17.8.45	150	150	150	150	150
18.8.45 - 18.8.45	150	150	150	150	150
19.8.45 - 19.8.45	150	150	150	150	150
20.8.45 - 20.8.45	150	150	150	150	150
21.8.45 - 21.8.45	150	150	150	150	150
22.8.45 - 22.8.45	150	150	150	150	150
23.8.45 - 23.8.45	150	150	150	150	150
24.8.45 - 24.8.45	150	150	150	150	150
25.8.45 - 25.8.45	150	150	150	150	150
26.8.45 - 26.8.45	150	150	150	150	150
27.8.45 - 27.8.45	150	150	150	150	150
28.8.45 - 28.8.45	150	150	150	150	150
29.8.45 - 29.8.45	150	150	150	150	150
30.8.45 - 30.8.45	150	150	150	150	150
31.8.45 - 31.8.45	150	150	150	150	150

משגרת-התנופה קיבל גושא זה במפגש של בני היישוב עם יהדות המזרח. החיילים היהודים שהתגייסו לצבא הבריטי הגיעו בימי המלחמה לארצות המזרח ולצפון אפריקה ונפגשו פנים אל פנים עם הקהילות באותן ארצות. מלכדם באו לשם מאות אנשים מהארץ לביצוע עבודות עבוד הצבא הבריטי, ביחוד במסגרת "סולל בונה" במסגרות היישוב. ביחוד במפא"י, דנו בהגברת הפעילות בארצות המזרח. אליהן דובקו ראש מחלקת העלייה כסוכנות, הציג במרבו מפא"י את מפת הפורדה היהודית בארצות המזרח ואת המספר המשוער של אוכלוסייהם ביולי 1943. המספר הכולל נאמד בשלושת רבעי מיליון נפש. דובקין הסביר את חיוניותה של הבאת עלייה גדולה משם: רבים מיהודי אירופה ייבדו בשואה, ויהודי רוסיה סגורים על ברית, "משום כך עלה ערבם הנמותי של שלושת רבעי מיליון יהודים אלה לדרגת פקטור מדיני רב ערך במסגרת היהדות העולמית". וכן: ניתן לטפל בעליית יהודי המזרח ללא דיחוי, שלא ככאירופה הנתונה בסערת קרבות, וגם העברתם לארץ קלה יותר.

דובקין לא יזלזל בהיקף הכעיות והקשיים הצפויים בארגון העלייה מארצות המזרח, שהעיקריים בהם לדבריו: חוסר מוטיבציה לעלייה הנובע מניכור לתנועה הציונית, וזרות תרבותית בין היישוב הציוני בארץ לאותן גלויות. הוא העריך כי ההטרוגניות המאפיינת את היהודים בארצות המזרח מחייבת פעולה ממושבת להחדרת הרעיון הציוני כשכבת העממיות הרחבות, שתשפיע על הנעת ההמונים לעלייה. על אף קשיים אלה, האיץ דובקין בחבריו לזרז את הפעולה, כהודירו מפני הסכנות המרחפות על ראשם של יהודי המזרח, שאף הם עצמם אינם ערים להן. מסקנתו הייתה ש"התפקיד הראשון העומד לפנינו הוא להציל את היהדות הזאת, שהגיע הזמן להסתער על היהדות הזאת למען כיבושה הציוני". דברים אלה לא היו יחידים ולא יוצאי דופן באותם ימים כהערכת העתודה לעלייה. הם היו מקובלים גם כן בגורריו:

במדיניותנו הציונית נתבעת עשיו תשומת לב מיוחדת לקיבוצים היהודיים בארצות ערב. אם יש גלויות שעלינו לחסל אותן כדחיות הנמצה ביותר עליידי העברת היהודים שבנו למולדת - הרי אלו הן גלויות ערב: תימן, עירק, סוריה, מצרים וצפון אפריקה, לרבות יהדות פרס ותורכיה. מה שעובר עכשיו על יהדות אירופה מחייב חרדה מיוחדת לגורל הגלויות במזרח-התיכון. קיבוצים יהודיים

אלה הם בני תערוכת של הציונות. מה שאירע לאשרים בעירק לפני עשר שנים עלול לקרוח ביתר אכזריות ר"עקביות" ליהודי עירק, כשעה של מתוחות פוליטיות בארץ. רק עיוור לא יראה את ה"מנא תקל ופרסין" שעל הקיר. תושבי בגדד הערבים עושים בגלוי הכנות לטבח. גם במצרים מחריף מצב היהודים. השנאה לזרים בכלל וליהודים בפרט מתגברת והולכת. ענות יהדות תימן היא מן המפורסמות; עכשיו נהרסת גם יהדות תורכיה תוך ניסול שיטת של המיעוטים בתורכיה. בארצות ערב יש גם סכנה מדינית: שליטי הארצות האלה מנסים לחוץ על נתיניהם היהודים שיתנו יד למלחמה כציונות. ועלינו לדאוג לכך שבמקום גורם אנטי-ציוני, יהיו יהודי ארצות אלו למנוף ציוני - לשליחי העם היהודי בקרב העולם הערבי, כל עוד הם בגולה הערבית. אולם עלינו לקצר שהייה זאת. תכונתו הראשית לקראת הכמות היא העלייה. ודרכי העלייה מאירופה עכשיו אבולות. הימים סגורים ומסוגרים, ויש רק ארצות אחדות המחוברות ביבשה לארץ-ישראל - אלו הן הארצות השכנות. כל השיקולים האלה מחייבים דאגה ופעולה מיוחדת להעברתם המהירה של יהודי ערב לארץ. זהו סימן של כישלון רב לציונות שעדיין לא חיסלנו את גלות תימן. אם לא נחסל גלות עירק בדרך ציונית - יש סכנה שהיא תחוסל בדרך היטלדאית.⁸

לגבי הפוטנציאל לעלייה מארצות האסלאם סיכם כן גוריון את הנתונים שדרכו אצלו: "בארצות האלה יש כ-800 אלף יהודים. בארצות המזרח-התיכון קרוב ל-400 אלף. המספר אינו קבוע וישנן שונות יחסית מספרים של רופין, של ששון, שלנו ושל צדריקין. אבל זה בקירוב 400,000; בעירק, פרס, תימן, סוריה, מצרים. במרוקו הצרפתית, אלג'יר, תוניס, מרוקו הספרדית - עוד כ-350 אלף. הסכנה ליהודים אלה גדולה מאוד..." אף שהיו פה ושם דיונים על בעיית היהודים בארצות המזרח, מיקוד תשומת הלב לפוטנציאל העלייה מארצות האסלאם החל רק מאמצע שנת 1944, כאשר נודע על ממדי השואה באירופה.

הדימוי של יהודי המזרח
 המידע על היהודים בארצות האסלאם התבסס רובו על התרשמויות של שליחים מהארץ - אנשי ה"מגסד", אנשי "סול בונה" ואחרים, שדיווחו על הנעשה בקהילות היהודיות. אנצו סירני, מאנשי ה"מוסד" - שהתפרסם לאחר זמן בצניחתו לאזור הכיבוש הנאצי בצפון איטליה, שם נהרג - דיווח להנהלת הסוכנות באפריל 1943 על רשמיו מיהדות עירק לאחר ששהה שם כשנה. התמונה שצייר הייתה קודרת: "לו הייתי צריך לציין במלה אחת את האופי של יהודים אלה הייתי אומר, שזוהי יהדות מגותקת ומאוכזרת... אנו עדים למין התנוללות שלא ראיתי דוגמתה בחיי - התנוללות לתרבות פרימיטיבית, זוהי התנוללות שבטוטילטריות שלה קשה למצוא לה דוגמה, וביחד עם זה מצויה שגאה לכל דבר ערבי. הם מתנוללים עם הערבים ובזים להם..." סירני מתח ביקורת קשה על רמת החינוך היהודי, על האיסור החמור של השלטונות ללמד היסטוריה יהודית, עברית ואפילו תנ"ך. הוא טען שגם "הרגש הדתי הוא רגש הלש מאוד, לא רציני, אין למדנות". סירני העריך את מספר היהודים בעירק, כולל היהודים הכורדים, כ-140 עד 150 אלף נפש; מהם כמאה אלף בכגד - כשליש מכל תושבי העיר, ולחם השפעה רבה על ציונות: "העיר היא עיר יהודית. בראש השנה, כיום הכיפורים ונפורים - הכול סגור. הבנקים סגורים, בתי המסחר סגורים. כשבת - הכול סגור". אולם בצד החותם שהם מטביעים על העיר, תיאר את האפליה הקשה של הערבים כלפיהם: "פעם תפסו היהודים עמדות חשובות בפקידות, כיום נתקן מהן... בדרך כלל המיעוטים נחלקים בעירק באיטיות מכל מקום... את מקומם תופסים הערבים. בבתי-הספר יש נומרוס קלאוזוס, בבית-הספר הגבוה למשפטים או לרפואה מקבלים יהודים במספר מוגבל..."⁹

סירני תיאר גם את ההווי של המשפחה היהודית בעירק, את ההפרדה בין גברים לנשים ואת מעמדם הנחות של הנשים. הוא סיפר על החתך האקציוני - מעט בעלי מלאכה, הרבה פקידים ובעלי תנויות, ביניהם סוחרים עשירים מאוד: "אצל היהודים אין בכלל פועלים, מלבד היהודים הכורדים, ביניהם אפשר למצוא גם פועלים תקלאים". סירני הביא תמונה מגוונת ממקומות שונים בעירק. הוא שיבח את היהודים הכורדים, שהם אנשי עבודה ודוברים עברית; "הדבר היחיד שיש לעשות כשכילים - הוא להשיג רשיון יציאה". הוא דיווח על ניסיונות השליחים מארץ-ישראל ללמד עברית ולארגן את הצעידים במסגרת תנועה ציונית. הפעילות הציונית הייתה אסורה שם כתבולית, ומנהיגי הקהילה הסתייגו ממנה

מחשש שתסכך את הקהילה עם השלטונות. גם שיתוף חכנות היה בעייתי, והיה צורך בחריש עמוק כדי לקרבם לצינורות.¹⁰

בנקובר, שדיווח על דשמיו מטריפולי שאליה הגיע עם החיילים היהודים מארץ-ישראל, סיפר להנהלת הסוכנות על הדלות האיומה, "עניות מגולת שקשה לתאר אותה". אולם יחד עם זאת דובר בהתלהבות על "יהדות טובה" - "קודם כל עניין השפה העברית, אחרי ארץ-ישראל - אני חושב שהעברית נפוצה ביותר בטריפולי. מצמצח נעליים, חנווני, ראש הקהילה, ילדי בית-הספר, שמש בית-הבגסט, העניים בת"ת [תלמוד תורה] - עם כולם דיברתי עברית. מצאתי יהודים שיש בה הכול, מה שיש ליהרות בכלל... אני רוצה שתדעו שכנגנאו, חומס ומסורתא מקריאים כל שבת את העיתונות מהארץ". בנקובר סיפר שהם ניסו לעשות הסכרה לעליית בני הנוער ארצה, אך ההודים אמרו שאינם רוצים לשלוח רק את הילדים, אף הם רוצים לעלות עמהם. בנקובר המליץ שהסוכנות תמהר לשלוח סיוע ליהודים שם - מזון, עזרה רפואית, דופאים ואחרות ומורים.¹¹

לגבי העלייה מארצות המזרח לא הייתה תמימות רעים בהנהלת הסוכנות. רבו המסתייגים מרעיון זה, וב"גוריון ניסה לשכנעם: "היהדות הזאת עומדת בסכנה גם של השמדה וגם של ניוון אנשי ותרבות". סנטור לא הסכים עמו: הוא טען כי מבחינה טקטית אין זה הזמן לדאוג להבאת יהודי המזרח, גם אם נשקפת סכנה ליהודי עירק. "אנו מדברים ברגע על מתן מעוף פוליטי לעניין שלנו, אז הדבר הכוער, והדבר שלוחץ והדבר שיכול להלהיב את דעת הציבור ואת דעת הקהל של העולם, זה עניין של הצלת יהודי אירופה. אין זה לטובת העניין שלנו, לצרף את הדבר הזה עם שאלת 800 אלף היהודים שגרים בארצות ערב. להוציא את היהודים ממרוקו ואלג'יר - מכך העולם לא יתלהב, אבל לסדר שאלה בוערת של פליטים - כך".¹²

ב-1934 הנהלת הסוכנות חלקו על עמדתו של ב"גוריון בדבר הדחיפות בהכאת היהודים מארצות המזרח. קפלו טען, בדומה לסנטור, שהנימוק העיקרי לעלייה המונית, אותו יש להביא לפני המעצמות, הוא פתרון בעיית הפליטים כאירופה. הבעיה הזאת לוחצת גם עליהם; למעצמות יהיה עניין להסכים לעליית פליטי השואה לארץ-ישראל, מטעם פשוט: הם ירצו להיפטר מאלפי הפליטים שחדרו לארצותיהם - כך כשוויץ, כאנגליה ובצרפת - ולכן יהא סיכוי להצעת פתרון בעלייה המונית לארץ-ישראל. מטעם זה סבר קפלו כי אין להעלות כלל את

ההצעה להעברת יהודי המזרח לארץ - "אני אינני רוצה לסגור את ארץ ישראל בשביל יתר היהודים, אבל הסיסמה של העברת כל יהודי המזרח לארץ-ישראל לא הייתי דוגל בה... דבר זה מעמיד לפנינו בעיות וקשיים כאלה, שאין לי בשבילם אותו מנוף שיש לי בשאלת הפליטים. ברור, במידה שנוכל לארגן אותם - נארגן, אבל אינני מבנים אותם בתוך יסוד הפעולה שלנו, אם כי יתכן שתהיינה ליהודים אלה צרות".¹³

גם יוסף טען שאין לכלול בתכנית העלייה את יהודי המזרח, מאחר שרובם הגדול ממילא לא ירצה לבוא. ואף אלה שיבקשו לעלות יתמרמרו על תבנית העלולה לחשוף אותם בעיני בני ארצם כמי שאינם נאמנים לה: "הם יעשו לך חשבון פשוט, כינתיים עד שאנו עולים, אנו נשארים כאן כארץ ואנו מוכתמים כאנשים שלא רוצים להישאר בעירק ובפרס, ותיכף העירקים והפרסים יתנקמו בנו". יוסף טען שאפשר לנסות ולארגן עולים מהמזרח, אך לא לדבר על כך בגלוי ולא לעשות זאת בממדים גדולים.¹⁴

ב"גוריון לא קיבל הנמקה זו. הטיעון כי היהודים ייחשדו בנאמנות כפולה או כחוסר נאמנות לארצות מגוריהם כבר הועלה כנגד הרצל. "אין מנוס מההדלמה הזאת", קבע ב"גוריון, והייכים לקחת אחריות אף אם צפויה במקרה הקיצוני הסבת נזק ליהודים - "אני רואה אסון ייתר גדול מהצפוי ליהדות עירק, מאשר אם אני מדבר על העלאתם לארץ-ישראל ומצבם יורעי".

משה שפירא הסכים עם עמדת ב"גוריון וטען שיש להביא כל מי שרק אפשר, ובלבד שייאסף המיליון הנשאר. הוא לא הסתיר את המניע לכך: "נדאג לכך שייבנסו מיליון יהודים, מכיוון שאין זה עניין של הברכה להציל, אלא הכרח ליצור רוב עברי בארץ-ישראל, ואין אנו יכולים להצטמצם רק בעליית יהודי מזרח אירופה, או יהודי אירופה בכלל, או יהודי המזרח. אני חושב שנצטרך גם לדאוג לעלייה מהארצות האנגליות-סכסיות, גם הם יצטרפו לעלת לארץ-ישראל". מעבר לשיקול המספרי, הדגיש שפירא, יש להביא את יהודי המזרח במסגרת מפעל הצלה של יהודים במצוקה, מאחר ש"יהודי המזרח עלולים להיות אותם הקרבנות כמו יהודי אירופה, ואנו בארץ-ישראל הייכים לדאוג עכשיו להצלתם המהירה, והם כפוטנציה נמצאים באותו מצב כמו שיהודי פולין נמצאו לפני שהיטלר עלה".¹⁵

108

I	5,750 - 6,000
II	3,400 - 3,500
III	3,500 - 3,600
IV	3,600 - 3,700
V	3,700 - 3,800
VI	3,800 - 3,900
VII	3,900 - 4,000
VIII	4,000 - 4,100
IX	4,100 - 4,200
X	4,200 - 4,300
XI	4,300 - 4,400
XII	4,400 - 4,500
XIII	4,500 - 4,600
XIV	4,600 - 4,700
XV	4,700 - 4,800
XVI	4,800 - 4,900
XVII	4,900 - 5,000
XVIII	5,000 - 5,100
XIX	5,100 - 5,200
XX	5,200 - 5,300
XXI	5,300 - 5,400
XXII	5,400 - 5,500
XXIII	5,500 - 5,600
XXIV	5,600 - 5,700
XXV	5,700 - 5,800
XXVI	5,800 - 5,900
XXVII	5,900 - 6,000

יומן ברגוריון, 30.7.1945

שלוש קבוצות של מועמדים לעלייה

בירור מקורות העלייה והיקפם תפס מקום נכבד בדיוני ועדת התיכון. בפתח התכנית שבאה לברר את אפשרויות הקליטה של מיליון עולים הוצגו שורות נתונים - על מספרי היהודים, על מקומות פירורם בארצות השונות ועל השינויים שחלו בהם במשך המלחמה, כולל ניתוח המבנה הכלכלי והחצפסקותי בקהילות היהודיות שעל עלייתן דובר בתכנית. על סמך נתונים אלה סיבמה ועדת התיכון את הרכבם של מיליון היהודים שיעלו לארץ.

שלוש קבוצות עיקריות של מועמדים נחשבו כעתודה לעלייה: (1) שרידי השואה בארצות הציר - כ-535,000 נפש; (2) פליטי מלחמה בארצות נייטרליות ובבעלות-הברית; העריכו כי מתוכם ירצו לעלות כ-30 אחוז - 247,000 נפש; (3) בארצות האסלאם העריכו את מספר המועמדים כ-20 אחוז מאוכלוסייתם היהודית - 150,000 נפש. סך הכול כמיליון מועמדים לעלייה מיידית. נלקחה בחשבון האפשרות שאם יחברו שהקבוצה הראשונה קטנה יותר, יביאו יותר עולים מהקבוצה השלישית.¹⁶

כחודשים הראשונים של שנת 1945, ככל שהלך וקרבו קץ המלחמה נודעו עוד פרטים על גודל הורכבה של יהדות אירופה - נראו התכניות על עליית מיליונים ריקות מתוכן. נושא זה הטריד את ברגוריון יותר ויותר. הוא לא חל מלעסוק בחישובים על הפוטנציאל לעלייה, שבלעדיו הוצגה כל תכניתו ככלי ריק. חרדתו הלכה וגברה ככל שקרבה שעת ההכרעה על עתיד ארץ-ישראל, ומבחינת ברגוריון - שעת הכושר למימוש התביעות לעלייה גדולה.

במרס 1945 מילא ברגוריון את דפי יומנו בחישובים מחישובים שונים על מספרי היהודים שנתחדו בארצות השונות. בדרכו לאנגליה בסוף יולי 1945, יומן ההפלה באנייה, עסק ברגוריון במשך שעות בבירור הנתונים ובחישוב חסיכונים לעלייה - את התמונה שהצטיירה על-פי הנתונים שואספו בידיו, היאך בצורה סכימטית:

- בעולם קיימים סך הכול 10,408,000 יהודים, עלי-פי
- החלוקה הבאה:
- (1) בארץ-ישראל - 550,000
- (2) יהדות אנגלו-סבסית (לרבות אמריקה הלטינית) - 5,750,000

- (3) מזרח אירופה - כ-3 מיליון (כולל רוסיה - 2 מיליון).
 (4) מערב אירופה (מחוץ לאנגליה) - 253,000.
 (5) יהדות מזרחית (מוסלמית) - 855,000.

מסקנותיו של כן-גוריון היו: "עלינו להעלות בהקדם כל גוש 5, דובר של גוש 4, כל מה שאפשר מגוש 3 וחלוצים מגוש 2"¹⁷.

בשנות המלחמה הראשונות נחשבה אירופה כמקור עיקרי לעלייה הגדולה, שהייתה עשויה להיות חלק ממפעל ההצלה של יהודים מאירופה הנאצית. גם במהלך המלחמה, כשנודע על הכחשת מיליוני יהודים, הוסיף כן-גוריון לדבוק ברעיון העלייה ההמונית, שנודעה להיות המסד למדינה. רעיון זה עמר בראש מעייניו והוא חיפש כל דרך אפשרית למימושה. היזונים הרבים על הדרכה ודמות דיוקנה של העלייה ההמונית, ביטאו את החששות שאצרו במסמרי לבם כל אלה שטיפחו במשך שנים את רעיון העלייה האוונגרדית אליטיסטית. העלייה ההמונית הציבה אתגר גדול, אך היה בה גם סיכון לא מבוטל: "מהעליות הקטנטנות שהיו בזמן האחרון אנו רואים כאילו קשיים זה כרוך, ביחוד אם נביא יהודים מארצות ערב - משפחות גדולות, נוהג חיים אחר. זה דורש הכנת שטאב גדול של אחיות, של מודים". בדבריו אלה רמו כן-גוריון שמעבר לבעיות כלכליות יחידה צורך להתמודד עם שתי בעיות מרכזיות: מצב הכריאות הירוד של העולים - מהגרים ועקורים, חולים ותשושי כוח, ונעדרים השכלה, דימוי שהיה מנוגד לזה של החלוץ - איכר, לוחם ואיש דוח. כך-גוריון היה ער לקשיים אולם נותר תקיף בעתו: "אנו ככל ואת רוצים ליצור אומה יהודית ונצטרך לעבוד כתנאים קטסטרופליים, על זה לא דובר כאן. נעצתם תמכנו לצומצמת בזה". אז לא הייתה שבתה לעסוק בזה. סוגיות אלה שבו ועלו על שולחן הנהלת הסוכנות והממשלה שנים אחדות אחר-כך, עם בוא העלייה ההמונית בשנים הראשונות של המדינה. הם באו לכיטוי ברעיון "מיוזג הגליות" ומדיניות "כור-היתרון".

פרק תשיעי

"חכנית המיליון" במערכה הפוליטית ובתחום המעשה

לחכנית המיליון נועד כאמור תפקיד כפול: כתחום המעשה - להבין חכנית פעולה לקליטת עלייה המונית, וגם במישור הפוליטי - להבטיח את דעת הקהל בעולם ואת ראשי המעצמות לאמץ את העמדה הציונית לקראת ההכרעה בעתידה של ארץ-ישראל. בכל שקרב קץ המלחמה גבר המתח וחלה הסלמה במאבק הפוליטי, ולכיוון זה כוונה עבודתה העיקרית של ועדת החיכוך.

בקץ של שנת 1944 גברה החסיסה גם בעולם הערבי, לקראת ההיערכות להסדרים מדיניים. מצדים ועירק עוררו את הצורך באחדות ערבית. בשורת התייעצויות שקיימו עם מדינות ערביות החלט על פגישה בקהיר בסתיו, במגמה להתארגן להקמת ליגה ערבית. הן התעמדו להעמיד את שאלת ארץ-ישראל במרכז דיוניהן.

הבריטים הוטרדו מן ההתפתחויות במזרח-התיכון. החשש מיוזמות מדיניות של צרפת ומפני ניסיונות הרוסים להגביר את השפעתם באזור, העלו בלונדון עוד יותר את הריגשות לגבי מהלכיו של העולם הערבי. מדיניות הפיוס נראתה בעיני משרד החוץ חיונית להגנה על האינטרסים הבריטיים, ולחיוק השפעתם כאגן הים התיכון. בדיטניה וארצות-הברית, שפיקשו לכתת בממכתם של הערבים, האמינו כי במשאומתן בין הסוכנות היהודית לערבים יופחת המתח סביב בעיית ארץ-ישראל. הנהגת היישוב הייתה ערה להלכי הרוח שהניעו את הדיפלומטיה הבריטית. גורם הזמן נעשה גורלי להכרעת עתידה המדיני של ארץ-ישראל, והסוכנות סירבה לבזבוז על מגעי סרק עם מדינאים שעמדתם הייתה ידועה מראש, והעדיפה לרכז את כוחה במאבק על ארץ-ישראל. בפגישותיו של כן-גוריון עם מדינאים בחוץ-לארץ בסוף שנת 1944 וכמהך שנת 1945, חזר והעלה את חכנית המיליון כמשימה ראשונה

- (3) מזרח אירופה - כ־3 מיליון (כולל רוסיה - 2 מיליון).
 (4) מערב אירופה (מחוץ לאנגליה) - 253,000.
 (5) יהדות מזרחית (מוסלמית) - 855,000.

מסקנותיו של בנגוריון היו: "עלינו להעלות בהקדם כל גוש 5, רובו של גוש 4, כל מה שאפשר מגוש 3 וחלוצים מגוש 2"¹⁷.

כשנות המלחמה הראשונות נחשבה אירופה כמקור עיקרי לעלייה הגדולה, שהייתה עשויה להיות חלק ממפעל ההצלה של יהודים מאירופה הנאצית. גם במהלך המלחמה, כשנודע על החדת מיליוני יהודים, הוסיף בנגוריון לדבוק ברעיון העלייה ההמונית, שנועדה להיות המסד למדינה. רעיון זה עמד בראש מעייניו והוא חיפש כל דרך אפשרית למימושו. הדיונים הרבים על הדרכה ודמות דיוקנה של העלייה ההמונית, ביטאו את החששות שאצרו במסחרי לבם כל אלה שטיפחו במשך שנים את רעיון העלייה האוונגרדית אליטיסטית. העלייה ההמונית הציבה אתגר גדול, אך היה בה גם סיכון לא מבוטל: "מהעליות הקטנטנות שהיו בזמן האחרון אנו רואים באיזה קשיים זה כרוך, ביחוד אם נביא יהודים מארצות ערב - משפחות גדולות, נוהג חיים אחר. זה דורש הכנת שטאב גדול של אחיות, של מורים". בדבריו אלה רמז בנגוריון שמעבר לבעיות כלכליות יהא צורך להתמודד עם שתי בעיות מרכזיות: מצב הבריאות הירוד של העולים - מהגרים ועקורים, חולים ותשושי כוח, ונעורי השכלה, דימוי שהיה מנוגד לזה של החלוץ - איכר, לוחם ואיש רוח. כך גוריון היה ער לקשיים אולם נותר תקיף בדעתו: "אנו בכל זאת רוצים ליצור אומה יהודית ונצטרך לעבוד בתנאים קטסטרופליים, על זה לא נדבר. באן נעצת התיכון לא עוסקת בזה..." או לא הייתה שהוח לעסוק בזה. סוגיות אלה שבו ועלו על שולחן הנהלת הסוכנות הממשלה שנים אחדות אחר-כך, עם בוא העלייה ההמונית בשנים הראשונות של המדינה. הם כאו לכיטוי ברעיון "מיוזג הגליות" ובמדיניות "כור ההיתוך".

פרק השיעי

"תכנית המיליון" במערכה הפוליטית

ובתחום המעשה

לתכנית המיליון נועד כאמור תפקיד כפול: בתחום המעשה - להכין תכנית פעולה לקליטת עלייה המונית, וגם במישור הפוליטי - להכשיר את דעת הקהל בעולם ואת ראשי המעצמות לאמץ את העמדה הציונית לקראת ההכרעה בעתידה של ארץ-ישראל. בכל שקרב קץ המלחמה גבר המתח וחלה הסלמה במאבק הפוליטי, ולכיוון זה כוונה עבודתה העיקרית של ועדת התיכון.

בקץ של שנת 1944 גברה התסיסה גם בעולם הערבי, לקראת ההיערכות להסדרים מדיניים. מצרים ועירק עוררו את הצורך באחדות ערבית. כשורת התייעצויות שקיימו עם מדינות ערביות הוחלט על פגישה בקהיר בסתיו, במגמה להתארגן להקמת ליגה ערבית. הן התעתדו להעמיד את שאלת ארץ-ישראל במרכז דיוניהן.

הבריטים הוטרדו מן ההתפתחויות במזרח-התיכון. החשש מיוזמות מדיניות של צרפת ומפני ניסיונות הרוסים להגביר את השפעתם באזור, העלו כלונדון עוד יותר את הדגשות לגבי מהלכיו של העולם הערבי. מדיניות הפיוס נראתה בעיני משרד החוץ חיונית להגנה על האינטרסים הבריטיים, ולחיוזק השפעתם באגן הים התיכון. בריטניה וארצות-הברית, שביקשו לזכות בתמיכתם של הערבים, האמינו כי במשא-ומתן בין הסוכנות היהודית לערבים יופחת המתח סביב בעיית ארץ-ישראל. הנהגת היישוב הייתה ערה להלכי הרוח שהניעו את הדיפלומטיה הבריטית. גורם הזמן נעשה גורלי להכרעת עתידה המדיני של ארץ-ישראל, והסוכנות סירבה לכזבו על מגעי סרק עם מדינאים שעמדתם הייתה ידועה מראש, והעדיפה לרבו את כוחה במאבק על ארץ-ישראל.

בפגישותיו של בנגוריון עם מדינאים בחוץ-לארץ בסוף שנת 1944 וכמהלך שנת 1945, חזר והעלה את תכנית המיליון כמשימה ראשונה

במעלה ובסדר העדפויות של התנועה הציונית. בביקורו בבלגריה נפגש עם ראש הממשלה שהתעניין לדעת "מה הם סיכויי המדינה העברית". כרגוריון ענה: "אצלנו המדינה היא לא כמו אצלם - אקט פוליטי, אלא תוצאה של עלייה והתיישבות..." (ההדגשה במקור). גם בפגישותיו עם מדינאים בלונדון חזר כרגוריון והעלה את תכנית המליון בנשימה אחת עם הקמת המדינה - "שני הפתדונות והתייחסות פני מנהיגי התנועה הציונית על עמדה זו חזר גם בשיחותיו ובהדצאותיו בפני מנהיגי התנועה הציונית כאנגליה. הוא ניסה לשכנעם "מדוע רק שני פתדונות, ומדוע מייד בשלמות וכיצוע". את המסך שלו על עליית המליון נשא גם לארצות הברית: "במרכז דרישתנו להביא מיליון יהודים ראשון מייד ובזמן קצר, ולשם כך - מדינה, שלטון, עלייה, עזרה כספית" (ההדגשה במקור)

הוויכוח הפנימי

המאבק שבפניו עמדה הסוכנות התבטא לא רק בורה הבינלאומית. הוא התנהל גם בתוך המחנה, בין התנועה הציונית לארגונים לא-ציוניים, בשכל אחד ביקש להחזיק במושכות ולהפיע על הכימה העולמית

ב.5.45 - פתח בלתי נגמר...
 1945 - תכנית המליון...
 1946 - תכנית המליון...
 1947 - תכנית המליון...
 1948 - תכנית המליון...
 1949 - תכנית המליון...
 1950 - תכנית המליון...
 1951 - תכנית המליון...
 1952 - תכנית המליון...
 1953 - תכנית המליון...
 1954 - תכנית המליון...
 1955 - תכנית המליון...
 1956 - תכנית המליון...
 1957 - תכנית המליון...
 1958 - תכנית המליון...
 1959 - תכנית המליון...
 1960 - תכנית המליון...
 1961 - תכנית המליון...
 1962 - תכנית המליון...
 1963 - תכנית המליון...
 1964 - תכנית המליון...
 1965 - תכנית המליון...
 1966 - תכנית המליון...
 1967 - תכנית המליון...
 1968 - תכנית המליון...
 1969 - תכנית המליון...
 1970 - תכנית המליון...
 1971 - תכנית המליון...
 1972 - תכנית המליון...
 1973 - תכנית המליון...
 1974 - תכנית המליון...
 1975 - תכנית המליון...
 1976 - תכנית המליון...
 1977 - תכנית המליון...
 1978 - תכנית המליון...
 1979 - תכנית המליון...
 1980 - תכנית המליון...
 1981 - תכנית המליון...
 1982 - תכנית המליון...
 1983 - תכנית המליון...
 1984 - תכנית המליון...
 1985 - תכנית המליון...
 1986 - תכנית המליון...
 1987 - תכנית המליון...
 1988 - תכנית המליון...
 1989 - תכנית המליון...
 1990 - תכנית המליון...
 1991 - תכנית המליון...
 1992 - תכנית המליון...
 1993 - תכנית המליון...
 1994 - תכנית המליון...
 1995 - תכנית המליון...
 1996 - תכנית המליון...
 1997 - תכנית המליון...
 1998 - תכנית המליון...
 1999 - תכנית המליון...
 2000 - תכנית המליון...

ימן כרגוריון, 6.5.1945

במיצגו של העם היהודי. שוב התעורר הוויכוח סביב השאלה מה צריכה להיות התביעה המרכזית של העם היהודי מן המעצמות, בנאם לקבוע את המפה הפוליטית אחר המלחמה. היו שטענו כי התביעה העיקרית צריכה להיות פתרון בעיית הפליטים; אחרים טבעו להעמיד במרכז את הדרשה למדינה יהודית, או קהילייה יהודית בארץ-ישראל, בדומה לנוסח שהתקבל בוועידת בילטמור (1942); והיו שתבעו להתרכז כהשגת רוב יהודי בארץ-ישראל, הווה אומד פתיחת שערי הארץ לעלייה גדולה. כרגוריון טען ששלושת המושגים זהים בתוכנם: "עלייה גדולה, רוב יהודי, מדינה יהודית - הם מבחינת הדינמיקה הפוליטית מושגים נרדפים... אם מישתו יאמר לנו מדינה יהודית לא תקום, מפני שהערכים מתנגדים לכך, פירוש הדבר רוב יהודי לא יקום, מפני שגם לכך מתנגדים הערכים... ואין שום הבדל בין התנגדות הערכים למדינה יהודית או לרוב יהודי או לעלייה גדולה, אצלם שלוש המושגים האלה מודחים בהחלט". בדיון אלה של כרגוריון, שנאמרו בכינוס הציוני שהתכנס בלונדון בדצמבר 1944, נועדו לשמש תזכורת לארגונים היהודיים הלא-ציוניים, כיהוד בארצות-הברית, לכך שאת דבר העם היהודי בזירה הבינלאומית נישאות התנועה הציונית והנהגת היישוב בארץ-ישראל. בוועידה היהודית העולמית בארצות-הברית, שהתקיימה זמן קצר קודם לכן, הועלתה הקריאה לפתור את בעיית שארית הפליטה על-ידי שיקומה באירופה.

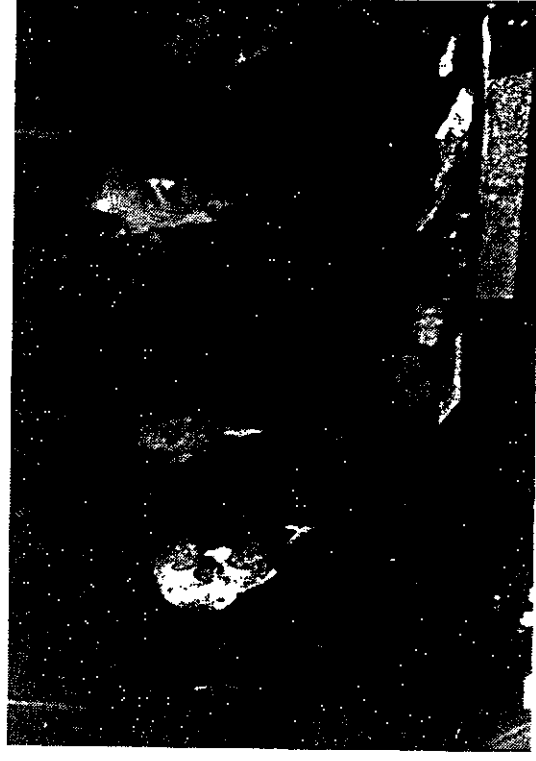
כרגוריון התפלמס עם עמדה זו, והצביע על חוסר התחלת תביעה להחזרת זכויות היהודים בארצות מוצאם: "כשם שלא יחיו אח מיליוני המתים היהודים, כן לא יחזרו ליהודים הנשארים עוד בחיים, את מעמדם הקודם, אפילו לא המעמד הקלוקל שהיה ליהודים לפני המלחמה בארצות אירופה... וגם הממשלה הליברלית ביותר, לא תעז לעקוד אלפים ורבות מכני עמה מדירחיהם, למען שכן את הפליט היהודי הרצה לחזור לביתו". גם את התביעה להעניק חינוך ותרבות יהודיים ליהודים שנישארו באירופה ראה כרגוריון כמופרכת: "אירופה הפכה להיות בית קבוצת אחד למיליוני יהודים, גם השארית המעטה שנשארה פה ושם בארצות אשר כאילו נשתדרדו, צפויה להתנוונות חומדית ורוחנית ללא תקוות, אם לא תינתן לה האפשרות בזמן הקרוב ביותר לעלות לארץ". הוא דרש חד משמעית "לא עלייה - אלא טרנספר, לא איטי - אלא מחיה, לא חלקי - אלא מלא. והתנועה הציונית והמפעל הציוני אינן להם בשעה זו תפקיד אחד אלא זה - להכשיר את היישוב ואת העם היהודי,

וארצות-הברית; עירק, סוריה, עבר הירדן והמחוזות הארצי-ישראליים של שכם וג'נין יהיו מדינה ערבית אחת, ועל כסא מלכותה ישב שליט עבר הירדן האמיר עבדאללה; שאר חלקי ארץ-ישראל יהיו מדינה יהודית שתתאחד עם לבנון למדינה יהודית-נוצרית. מדינה זו תוכל, אם תרצה בכך, להצטרף לפדרציה הערבית הכללית". אותן ידיעות אמרו כי הצעה זו זכתה גם לתמיכתה המלאה של אמריקה. שמועות אלה ואחרות, והערפול שהטילו וושינגטון ולונדון על תכניותיהן לגבי ארץ-ישראל, יחד עם ההכנות לכינוס ועידת היסוד של הא"ם - כל אלה העמיקו את המתחים בארץ-ישראל.

רכים האמינו כי בדומה למה שאירע בסוף מלחמת-העולם הראשונה, גם עתה ייוועדו ראשי המעצמות המנוצחות כדי לדון בהסדרי השלום. ההנהגה הציונית הייתה מעוניינת שבאותו מעמד ידונו גם בעתידה הפוליטי של ארץ-ישראל. ועדת התיכון נתבקשה להכין תזכיר מתאים המחבס על ממצאי עבודת החכנון, ומוכיח את כושר הקליטה של הארץ. תזכיר זה יבקשו להציג בלונדון ובושינגטון כתכנית הרשמית והבלעדית של היישוב לפתרון עתידה של ארץ-ישראל.

התזכירים של ועדת התיכון
 כבר במהלך שנת 1944 ניסחה ועדת התיכון להכין סיכום של עבודתה, שבו ניתן יהיה להשתמש כבוא העת בהסכרת העמדה הציונית. הורוביץ ריכז את הצעות החכנון הרבות שהוגשו על-ידי ועדות המשנה, ואת סיכום הדברים והממצאים הגיש לוועדת התיכון בתזכיר על "כושר הקליטה הכלכלי של הארץ", חיברו שהקיף 426 עמודים ודן בהיבטים השונים של הנושא שעלו על שולחנה של ועדת התיכון. הורוביץ נתבקש לקצר את הדברים, ובמרס 1944 הגיש תזכיר נוסף, בן 264 עמודים.

התזכיר נמסר לעיתונם של חברי הוועדה ונתעבתו בהם. בניגוד לתוכניתם ויכווחים, שהיו מלווים גם בעקיצות אישיות חריפות.⁵ לאחר שנודעו הצעות לתקינים ולשינויים ערך הורוביץ תזכיר נוסף, וכפי שנתבקש - קצר מקודמיו. זה הונח על שולחנה של ועדת התיכון ב-7 באוגוסט 1944: "תכנית להעברת מיליון יהודים לארץ-ישראל", והיקפו 155 עמודים. תזכיר זה לא היה האחרון. במהלך שנת 1945 נדרש ועדת התיכון עוד פעמים אחדות לנושא זה. התזכירים נערכו ושונו לפי הניסוח והמסרים שביקשו להעביר. בהתאם למען שאליו יועד התזכיר, הוחלט

יצימן במושב הועד הפועל הציוני המצומצם, ירושלים 1944;
 י" שפרינצק - י"ד, מ' שרתוק (מאחר)

ואת דעת הקהל בעולם ואת ידידיו בקרב אומות העולם (וישנם כאלה) - ליצור את הכלים והאמצעים הדרושים למען העביר בשעת הכושר הראשונה, לאחר גמר המלחמה, את כל היהודים באירופה ובארצות מצוקה אחרות הרוצים לעלות ארצה - בבת אחת, או בזמן הקצר ביותר.⁴ (ההדגשה במקור)
 בלפי חוץ נועדה הוועדה הציונית להוות לחץ פוליטי ומוסרי על בריטניה וארצות-הברית לקראת ההסדרים שלאחר המלחמה, ולהביא לקבלת התביעות הציוניות על ארץ-ישראל.

עבודת החכנון בשירות המערכה הפוליטית

בראשית 1945 גבר המתח בזירה הבינלאומית לקראת ההיערכות של סוף המלחמה, ובארץ-ישראל חלה הסלמה נוספת: בפברואר נפוצו שמועות על הצעה חדשה לחלוקת ארץ-ישראל, שהממשלה הבריטית הגישה לראשי המדינות הערביות בקהיר. התכנית שבאה ליישב את הסכסוך כמזדווגתי החיכוך הציעה: "הפדרציה הערבית תזכה להכרה מיוחדת של בריטניה

אילו חלקים להדגיש ולהרחיב ועל מה לוותר. דנו במבנה הכללי, על מוקדם ומאוחר; התוכוח ארוכות על כל תג. שאלה שהתלבטו בה הייתה דרך הצגת הדברים - האם להדגיש אח הפוטנציאל להרחבת המשק בארץ-ישראל, בהתבסס על נתונים מניסיון העבר וניתוח מגמות הכללה בעולם, כדי לשכנע אנשי כלכלה ופיננסים בריאליזם של עבודת התכנון הגדולה? אפשרות אחרת הייתה להתמקד בתיאור ביצוע התכנית תוך הצגת "תמונה סופית ומגובשת", מעין תרחיש של התרחבות המשק הארצישראלי, עם לוח זמנים, הכולל את מספר האנשים שיועסקו בענפי המשק השונים עם השלמת קליטת מיליון העולים. הלבטים נבעו מן החשש שיתקלו כיחס ציני ומולול של אנשי כלכלה, העלולים לראות בתכנית חיבור מופקפק של "מגידי עתידות". בהצעתו של הורוביץ נעשתה פשרה בין גמישות וניתוח המגמות בצורת תכנית, אבל במידה מקסימלית של גמישות וניתוח המגמות והתנאים, העושים את התכנית לבת הגשמה. הווננה הייתה להגיש את התוכיר לעיונם של צ'רצ'יל ורווולט.

שאלה נוספת שהתחבטו בה הייתה בדבר אופיו של הדר"ח ומגמתו: האם יהווה מסמך בעל אופי פוליטי, המציג תביעות עקרוניות ומבוסס על הכרה במעמד הסוכנות כגוף ריבוני, או יוצג כתכנית כלכלית בלבד, כדי למנוע הסתככות בשאלות פוליטיות - דבר שעלול לגרום לדחייתו על הסף. בך-גורדיון נעדר באותה שעה מן הארץ, וחברי ועדת התיכון התלבטו הרבה בשאלה זו. הופיין גרס כי "בעולם המודרני אין לך כעיה לכלית שאין לה אופי פוליטי, רק עניין המשטר המדיני נשאר מחוץ למסגרת עבודתה".⁶

מה צריכה להיות רמת הפירוט של התוכיר זו הייתה שאלה נוספת שהתווכחו עליה. מצד אחד רצו הצעה חכנית קצרה, מתומצתת ובהירה, כדי ש"שלושת הגדולים" - סטאלין, רווולט וצ'רצ'יל - יעינו בה בלא להדקק לתיורן מזכיריהם. מצד שני הדגישו כל העת את הצורך במערכת של נתונים-מדיניים-מדיניים-אחרים-האמיתיים-לדברים. ביחוד ביקשו לסבר את אוזנם של כלכלנים וננקאים, שלא יראום כגדר דעינות ערשיליאיים אלא כתביעות ריאליזיות. הועלו הצעות לסיכומים כפולים - האחד עם פירוט נרחב של כל הנתונים, והשני - ציור "מפה" שעליה יסמנו את מקומות ההתיישבות ל-50 עד 60 אלף המתיששים הראשוניים, המבוסס על הסקירות וההצעות של האגרונומים, של המומחים למים ושל יחד המומחים ושייתן תמונה מתמצתת ומלאה של

כל תכנית המיליון. הוצע שיוסף יטפל בניסוח התוכיר כמשפטן, וכינתיים יפעלו להשלים ולדכו את כל חומר התכניות ויציירו בו את אנשי ועדת התיכון שיצאו לחוץ-לארץ, על מנת שיהא בידם מידע בכל הנושאים שיועלו לדיון.

באותה עת נמתח בחוץ-לארץ עוד תוכיר על כושר הקליטה הכלכלי של ארץ-ישראל. מחבריו היו האמריקאים רובט נתן, מן "המכון הארץ-ישראלי באמריקה", ועוזרו - אוסקר גאס. הם ביקרו בארץ בסוף שנת 1944, שהו בה כחודשיים וחצי, אספו חומר, התייעצו גם עם חברי ועדת התיכון, אך נמנעו מלהודות עם עבודת התכנון שלהם. האמריקאים רק יעצו לוועדת התיכון שהתוכיר שיחובר לצורך הגשתו לראשי המעצמות לא יהיה ארוך ומפורט מדי.

ועדת התיכון נפגשה בתדירות על מנת לשנות, לתקן ולהשלים את נוסח ההצעה. בהיעדרותו של בך-גורדיון מן הארץ ישב בראש הוועדה קפלו, והוא האיץ בחבריו לקיים בתוך ימים אחדים שורת דיונים "מרתוניים" להשלמת התכנית וכל הכורך בסיכומה. קפלו הציע להכין תוכיר תמציתי "בארבעה עמודים", כפי שיעצו המומחים מארצות-הברית. הורוביץ נתבקש לנסח את הסיכום עם הצגת תביעות מעשיות. בוועדת התיכון החלט לחבר שני תוכירים: האחד - ובו בארבעים וחמישה עמודים - עלידי הורוביץ, ותוכיר קצר בן ארבעה עמודים - בעיקר על הביסוס הפיננסי של התכנית - שייכתב על-ידי הופיין. עבודתה של ועדת התיכון נהארכה מעל למצופה בשל התיקונים והשינויים התדירים שהוכנסו, בגלל ההתלבטות בדרך הצגת הדברים, ומשום שחברי ועדת התיכון נעדרו מן הארץ לסירוגין כדי לשליחות הסכרה ומשאזומת עם מדינאים, עם בנקאים ועם גורמים אחרים בחוץ לארץ, בנוגע לתכנית המיליון.

למרות שעל התוכירים היו חתומים שמות העורכים, היו אלה חיבורים שנשענו על עבודה גדולה ומאומצת של עשרות אנשי-מבט-ממשל. כנשאים שונים. הם נערבו על-פי התייעצויות שהתקיימו בוועדת התיכון ובהתאם לצרכים הפוליטיים, ואלה קבעו אף את אורכו של התוכיר. על כן אין להתיחס אליהם כאל חיבור של פלוגי המציג עמדה אישית שלו.⁷ הפעילות של ועדת התיכון גברה באביב 1945, ככל שהתקרב מועד הביטוס של ועדת היסוד של הארץ בסך-פרנסיסקו, במאי 1945. זו נראתה כעיני רבים כדמות ועידת רוסאי בסוף מלחמת-העולם הראשונה. בך-גורדיון שיצא ללונדון ולאצות-הברית לקח עמו מאות דפים של

18

אחרי המלחמה
 סיום מלחמת העולם השני
 הכינה של בעלות הברית ביטאו את תחושת הפורקן. לא כן היה לגבי
 היהודים: הם עמדו המומים מול מחזות הזוועה שנתגלו במחנות
 ההשמדה, ומול רכבות שרידי אש ששוטטו בדרכי אירופה החרבות. כך
 גודרן היה כלונדון באותה עת, ומול מזהלות החוגגים שבחוץ הוא רשם
 כיומנו שורה אחת: "היום הסתיימה המלחמה, יום עצוב, עצוב מאוד".

ביישוב הייתה ציפייה רדודה לנוכח ההתפתחויות הפוליטיות בידה
 הבינלאומית. פטירתו של רוזוולט וכחירתו של הארי טרומן לנשיא
 ארצות הברית (12 באפריל 1945), כישלון השמרנים בבחירות בכריטיניה
 (יולי 1945), ירידתו של צ'רצ'יל ועליית הלייבור כראשותו של אטלי -

תזכירים מעבודות התכנון, ותוך כדי הנסיעה עיין, בדק וסיכם לעצמו
 בעשרות דפים כיומנו את הנתונים, את החישובים ואת המלצותיהם של
 המתכננים.⁸

אחרי המלחמה
 סיום מלחמת העולם השני
 הכינה של בעלות הברית ביטאו את תחושת הפורקן. לא כן היה לגבי
 היהודים: הם עמדו המומים מול מחזות הזוועה שנתגלו במחנות
 ההשמדה, ומול רכבות שרידי אש ששוטטו בדרכי אירופה החרבות. כך
 גודרן היה כלונדון באותה עת, ומול מזהלות החוגגים שבחוץ הוא רשם
 כיומנו שורה אחת: "היום הסתיימה המלחמה, יום עצוב, עצוב מאוד".

ביישוב הייתה ציפייה רדודה לנוכח ההתפתחויות הפוליטיות בידה
 הבינלאומית. פטירתו של רוזוולט וכחירתו של הארי טרומן לנשיא
 ארצות הברית (12 באפריל 1945), כישלון השמרנים בבחירות בכריטיניה
 (יולי 1945), ירידתו של צ'רצ'יל ועליית הלייבור כראשותו של אטלי -

יום סיום המלחמה (מאי 1945), הפגנת היישוב הא"י על-ידי בניין המוסדות הלאומיים

ל אלה עוררו תגובות מעורבות בקרב הנהלה הציונית, שלא ידעה מה
 צופן לה העתיד בחובו. גברה הנטייה לצאת בתביעה להקמת המדינה
 כריש גלי, ולא להסתפק רק בהוכחת כושר הקליטה הכלכלי של הארץ.
 אבא הלל סילבר, מראשי רובריה של התנועה הציונית בארצות הברית,
 תבע שלא למקד את כל המאבק כשאלת הפליטים.
 כאוגוסט 1945 נערך בלונדון כינוס ציוני עולמי, שנועד להיות מפגן
 פוליטי וניסיון להשפיע על ממשלת בריטניה. הכינוס בא לחדש את
 הקשר בין הקיבוצים היהודיים למנהיגות הציונית ברחבי תבל, וללכדם
 מאחורי הנהלה הציונית. כינוס זה יצא בקריאה למאבק נחוש להקמת
 המדינה, למען כל קיבוצים המתיישבים בעולם - לא רק למען אלה שיכוואו
 לחיות בה - "קיום העם היהודי כלא מדינה יהודית לא יתכן". עם
 התביעה להקמת המדינה לא הרפה כך גודרן מהתביעה לעלייה המונית
 מיידית.⁹

מחנות העקורים באירופה: כ-1945 התחוללה ברחבי אירופה תנועת
 נדידה גדולה של פליטי המלחמה. רכבות יהודים שרידי השואה שנתרו
 כחיים וביקשו לחזור לבתיהם בפולין גילו שאלה נתפסו על-ידי חושבי

8. 5.1945, 7.5.1945, יומן בוגודיוו, 21.

9.

בגוררין הגיש תוכיר לגרל איזנהאואר - המפקד העליון של אור הכיבוש האמריקאי - ובו דרישה להרשות ליהודים שחורו ונמלטו מפולין וממקומות אחרים במזרח אירופה, להיבנס לאזורי הכיבוש האמריקאיים. דרישתו נענתה בחיוב (אוקטובר 1945). בדיווח שמסר להנהלת הסוכנות בירושלים (נובמבר 1945) הסביר בן-גוריון את מטרת הסקטיקה שבה נקט: "אם יעלה בידנו לרבו רבע מיליון יהודים באזור האמריקני, יגביר הדבר את הלחץ האמריקני (על הכריטיים) - לא בגלל הפגיעה הכלכלית, זה אינו גורם כר חשיבות אצלם, אלא משום שהם אינם רואים כל עתיד כשכיל אנשים אלה בשום מקום אלא בארץ-ישראל". בן-גוריון האמין שהתמנות של המוני הפליטים היהודים המצטופפים במחנות העקורים יהיו קלף חזק בהסברה כקרב הציבור האמריקאי להשגת תמיכה בתביעות של הסוכנות.¹²

מחנות העקורים באירופה אמנם הפכו לנושא שהמעייד את דעת הקהל בארצות-הברית. עשרות עיתונאים דיווחו בהרחבה על שרידי השואה, מזי דעב ומובי חולי, שממתנות הדיבור קובצו שוב ברכבותיהם במחנות עקורים. ד"ר האריסון אישר את הידיעות על מצבם הנואש של העקורים. הוא גינה את יחסם של שלטונות הכיבוש של בעלות-הברית בלפי ניצולי השואה: שחררנו את אירופה, אולם העקורים שניצלו ממות זוכים ליחס דומה לזה שקיבלו מירי הנאצים, "לחוציא את העובדה שאנחנו איננו משמידים אותם" - דיווח האריסון לטרומן.

עקבות המלצותיו פנה טרומן (31.7.1945) אל ראש ממשלת בריטניה - קלמנט אטלי, שזה עתה ירש את כסאו של צ'רצ'יל לאחר שמפלגתו זכתה בבחירות. טרומן תבע להעביד מאה אלף פליטי שואה לארץ-ישראל. הוא האמין שממשלת הלייבור תיענה להצעתו. אולם בריטניה סרבה להיענות לתביעה האמריקאית והציעה להקים ועדה אנגלו-אמריקאית כדי לחקור את מצב הפליטים באירופה. להעריך את מספרם של המבקשים להגר. ובמקביל לעבודת-החקירה בארץ-ישראל - לחקור הצעות לפתרון בעיית ארץ-ישראל. בוויין, שר החוץ הבריטי, נטה להאמין כי ועדת החקירה תדחה את הצעת האמריקאים להעלות מאה אלף נפש. הוא קיווה כי יעלה בידיה לשכנע את הציבור האמריקאי בעמדה הבריטית. להנהגה הצינינית הלבנה ונתחחרדה מגמתו של בוויין, ואכזבתה מממשלת הלייבור הייתה גדולה.

ב-19 בספטמבר נפוצה השמועה כי ממשלת לונדון החליטה להתנגד להקמת מדינה יהודית, להמשיך במדיניות "הספר הלבן", ולהעניק מקסה

יצמן ובן-גוריון בישיבת הנהלת הסוכנות, 1944

המקום, אשר קידמו את פני החוזרים במבות, בפרעות ואף ברציחות. הניצולים החלו לברוח לדרום ולמערב. יותר מרבע מיליון יהודים החלו לנדוד מסוף שנת 1944 דרומה ומערבה; רובם פנו לאוסטריה ולגרמניה.¹⁰ עיתונאים ואלפי חיילים אמריקאים ששבו מאירופה חשפו בפני הציבור את הטרגדיה היהודית שהתחוללה במלחמה, ותיארו את מצבם הנורא של שרידי השואה במחנות העקורים. נוסף לאמצעי התקשורת הפעילו היהודים חברי קונגרס בווישינגטון, שתבעו את התערבות הבית-הלבן למען העקורים שהתרכזו באזור הכיבוש האמריקאי בגרמניה, ומספרם שם הלך וגדל.

תחת השפעתה של השדולה היהודית החזקה החליט הנשיא טרומן לשגר שליח אישי כדי לבחון מקיבו את הקודה באירופה. הבחירה נפלה על ארל ג' האריסון - ניקאן בית-הספר למשפטים באוניברסיטת פנסילבניה, מומחה בשאלות הגירה. הוא בא לגרמניה במסגרת הוועדה הבין-ממשלתית לפליטים, כדי לדווח לנשיא מקמור ראשון על המצב במחנות העקורים. הדו"ח שהגיש האריסון לטרומן (אוגוסט 1945) תיאר את מצבם הטרגי של שרידי השואה, והציע להעלות מאה אלף יהודים לארץ-ישראל.¹¹

קפלן והורוביץ לקראת הופעתם בוועדת החקירה, 1946

הכלכלי של הארץ, שהיה נושא מרכזי בדיוני הוועדה.¹⁵
 באוירה רווית מתח לקראת הופעתם בפני הוועדה האנגלו-אמריקאית התכנסו חברי ועדת התיכון. כרגיל בעת העדרו של בן-גוריון ריכז את העבודה קפלן, וגם משה שרתוק, ראש המחלקה המדינית בסוכנות, הוזמן להשתתף בדיוניה. בישיבות יומיומיות עסקו בקדחתנות בריכות התומר ובעריכתו, כדי להגיש לוועדה שעמדה להגיע ארצה תוך שבועיים. הם החליטו להכין במקביל שתי תכניות: האחת - לעליית מיליון יהודים "זכמדיה שזו אפשרי בשכיל מספרים יותר גדולים", והשנייה - תוכיך בעניין קליטת מאה אלף "העולים הראשונים" בהגדרתם.¹⁶

במושבה הראשון בווישינגטון הופיעו בפני הוועדה גם ולטר לאודרמילק ורוברט נתן, כחוקרים אובייסקטיביים שהצביעו על הפוטנציאל העצום הקיים בפיתוח הארץ. בביקורה בארץ הופיעו בפני הוועדה, כמושבה הראשון בירושלים - ויצמן, בן-גוריון, הופיין, קפלן, הורביץ ואחרים. הם הציגו נתונים ותכניות המוכיחים את כושר הקליטה של הארץ.¹⁷ מסקנותיה של הוועדה האנגלו-אמריקאית אכזבו את הנהגת היישוב: היא לא תמכה בהקמת מדינה יהודית. אמנם הוועדה הסכימה

של 1,500 סרטיפיקטים לחודש. בתגובה לכך החליטה הנהגת היישוב לצאת במאבק פעיל. בן-גוריון חזר לתכניתו המקורית - "מרד עלייה" - עלייה ג'.
 במבוק שהריץ בן-גוריון מלונדון אל משה סנה - ראש המפקדה הארצית של ה"הגנה" (1.10.1945), נאמר:

- א. לא אשוב ארצה עד אם אסיים הכנות עיקריות כאירופה.
- ב. במרכז ההכנות לעלייה ג', נוסף על עלייה ב', והיא - עלייה מזוינת שתעמוד בכח עצמה בפני משטרה כיס או כחוף. ככל שיירה תהיה פלוגה מצוידת במכונות, דימונים ואקדחים...¹⁸

כמו כעבר, גברה גם הפעם התנגדותם של ראשי המוסד לעלייה ב'. הצעחו של בן-גוריון נפלה, והוחלט להגביר את ההעפלה בדרכים השגררתיות.
 הנהגת היישוב החליטה לצאת נגד הבריטים במאבק חסר פשרות: לא עוד משא-ומתן אלא מאבק מזוין. נבוכה התוחלת מהישענות על מגעים דיפלומטיים, וגודם הזמן נראה גודלי יותר מתמיד. כמוסדות היישוב הוחלט על ארגון תנועת מרי נרתבת, כשיתוף עם החוגים הפוליטיים השונים. הוחלט להקים מסגרת משותפת ל"הגנה", לאצ"ל וללח"י, שתטריד את הבריטים ותחבל בפעילותם בארץ-ישראל, ותשמש שופר למיקוד דעת הקהל בעולם לתכיעה הציונית. תנועת המרי התלה מייד כפעולה, החל בליל הרכבות" (31 באוקטובר - 1 בנובמבר 1945), והמשך כשורה של פעולות חבלה נגד הבריטים; שיא הפעילות היה בליל הגשרים" (ליל 16-17 בינוני 1945), ופיצוץ מלון המלך דוד בירושלים.

הוועדה האנגלו-אמריקאית: הנובעת שהנקמה-ביננות-הבריטים-חלה לגבות ערזיות על המצב כאירופה, והתעתדה להגיע גם לארץ-ישראל. כהנהלה הציונית נתעורר ריבוח אם לשתף פעולה עם הוועדה, ואם להופיע בפניה. בן-גוריון התנגד תחילה, אך נאלץ לקבל את ההכרעה שנתקבלה בוועד הפועל הציוני המצומצם, שהחליט להביא את זכר הנהלת הסוכנות בפני חברי הוועדה. על חברי ועדת התיכון הוטל להופיע בפני הוועדה האנגלו-אמריקאית עם החומר שהכינו על כושר הקליטה

2.12.47 יום ג'
ע"ש מנה"פ לכנון מסובך

ייבנה עוד מהימם הגדולים ביותר במסגרת ילנו. אהנש
 קוצני שאיפוחינו דש החתיבויות האומיות שניהנו לנו. צופנש
 חסח, ירשלים נעשה חלואות, כמס לא נחנו לנו הים, לפעל
 סלושס נקודת נשפח הקרבי, הנבלות העש סחניה, צבאית הפולטיקה
 אכל לא היו הישוס רכיש גדולס סלה. קבלנו רוב חוף הים, רוב
 הקמיס, רוב סקורות הסיס בצפח, רוב השחסי הריקס, סני יסיס
 הכרע עצמנות ע"י רוב העולס, כל הדיסקריות ע"י אפריקה ורוסיא
 גס יחד.

לפי עשה, יש לפסוד על 5 עקרונות (א) הביצוע אינו רק :
 הקטח הסרינה (חוקת, ססלה, אפרס פקודות) - אלא עליו מליון
 ומלי יהודים. ב) קואליציה לאומית עד אז (חופת עשר שנים) על
 שליטה יאורוחו (1) חסכה ציונית (עלית והתינווח). 2) כסר
 דיסקרטי (הנהג היחיד, בחירות שונות, הכרע הירוב). 3) ירידה
 יהודית - ערבת. 4) היתונות בעלית - מסובך - סקולר.

כירה הסכר ורוביס בגנין המרונה ועשמות. ר) סרכו העס היהודי.
 (ה כניעח חסולח אוריהסי.
 15./.

יומן כדגוריון, 3.12.1947

לעליית מאה אלף עולים, אך זאת במסגרת תכנית שלמעשה הגבילה והיצרה אח התרחבות היישוב היהודי.¹⁸ אלא שאז כבר התנהלה בכל עווה בוועישגסטון ובלונדון מערכת ההסברה שהתרכזה לא רק בנחיצות הבאתם של העולים אלא תכעה במפגיע הקמת מדינה יהודית.
 כצד המגעים הדיפלומטיים ופעולות ההסברה, התפשטה בארץ התנגדות פעילה נגד הכריזים. תנועת המרי הייתה בעיצומה, וכד כבד עם פעולותיה נערכו מבצעי ההעפלה היהודאיים של פליטי השואה, שהלכו וגאו והזעיקו את דעת הציבור בעולם. מנהיגי היישוב וראשי התנועה הציונית כבריטניה ובארצות-הברית לא הניחו להסיר את שאלת ארץ-ישראל מהבימה הפוליטית הבינלאומית. פעולות ההתנגדות של היישוב וההפגנות הסוערות בחוצות הערים נערכו בסיסמה "עלייה חופשית - מדינה עברית", העלייה והמדינה שלובות יחד, כלתי נפרדות זו מזו. זה היה לדגל המאבק בשלטון המנט.

המאבק על העלייה אמנם לא נסתייע בוועדה האנגל-אמריקאית, אך בעצם פעולתה של הוועדה הייתה פריצת דרך להכרעה בעתידה הפוליטי של ארץ-ישראל ולהוצאתה מירי הבריטים. תחילה שותפו בדיון האמריקאים ואחר-כך גם הא"ם, עד להתלטה ההיסטורית מ־29 בנובמבר 1947 על חלוקת ארץ-ישראל, בה הונח המסד להקמת המדינה היהודית.

עבודת התכנון במישור המעשי: כדגוריון לא הסתפק כמערה הפוליטית הענפה שהתנהלה בזירה הבינלאומית. נאמן לדרכו בקיש לקבוע עובדות בשטח. במשך שלוש השנים מסוף מלחמת-העולם השנייה עד הקמת המדינה הוקמו ממישים יישובים חדשים - זאת למרת הקשיים שהציבו הבריטים כ"חוק הקרקעות". שיאה של ההתיישבות החדשה היה בהקמת אחת-עשרה הנקודות כנגב, שעלו על הקרקע במוצאי יום הכיפורים תש"ז (אור ל' באוקטובר 1946). שמחה בלאס הופקד על העברת מים ליישובים אלה.¹⁹ אז החלו ליישם גם חלק מתכניות הפיתוח של התעשייה. באותה עת שוקב כדגוריון על-הנחת התשתית לצבא, שיצא להגן על היישוב כיום פקודה.

בעיצומו של המאבק הפוליטי הסוער שבו נתון היה היישוב היהודי בשלהי תקופת המנדט, תחת שלטון עויין ומול התקוממות הערבים, וכהעדד משאבים - לא ניתן היה ליישם הרבה מתכניות הפיתוח הנרחבות שעובדו בוועדת התיכון. אולם ערכם היה רב כאותה עת, וכמיוחד לאחר הקמת המדינה, אז באה שעתם הגדולה.

עלייה מארצות האיסלאם

נספח 25

פרוטוקול ישיבת מרכז מפלגת פועלי א"י, 12.7.1943

א. דוכנין: נושא סקירתי הם דרכי פעולתנו בגלות ערב וכאדצות המורח הקרוב (תורכיה ואירן). מספר היהודים בארצות אלו מגיע ל-774 אלף, כמדקו נמצאים 165 אלף, כאלג'יר - 120 אלף, בטוניס - 60 אלף, בסריפולי - 27 אלף, מצרים - 70 אלף, בסוריה - 27 אלף, כעיראק - 120 אלף, באירן - 85 אלף, כתימן - 40 אלף וכתורכיה - 60 אלף.

את תפקידנו כלפי היהדות הזאת יבולים אנו להגדיר בפסוק אחד: כיבוש ציוני של הגלויות הללו למען חיסולן והעברתן לארץ ישראל. מבחינה זו עלינו לדון בשאלה העומדת כיום לפנינו.

גלויות אלו עדיין עלה מכמה כחינות דוקא בתקופה הנכחית: א) איננו יודעים כמה יהודים ישארו באירופה לאחר מסע ההשמדה נגדם ועם כמה מהם נוכל לעמוד כקשר, כי יחנך שמיליונים ישארו תחת שלטונה של רוסיה הסובייטית ועוד ופן רב יהיו קרוצים מאתנו. משום כך עלה ערכם הכמותי של 3/4 מליון יהודים אלה לדרגת פקטור מדיני רב ערך במסגרת היהודית העולמית. ב) כולנו יודעים את האמת הפשוטה, שכל סודה של מדיניותנו כיום הוא להגביר את בתחנו על ידי תוספת יהודים בארץ ישראל, וברור לנו שיהדות זו תהיה הראשונה להצטרף אלינו, תקדים קיבוצים יהודים מאירופה. ג) קל יותר להגיע אליהם - אין מבדילים כינינו ימים וחזיתות מלחמה וגם להם יותר קל להגיע לארץ ישראל.

ועתה אמנה את הקשיים המיוחדים שבהם נתקלת ותתקל פעולתנו בתוך הקיבוצים החדשים בלבן. ~~במקום~~ ~~הגנה~~ ~~של~~ ~~ההתחייבות~~ ~~לכך~~ ~~קודמים~~ ~~לנו~~ ~~מחילת~~ גיאוגרפית הם זרים ורחוקים, והזרות היא הדידת. בעשרים השנים האחרונות היתה יהדות זו מנותקת מאתנו במדיה רבה יותר גדולה מאשר כל קבוץ יהודי אחר. איננו יודעים במה להסביר את ההופעה המזוהה הזאת שדוקא יהדות אפריקה הצפונית, אשר היותה פעם את רוב מנינה של העלייה לארץ ישראל - חדלה לעלות. מאירן עלו יהודים עוד לפני עליית ביליז - לפני 62 שנה עלו ככת אחת כאלף יהודי אירן, אולם החל מ-1920 נפסקה כל עלייה, כי היא נתקלה בקיר אטום

של אי הכנה מצד העליה האירופית. זרותנו אנו עולה על התרחקותם מארץ ישראל ומהציונות. כשכילנו היה כל הענין של הארצות הללו ענין של סקרנות ותיירות. היו אמנם בינינו משועים לדבר כמו כן צבי, שהיו מספרים מדי פעם מה מתהווה שם ומפרסמים סקירות על היהודים הללו, אבל למעשה עד הזמן האחרון לא ראינו בטיפול כעליה מארצות הללו תפקיד ראשון כמעלה של המדיניות הציונית.

הקושי השני הוא זרות תרבותית. המקום הראשון בין תרבויות המערב שייך כארצות אלו לחדות הצרפתית. לעומת 140 בתי ספר של האליאנס, שמלמדים בהם רק בצרפתית ישנם רק ארבעה בתי ספר יהודים, שהכת יכולה ללמוד בהם עדכית. מכבידה גם המציאות הערבית, אשר כתנאיה קשר להחדיד מושגים תרבותיים שלנו.

הקושי השלישי הוא, שאין הם חטיבה אחת. לא רק שאי אפשר לכנותם גלות ערב - אי אפשר אפילו לדבר על יהדות צפון אפריקה, כמו שאי אפשר לדבר על יהדות אירופה. ואין לחשוב על דרכי פעולה אחידות לגבי יהדות אלג'יר ויהדות מרוקו או יהדות סוריה הלבנטית או יהדות אירן.

הקושי הרביעי: בתוך קבוצי יהודים אלה הברכית פעולה יסודית ראשונית - צירן להתחיל מחדש בכל מה שעשינו כאירופה. קודם כל, צריך לעורר בהם רצון לעליה. הם אינם יודעים כי סגנה מרחפת מעל ראשיהם. אנחנו עדים לכך שיהודי עיראק הנהנים עבשיו מהפרוספריטי לא כל כך קל לעורר בהם תנועת העליה גם אחרי מאורעות בגד. אם בעשר השנים האחרונות לא היינו צריכים להסביר ליהודי אירופה ולנוער שעליהם לעלות, הרי בארצות הללו, מלבד אולי תימן ותורכיה, עלינו לעשות חרישה יסודית גם בשטח זה. אנחנו צריכים ללמד את היסוד הראשון הזה ששמו יחס לעבודה, שיש צורך לעבוד לחיי עבודה. ראינו שם בתורים יהודים שמבנים היטב מה זאת הגנה במקום וכאן ישראל והני מונבים להקריב את עצמם, אבל אחרי כל החינוך וההסברה שהושקעו בהם שאלו שאלה אחת: ואם נבוא לקבוצ - הנוכל לקבל אחרי בן משרה בדי שלא נצטרך לעבוד עבודה גופנית?

אם להוסיף לקשיים אלה קושי אחד - הקושי שבא מטעם גודמי תיז - תהיה התמונה שלמה. אמנם מותרת הפעולה הציונית ברוב הארצות הללו - היא בלתי ליגלית רק בתורכיה ובעיראק, אבל אנו יודעים ששלטונות הבריטיים אינם

נספח 26

יומן כן גורדון, ירושלים, 5.6.1944

כ-9:00 בבקר באו אלי שאל מאירוב, דודקה ומשה שפירא בענין העליה מארצות המרת.

שאל מסר שזה שנתיים התחילו בפעולות קטנות להגברת העליה מארצות המזרח: סוריה, תורכיה, עיראק ופרס. בגבול מהים עד בית יוסף אצחנו כמעט בני בית. כמשך הזמן הגיעו כ- 1.200-1.300 איש. לסוריה מסתגנים אנשים גם מתורכיה ועיראק. יש לנו אנשים בחלב, בדמשק, בבירות ובקמבלה - נציבין. מחלב עולה כל איש 3-5 לא"י. הקושי הוא לכאים מתורכיה או עיראק. הקהילות היהודיות בגבול עוזרות. קשה הוא המעבר מגבול תורכיה לעתים עולה איש אחד 50 לא"י. עוברים 10-15 איש לחודש, אך רוב ההוצאות על חשבונם.

השאלה השניה היא העליה מעיראק - לסוריה או לעבר הירדן, יותר קל לסוריה. המרחק בין בגדד לדמשק הוא 870 ק"מ, הרוב במדבר. מפרס לעיראק יש לנו שני מעברים: בצורה כדרום ותמראן קאומנבאן (יש יהודים המשלמים 100-120 לא"י בעד מעבר מבגדד עד אי"י, מפרס לעיראק עולה המעבר כ-15 לא"י).

יש להסתער על ענין זה.

אצחנו קיימונו תנועה חלוצית גם בעיראק וגם בפרס, וזאת מוכרחים לקצור מהר, אסור לעזוב אותם שם. בבגדאד יש לנו כ-500 נוער, בבצרה - 100-120, כאשר אלה יעלו יהיו אחרים. יש אפשרות להביא את הבחורים, אין עוד אפשרות להביא בחירות.

אצחנו דורשים הקצבה נוספת של 10,000 לא"י לשלושת החודשים הקבנבים (ל-א) הקמת תחנות ביניים; (ב) יש תברח באוטו משא שיעבור בין בגדד וא"י, על מנת נדע תמיד את הנעשה; (ג) לעזרה לעולים בחלק הוצאות העליה.

דודקה: רבים הם הדרכים להביא את העולים לארץ, יש דרכים להגיע מכל מקום אך תמיד זו היא שאלת כסף. ואם עתה נראה הסכום בגדול, הרי בהיות אפשרות פעולה, תקטן ההוצאה.

מביטים בעין יפה על הפעולה הציונית בארצות הללו. למרות השתדלויות של חדשים רבים לא קבלנו עד היום רשיון לשלוח שליח או מורה לטריפולי ובנג'וי, הם הסכימו שיומצאו ספרים לבית הספר היהודי בבנג'וי, אבל החנו תנאי שלא יוזכר בהם שם הציונות. כאשר ביקר הממונה על הענינים המדיניים בבית ספר זה וראה תמונות מארץ ישראל - דרש להסירן ודעתו נמה רק לאחר שאחד החיילים הסכיר לו, שהבוננה היא לא לארץ ישראל אלא לחינוך לחיי עבודה. יש לנו הרגשה כרוזה שלא רוצים בנו, לא רוצים בפעולה הציונית בארצות הללו. ואל נתעלם מהקושי הזה נוסף לקשיים הפנימיים שמניתי והם כטבע מצב זה כרים בתוך היהדות הוות ושל המציאות הפיאודלית הערכית.

הציווי המדיני העומד לפנינו הוא למהר ויהי מה, על אף כל הקשיים. אינני יודע אם יהודים אלה מרגישים מה שמתכוונ עליהם אולם אצחנו צריכים להכניס נכוחה בעינים פקוחות. אותו יום דוקא, אשר יביא פדות וגאולה ליהודי אירופה יהיה היום המסוכן ביותר לגלויות ערב. כאשר הציונות תכנס לשלב של הגשמה ונעמוד במערכה הגדולה על הפתרון הציוני בארץ ישראל - תתרגש סכנה גדולה על יהדות זו, סכנת שחיסה איומה אשר לעומתה חידאה השחויטה באירופה פחות נראה משהיא נראית כיום. ומשום כך התפקיד הראשון העומד לפנינו הוא להציל את היהדות הזאת.

כאשר אצחנו דנים על דרכי הפעולה בתוך היהדות הזאת עומדת בפנינו דילמה: או להציל את היהדות הזאת במהרה או להשתעשע בהכנות בנשימה ארוכה, בחינוך ציוני המחושב להרכה שנים. בדיון בשאלה זו כלשבת המפלגה הסתכמה הדעה, שהגיע הזמן להסתער על היהדות הזאת למען כיבושה הציוני, לקבוע את דרכי חינוך הנוער, והדרך צריכה להיות להופיע שם בתור תנועה אחת ואחידה - ציונית-חלוצית. בלי מכשיר זה עלולים אנו לחזט'יא את המטרדה ולהביא עלינו את כל הנגעים והמשלונות של פרודנו בפעולה דומה בארצות אירופה המפותחות.

דיונים בשאלת נו-התקיימו בבמה-מסגרת-במזכירות-הארץ-בפרייז-הארגונים החלוציים, גם כסמינריון המיוחד לשליחים מטעם הנהלת הסוכנות, והיתה התנגדות פרינציפיונית לעצם הגישה שהבנתי - הופעה בתור תנועה אחידה. אמנם רק מעטים אמרו שהם מחייבים דיפרנציאציה, הופעה של כל מיני גושים: גורדוניה, השומר הצעיר וכיו"ב, וגם אינם מתחזקים על מה שהיה בעבר (אגב) כמוכירות המרכז לא היו חברים בדעה זו). אחרים אמרו: אצחנו צריכים להופיע בצורה מגובשת יותר, מאוחדת יותר.

משה שפירא אמר, שכמוכין אין ספק בענין העלאת יהודים, ולא על זה הויכוח, אך עליו להקדים את שאלות הגבורות, כי ייעשה חשבון: עתה נותנים הקצבה של 2,000 לאי לחודש ומבקשים הקצבה נוספת של 3,300 לאי לחודש, הנה אמר למעלה מד5,000 לאי לחודש, והמדובר הוא על 150 איש לחודש מכל המקומות. זאת אמרת שכל איש יעלה למעלה מד30 לאי, אולי אפשר להגיש תקציב לא רק לשלושת החדשים הקרובים, אלא גם לנסות לראות את התפתחות הפעולה, ואולי יעלה כל עולה פחות.

בקשת את החברים להמציא לי מספרים כמה אנשים באו ומאין ארצות, ואנחנו נעלה את השאלה בישיבת ההנהלה, אולי אספיק לדבר עוד לפני זה עם קפלן.

דריקה עוד שאלת ההכשרה הימית, הם השקיעו כוח לפני שנה 4,000 ואם לא תהיה להם אפשרות להמשיך (בחוצה הקצבה חדשית) הרי לשוא היו גם ההשקעות ההון. בקשתי ממני להמציא לי תוכיר קצר, ואראה מה יש לעשות.

מפתח*

אכזריות שאול - 20

- אגרות האיגונים הארטיסקטים - 155
- אם כינו נוסח - 239
- אילרדוול, שולס - 182
- אומאר, קנד - 240
- אנכיסטית ערית - 160, 29
- אנר - 179
- אוסטר, ריאל - 169, 108, 72, 68
- אוסטריה - 228, 45, 22
- אוס - 235
- אטלי קלמנס - 229, 226
- אונדארא, יוסף - 20
- אונדור - 71, 67
- אוסליה - 211, 58
- אימון הסברה - 167
- אלגרי - 214, 222, 114
- אירופה ארצות אידוטה - 11, 14, 17, 14, 40, 20, 17, 14, 11, 58, 56, 45, 43, 40, 29, 25
- אירופה ארצות אידוטה - 110, 91, 89, 26, 59
- אירופה אידוטה - 218
- אסטרוב אידוטה - 218
- אל האל, מוסטא - 169
- אל חסידי, ומג אג' - 172
- אלסטוריה - 43
- אל פלפיץ - 43
- אמר, ליאופולד - 106, 99, 82
- אספניה - 43
- אספת הגברים - 65
- אז - 290, 112, 111
- אזרוב, מנחם - 230, 110, 112
- אזרוב, מנחם (בדושיץ) - 155
- אזרוב, מנחם - 170, 118
- אזרוב, מנחם - 124, 33
- אזרוב האיסלום, יהודה הפוזן - 218
- אזרוב הבריז - 20, 19, 12, 110, 112, 110, 86, 56, 55
- אזרוב, מנחם - 233, 229, 227, 225, 223
- אזרוב, מנחם - 183, 182
- אזרוב, מנחם - 228, 177
- אזרוב, מנחם - 110
- אזרוב, מנחם - 110
- אזרוב, מנחם - 36, 36, 35

איר שפי - 82

- בנין גמס - 111
- בנין גמס - 181
- בנין גמס - 71
- בנין גמס - 229
- בנין גמס - 98
- בנין גמס - 209
- בנין גמס - 235, 189, 177, 102, 64
- בנין גמס - 154, 153, 108, 73
- בנין גמס - 238, 233, 149, 146, 144
- בנין גמס - 24
- בנין גמס - 195, 193, 170, 155, 169
- בנין גמס - 202

איר שפי - 82

- איר שפי - 111
- איר שפי - 181
- איר שפי - 71
- איר שפי - 229
- איר שפי - 98
- איר שפי - 209
- איר שפי - 235, 189, 177, 102, 64
- איר שפי - 154, 153, 108, 73
- איר שפי - 238, 233, 149, 146, 144
- איר שפי - 24
- איר שפי - 195, 193, 170, 155, 169
- איר שפי - 202

אכזריות שאול - 20

- אגרות האיגונים הארטיסקטים - 155
- אם כינו נוסח - 239
- אילרדוול, שולס - 182
- אומאר, קנד - 240
- אנכיסטית ערית - 160, 29
- אנר - 179
- אוסטר, ריאל - 169, 108, 72, 68
- אוסטריה - 228, 45, 22
- אוס - 235
- אטלי קלמנס - 229, 226
- אונדארא, יוסף - 20
- אונדור - 71, 67
- אוסליה - 211, 58
- אימון הסברה - 167
- אלגרי - 214, 222, 114
- אירופה ארצות אידוטה - 11, 14, 17, 14, 40, 20, 17, 14, 11, 58, 56, 45, 43, 40, 29, 25
- אירופה ארצות אידוטה - 110, 91, 89, 26, 59
- אירופה אידוטה - 218
- אסטרוב אידוטה - 218
- אל האל, מוסטא - 169
- אל חסידי, ומג אג' - 172
- אלסטוריה - 43
- אל פלפיץ - 43
- אמר, ליאופולד - 106, 99, 82
- אספניה - 43
- אספת הגברים - 65
- אז - 290, 112, 111
- אזרוב, מנחם - 230, 110, 112
- אזרוב, מנחם (בדושיץ) - 155
- אזרוב, מנחם - 170, 118
- אזרוב, מנחם - 124, 33
- אזרוב האיסלום, יהודה הפוזן - 218
- אזרוב הבריז - 20, 19, 12, 110, 112, 110, 86, 56, 55
- אזרוב, מנחם - 233, 229, 227, 225, 223
- אזרוב, מנחם - 183, 182
- אזרוב, מנחם - 228, 177
- אזרוב, מנחם - 110
- אזרוב, מנחם - 110
- אזרוב, מנחם - 36, 36, 35

איר שפי - 82

- בנין גמס - 111
- בנין גמס - 181
- בנין גמס - 71
- בנין גמס - 229
- בנין גמס - 98
- בנין גמס - 209
- בנין גמס - 235, 189, 177, 102, 64
- בנין גמס - 154, 153, 108, 73
- בנין גמס - 238, 233, 149, 146, 144
- בנין גמס - 24
- בנין גמס - 195, 193, 170, 155, 169
- בנין גמס - 202

איר שפי - 82

- איר שפי - 111
- איר שפי - 181
- איר שפי - 71
- איר שפי - 229
- איר שפי - 98
- איר שפי - 209
- איר שפי - 235, 189, 177, 102, 64
- איר שפי - 154, 153, 108, 73
- איר שפי - 238, 233, 149, 146, 144
- איר שפי - 24
- איר שפי - 195, 193, 170, 155, 169
- איר שפי - 202

* ערכה: אפרת מועלם